

Csoóri Sándor (1930–2016)

ÖRDÖGPILLE

*Ha mégy a lépcsőn lefelé,
ne nézz vissza a fordulónál,
ne áruld el, hogy visszajössz
s ha szólnék, visszaszólnál.*

*Piros homály csapkod utánad:
ördögpille vérselyem szárnya,
bújj el mögé, hogy így lehess
szemem örökös látomása.*

*Ha mégy a lépcsőn lefelé,
ne tudjam soha, kinek szánod
sejtelmes sürgésed és kényes
énekesmadár topogásod.*

*Futottam én valaha téled,
büntettelek nyíltan, titokban,
add vissza most a büntetést,
míg van öröm a fájdalomban.*

*Ha mégy a lépcsőn lefelé,
látom most is egy búcsúzásod:
lépdelsz s mögötted fal zuhan,
vörös homály, téglapor, átok.*

Együtt

IRODALOM | MŰVÉSZET
HUMÁN TUDOMÁNYOK | KULTÚRA

XIX. évfolyam | 2021 | 4

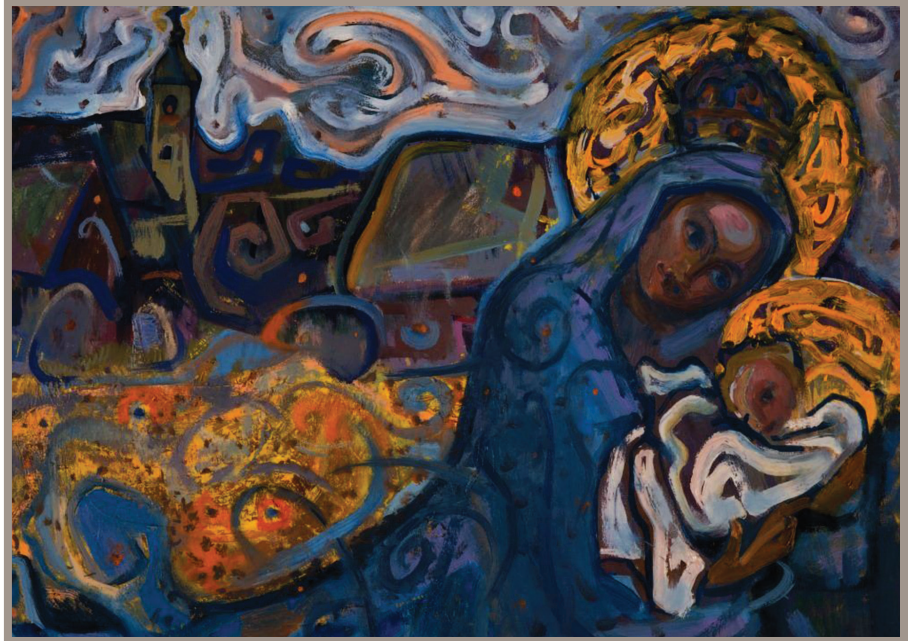


BÍRÓ JÓZSEF, CSONTOS MÁRTA,
FINTA ÉVA, VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ versei, BARTHA GUSZTÁV, SZ. KÁRPÁTHY KATA,
KISS ÁGNES, TESSA HADLEY (ORTUTAY PÉTER) prózája,
TÓTHÁRPÁD FERENC kritikája, GAZDAG VILMOS recenziója,
DUPKA GYÖRGY tanulmánya, kultúrkrónikája,
KOVÁCS SÁNDOR honismereti írása

EGYÜTT

EGYÜTT 2021 / 4





EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2021/4

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábian László* (szépirodalom)

Szerkesztők:

Marczák Gergely (olvasószerkesztő)

Csordás László (kritika)

Zubánics László (tanulmány)

Dupka György (kultúra)

Fábian Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Tanácsadók:

Botlik József, Finta Éva, Füzesi Magda, Nagy Zoltán Mihály



Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap, a Magyar Művészeti Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa–Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmintezet@gmail.com, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-humán tudományok-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak az OSZK EPA archívumában: <http://epa.oszk.hu/00500/00595> és a KMMI honlapján: kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737

e-mail: dupkagyorgy@gmail.com

Közreműködők: *Fuchs Andrea, Szemere Judit*

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: 3T №682/274P
A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

BÍRÓ JÓZSEF: Családom [„kimerítő”] története (vers).....	4
BARTHA GUSZTÁV: Trauma (kisregény, folytatás)	7
FINTA ÉVA: A mágus, Barátnőmnek, és összedől (versek).....	11
DR. KISS ÁGNES: Apám történetei (családtörténet).....	14
SZ. KÁRPÁTHY KATA: Részvét (kispróza)	35
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: Rimay János árnyéka (vers).....	38
CSONTOS MÁRTA: Kincskereső elégiája, Éjszakai városnézés (versek)	39
TESSA HADLEY: Covid (novella – angolból fordította Ortutay Péter)....	41
TÓTHÁRPÁD FERENC: Korántsem halott, kit eltemet egy polják. Avagy: Az írónak mindent lehet? (kritika).....	60
GAZDAG VILMOS: Magyar néprajz ukrán nyelven (recenzió)	63
KOVÁCS SÁNDOR: 120 éve vesztette életét Egán Ede (honismereti tanulmány)	68
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai nők a GUPVI- és GULÁG-táborokban (Folytatás, VI. fejezet)	82
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek.....	98

BÍRÓ JÓZSEF

CSALÁDOM

[„ kimerítő ”] TÖRTÉNETE

az üknagyanyáim

nők (voltak)

az üknagyapáim

férfiak (voltak)

:

a dédnagyanyáim

nők (voltak)

a dédnagyapáim

férfiak (voltak)

:

a nagyanyáim

nők (voltak)

a nagyapáim

férfiak (voltak)

:

az anyám

nő (volt)

az apám

férfi (volt)

:

a keresztanyám

nő (volt)

a keresztapám

férfi (volt)

:

az anyósom

nő (volt)

az apósom

férfi (volt)

a keresztlányom

nő

a sógorom

férfi

:

a lányom

nő

a vejem

férfi

ami pedig a

feleségemet illeti

ő NŐ és ANYA

:

ami pedig a

férjét illeti

ő FÉRFI és APA

:

így

tehát

kétség nélkül megállapítható

ő NŐ

a feleségem

és

NAGYMAMA

:

és FÉRFI

a férje

és

NAGYPAPA

:

ami pedig

a

kis – unokánkat illeti

ő leányka

:

és

:

hamarosan fel – NŐ

(írtam / amikor már a normalitás jegyében a nyilvánvalót is rögzíteni kellett)



BARTHA GUSZTÁV

TRAUMA

XIV.

Ádi, Ádi, hmm, soha nem sikerült lefutnod a száz métert szintidőre, a tornaórákon összehihgedt az elégséges osztályzatot, éjszakára az izomlázat, és annyi. Futottak még: Kaluja, Farkas, Kis Bence... A féltüdejűek kompániája. Ja. Nincs, ja. Albi, igaz éppen hogy, de letudta se perc alatt a százat. Ne a lábad bámuld, gondold, hogy kergetnek, és ha utolérnek, akkor... De hát kik, és miért? Albi széttárta a karját. Jelen időben Gizi néni tágra nyílt szemekkel rám csodálkozna, anyu becsapná maga mögött az ajtót, anyós egész véletlenül leejtene egy tányért, és... és slussz.

Eszter annak szeret, aki vagyok.

Apósodat látja benned.

Gizi néninek igaza van, főként akkor, ha húzódozok, nem írok alá azonnal az igazának.

Persze, hogy nyakába veszi apósom a várost. Ha a gond a háznál plafonig ér, és Etelka rimánkodását az utca végére kihallani, mi más lehetne a megoldás, mint hátrahagyni csapot-papot, a sarkig tárt konyhaajtón át kirohanni a fészkes fenébe, vagyis, amerre a lába viszi?

Magadat ne csapd be, Ádi!

Lambada, phöh! Albinak nincs szerencséje a nőekkel.

A kocsma tulajának se. Nesze neked unokázás! Tíz éves, és azzal kezdi a napot, hogy kirámolja a kocsmakasszát.

Közöd, Szilágyi Ádám?!

Huh! Meg megint, huh!

Álljon meg a nászmenet!

Értelmező szótáram szerint, most az egyszer tutira kiszellőzhetett a fejem, a kocsmától idáig van vagy háromszáz méter. Rövidebb? Á, kicsivel több is, a járdaszéli fák miatt tűnik kevesebbnek. Hogyhogy nem vágták vissza az ágaikat?

– Utcaseprése nincs pénz, fakopasztásra van? Nem normálisak.

– Dehogynem, Ádi barátom! A láncfűrészbe, az emelőkosaras járműbe benzín kell, motorolaj. Dereng? De nem több száz, meg száz, meg plusz, ki tudja még hány liter...

– A különbözet megy át a határon...

– Nem én mondtam.

– Éljen Korrupció! Ja. Csehek alatt a hivatalnokok szemérmesebbek voltak, vagyis, nem mertek nagyban svindlizni.

Anyu a hasonló megjegyzéseim hallatán becsapja maga mögött az ajtót. Elfelejt jó éjszakát kívánni, reggel kávéval kínálni.

Álló nap hol ezzel, hol azzal szívat.

Legutóbb a Léna Alekszandrovna, kom. 207-tel, vagyis, hogy Eszterrel nem vártuk meg a főorvost. Megérdemeljük a sorsunkat, vegyem tudomásul, nagyon meg. Miért merésztük, honnan vettük hozzá a bátorságot, hogy lehettünk annyira hálátlanok, mikor ő már pászosra letelefonálta a főorvosi vizitet, hogy csak úgy beoldalogjunk az ő tudta és belegyezése nélkül ahhoz a... ahhoz a beképzelt, na, hogy is hívják, ostoba doktornőhöz.

– Megáll az eszem...

Nem állt meg.

– Brávóka! Hallom, annyi a panasz a ribancra, hogy sor áll a főorvos ajtaja előtt, a panaszosok egymás kezébe adják a kilincset.

De ezután sem állt meg. Napokig forgott a lemez. Aztán csend lett.

– Kijavította az érdekhálóján a szakadást.

Gizi néni hirtelen felült, és szemüvegét orrhegyére tolva rám emelte csodálkozó tekintetét.

Annyira azért naiv nem vagyok.

– Több mint harminc éve szövögeti éjt nappá téve, de hát az Irodában ki nem?

– Olvastad Dosztojevszkijtől az Ördögöket?

– Mi másról szól a történelem, ha nem az érdekérvényesítésről, hmm, Gizi néni? De a történelemlönyvekben, az ötödik osztályostól a tizenegyedik osztályosig, az is benne van, ahol felüti a fejét a korrupció, és vele együtt a képmutatás, lehet az a világbirodalom bármilyen hatalmas, a napjai meg vannak számlálva.

– Stim. „Elurhódott a farizeusság, az élet nem lakodalmas út.”

– Ja.

– Bíz' isten, a perceken magam alá pisilek! Nem győzlek csodálkozással. Vannak időszakaid, mikor az egyszer egyet is magyaráznom kell, nehogy lépten-nyomon marhaságokat csinálj. Mondtam már, hogy egyszer-egyszer nagyon hülye tudsz lenni? Még nem? Sohasem késő. Még mielőtt megáll bennem az ütő, nem ártana tisztázni, mi a fenének fogtam fel rajtad. Na

miért, Gizike? Talán azért, például, amit most mondtál anyád viselkedésével kapcsolatban. Eredeti, mármint a módszer, hogy a történelmet a Most-ban kell tetten érni, és kendőzés nélkül felmutatni, hogy mit tesz velünk, mivé leszünk. Különben holt tantárgy marad, eszmefirhang, kosztümös pártpropaganda, hadd ne ragozzam tovább!

Trianon most van, Gizi néni.

A most akkor, amikor valami fáj.

Amikor az egész Szilágyi Ádám fáj.

Persze, hogy nem nehéz elképzelni a sárguló-ritkuló falomban áttűző verőfényt, a szél pörgette falevelet a járdán, amint lehunyom a szemem, de az nem most van. Lenni, múlt időben. Amikor még az iskolába menet és jövet felért egy öröμόdával, és... és Albival menet és jövet önfeledten meghempereghettünk a csatornaparti dús avarban. Mert... mert még nem volt jegy az ellenőrzőnkben, s ettől olyan, de olyan csodás kéken tündökölt az ég. Most meg, mint bukott diákra, rám nedvesedik az ősz, csorog-csepeg, szöszmötöl az eső éjjel-nappal: a vas megredvesedik, hát még, ami érez. S az ég... Gizi néni, hová tűnt fölülünk az ég?

Az a sűrke micsoda, karnyújtásnyira, nem az.

Az a sárgába öltözött kicsoda, karnyújtásnyira, nem Eszter.

– Ennyire semmit sem jelentek számodra? Sírni én is tudok, hogy tudjad.

Apu temetésén nem sírtam.

Az iskolában kapott körmösök miatt sem, pedig Anikó Fjodorovna számolatlanul osztogatta.

Léna Alekszandrovna, kom. 207.

– Majd azt hazudjuk Gabinak, hogy... Tudod mit, nem hazudunk semmit.

Ha utánanyúlok és megfogom, tuti, kiszakítja magát a kezem közül, lerohan a lépcsőn, föltépi a bejárati ajtót, és meg sem áll hazáig.

– Számomra az vagy, aki voltál. Nem hazudok, ez az igazság, és szeretném, ha te is elhinnéd. Gabi, Eta mama, Albi, Tanti és... és mindenki azt szeretné, ja, a főnöknőd is az üzemből, na...

– Olga?

– Igen, Olga, és még azt üzente, hogy a beteglapra járó pénz miatt ne izgasd magad, ő intézi, személyesen.

Bólintott, de tekintetébe nem vitt színt a változás, semmibe révedő maradt.

Mitévő legyenek, pontosabban: mit ne tegyek?

Miben hihetek, pontosabban: mit ne higgyek?

Mit mondhatnak, pontosabban: mit ne mondjak?

Ha utánanyúlok...

A lélek nincs helyhez és időhöz kötve.

Huh! Meg megint, huh!

– A doktornő nem sokkal lehet idősebb nálad.

– Ismered?

– Nő, nekem ennyi elég. Ki más tudna segíteni abban, ha nem egy női orvos, hogy végre higgyél nekem, hmm? A vén bakkecske, akihez anyu beprotezsált bennünket? Huhu! Ne röhögtesd! Egy nyalat só, klinikailag kipróbált, orvosilag ajánlott gyógyszer, a patikákban még nemigen lehet hozzájutni, me-he-mekk, következő nyalat só...

Ne vess már, az isten szerelmére!

– Nem találsz viccesnek?

Semmi reakció.

Phuh, ha utánanyúlok...

– Hogy magyarázzam... Nem kell feszélyezned magad, például. Előbb volt nő, mint orvos, meg izé... Kint maradok a folyosón, ha velem van bajod.

– Nem akarlak! Nem akarok veled baszni!

A lépcső aljára rávetülő árnyék hátrább húzódott.

– Kicsi a faszod!!!

Hirtelen eltűnt a lépcső aljára vetülő árnyék.

– Milyen kicsi? – ha az Eszternek szegezett kérdésemet isteni sugallatnak lehet nevezni, akkor az. – Na, mi van, berekedtél?! Nekem ne mutogasd a kisujjad! Látod azt az ajtót, odabent nem szükséges kiabálnod, ujjad mutogatnod, de te attól sokkal gyávább vagy, hogy magadtól bemenj rajta.

Nem nézett rám.

Nem kellett félreállnom az útjából, könnyökkel taszított a falnak.

Nem kopogtatott, és úgy becsapta maga után a 207. számú szoba ajtaját, de úgy... Anyunak van még mit tanulnia.

Huh! Meg megint, huh!

Lena, bocsánat, a doktornő nem siette el, eltelt egy vagy két perc, mire szóba hozta, elmagyarázta, ha nem azt teszi és mondja a lépcsőn Eszter, amit tett és mondott, akkor lenne igazán gondban vele.

– Nem szól hozzám. Lecserélte a ruhatárát. Soroljam tovább?

– Felfüggesztette a kommunikációt. Újraépíti az énképét. Mire kíváncsi még?

– Ennyi, és így?

(Folytatjuk)

A MÁGUS

*Egy mágus ül a táj tövében.
A négy elemmel bibelődik.
Rettenthetetlen, mint az élet
elszánt, minként a végtélet.*

*Egy mágus ül a tó vizében.
Szikrázik benne, mint az áram.
Iszap csücsül a tófenéken
madár vijjog halálra váltan.*

*Egy mágus áll a máglyafényben.
Körbe röpködi szikra, pernye.
A tűz kialszik, hogyha ráfúj.
A lég elpárállik szavától.*

*Egy mágus áll a képbe vésve.
A négy elemmel mindhiába
feszül a fantom-élet ellen
és mentené is mindhiába.*

*A mágus ölténé magára
a négy elem örök nyugalmát.
Mit légbe küldött, visszahullik.
Mit vízre tett, a mélybe süllyed.
A tűzben elenyész az álma.
Nytott a föld – magába zárja.*

BARÁTNŐMNEK

(Martinákné Szász Enikőnek)

*Túl sok a mesterséges inger
és mindenre van egy vakcinánk
az ember egymagában szégyell
sétálni, csak úgy lődörögni legalább
de Kyotóban virágzanak
a cseresznye- és a szilvafák.*

*Ázsiában most köntöst öltenek
finom selyemből nők és férfiak
szertartásos mosolyban üldögélnek
öleli őket istenük, a Nap
mert Kyotóban, hol virágos allék alatt
lassan lépkednek nők és férfiak
Kyotóban, a zsenge szélben át-
átvillan fotókon a cseresznyevirág.*

*Barátnőm elszánt, naponta kijár
az iskolakert sétányain lépked
Sárospatakon, ahol körbezár
bennünket Zemplén és a szürke képek
míg Kyotóban most nők és férfiak
selyemköntösben, szertartásosan
andalognak virágos fák alatt
és átsugárzik rajtuk rózsafényben
sziromesőt villantva a Nap.*

*Rabszolgák, mondják az „ájrópaiak”
miközben ragyog belőlük az élet
mert nem a sors, és nem a végzetek
nem az a társunk, hanem a napok.
Kyotóban, cseresznyefák alatt
most sok-sok elvarázsolt szem ragyog.*

ÉS ÖSSZEDŐL

*és összedől
és épül újra
és összedől
és épül újra
a ház a vers
a kert az utca
és összedől
és épül újra*

*mert összedől a vers az élet
míg két végükön összeérnek
és összeér a múlt s a tágas
mindentudó jövőimádat
ledől és újra tornyot képez
a szentség ami bent megégett
és újra hajt a lélek bokra
miközben elporladt a lombja*

*mert összedől és újra épül
minden mi elpusztult a téltől
ami árnyéktól senyvedett el
egy másik életében fényjel
a kuszaságok útra kelnek
kigyóznak végtelen hegyeknek
kioldódnak a rozsdás záruk
dalol a bejárat-kijárat*

*és összedől
és épül újra
és összedől
és épül újra
a vers a lét
a ház az utca*

*kilincs kerül
a kaskapukra*

DR. KISS ÁGNES

APÁM TÖRTÉNETEI

Apukám¹ véletlenül Debrecenben látta meg a napvilágot 1904 nyarán. Ahogy hallottam, a nagymama nagy hassal meglátogatta ott élő testvérét, s vagy az időt számolták rosszul, vagy Apu igyekezett túl hamar erre a világra, tény az, hogy születési helye Debrecen volt. Akkor még senki nem sejtette, hogy ennek a későbbiekben milyen jelentősége lesz.

Végül Minajban nevelkedett, ebben a tradicionálisan református falucskában, amely mára egybeépült Ungvárral. Ha Záhony felől közelítünk Ungvárhoz, itt érünk a városba. A család már hosszú ideje itt élt, és Apu születése előtt a diftéria egyetlen hét alatt elvitt tőlük három kisfiút. A Sahtán temették el őket: Jánost, Józsit és Ádámot. Apám és másfél évvel később született húga szerencsére megérték a felnőtt kort.

A ház, amelyben laktak, keskeny utcafronti résszel rendelkezett, a kert felé hosszan elhúzódott, és hat vagy hét szoba-konyhás lakás volt benne. Ahány lakás, annyi náció és vallás – ez általában megszokott volt Kárpátalján. Mind-egyik lakásban több gyerek, és egyformán szegények voltak. A politika még nem tette be a lábát a faluba, ezért a ház lakóit az összetartás jellemezte, és ha valamelyik családban ünnep volt, az összes gyerek az udvarban kalácsot majszolhatott. A kalács azonban ritka jelenség volt arrafelé. Apu elmondása szerint az egyik legelső emléke az volt, hogy áll az udvaron, a konyha ajtaja előtt, és sírva kiabál: „Zsíjos tenyejet, zsíjos tenyejet, nem ojalosat!”

¹ **Kiss László** (Debrecen, 1904 – Budapest, 1976): újságíró, költő. Ungváron nőtt fel, itt járt iskolába. dr. Mazuch Ede ungvári gimnáziumi tanár jóvoltából elsajátította a középiskola anyagát, majd az ungvári *Új Közlöny* munkatársa lett. 1934-ben Nádas Józseffel új hetilapot indítottak *Kárpátalja* címmel. Kiss Lászlót a tiszaujlaki születésű György Ferenc lírikus és újságíró indította el költői útján. A háború után Budapesten telepedett le, és a Móra Ferenc Kiadó munkatársaként nyugdíjazták. Megjelent verseskötetei: *Minden az élet*, 1928; *A nagy párbanj*, 1933; *Nincs megállás*, 1941; *Magányos csillag*, 1944. A református apa és az ungvári izraelita anya lánya, **dr. Kiss Ágnes** (Munkács, 1945), szintén Ungváron nőtt fel, majd szüleivel Budapestre költözött. Középiskoláit már itt fejezte be. Az ELTE Bölcsészkarán történelem-magyar szakos diplomát és egyetemi (PhD) doktori címet szerzett. Az egyik budapesti gimnáziumban tanított 2014-ben bekövetkezett nyugdíj-bavonulásáig. Azóta elsősorban szűkebb hazája, Kárpátalja történelme iránt érdeklődik, kutatásokat folytat. Ebből a tárgykörből a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatában *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban* (Sajtótörténet) címmel könyve jelent meg 2020-ban az Intermix Kiadó gondozásában.

Nagyapám analfabéta napszámosként dolgozott. Négy éves korában teljesen árván maradt, lelencházba került, ahonnan különböző gazdák vették ki, hogy dolgoztassák. Kisfiúként már disznókat őrzött. Iskolába nem járatták, verték és éhezették. Elmondása szerint egyszer azért kapott hatalmas verést, mert annyira éhes volt, hogy evett a rábizott disznók moslékából. A gazda szerint lopott a disznóktól, és ezt büntetni kellett. Nem csoda, hogy ilyen gyerekkor után durva, közönséges felnőtt lett belőle. Favágóként a Verhovinán dolgozott, hétfőn reggel elment, szombaton délben tért haza. Nagyanyám süített kenyeret, hozzá vitt magával hagymát meg szalonnát, ezen élt egy hétig. Vasárnap elment a templomba, utána a kocsmába, és ha valami nem tetszett, megverte a családját.

Apu Ungváron járt elemi iskolába. Az első hetek keszervesek voltak, csúfolták ócska táskája, szegényes ruházata miatt, no meg korához képest kicsi, nyeszlett volt, tehát könnyen meg lehetett agyalni. A helyzet akkor változott, amikor Moskovics Ede nevű osztálytársával barátságot kötött. Ede két évvel idősebb, erős nagyfiú volt. Korábban Ókemencén laktak, olyan kicsi faluban, ahol még iskola sem volt, így csak Ungvárra költözésük után, nyolc évesen kezdte az első osztályt. Soha nem tudtam meg, mi vezetett ehhez a barátság-hoz, de egész életükön át kitartott. Ede segített megverni pár csúfolódó fiút az osztályból, akik ezután nem bántották apámat.

Érdekes kapcsolódása a családjaink történetének, hogy később Ede – nekem Ede bácsi – az anyai nagyapámnál tanulta ki az óras mesterséget. Még később, 1944-ben Apu papírjaival vészelté át a holokauszot.

Miután a házban zsidó család is lakott, akik járatták a gyerekeket a héderbe, a zsidó iskolába, apu rendszeresen velük ment. Feltehetőleg senki nem tartotta számon, hogy egy kopasz, mezítlábas kisgyerekekkel többen vagy kevesebben ülnek a szobában. Nem csoda, hogy hamar megtanult jiddisül, ahogyan a kárpátaljai zsidók többsége beszélt.

Már kisfiúként tenni akart a szegénységük ellen. Öregektől hallott történeteket holmi lidércről, aki gazdájának minden kívánságát teljesíti. Azt is megtudta, hogyan lehet lidérchez jutni: kell szerezni egy lúdtojást, amit a hóna alatt, a teste melegével kell kiköltetni, és abból a lidérc fog kikelni. Természetesen onnan már minden szép és jó lesz. Apu megírta az egész történetet *Az első csalódás* címmel, és én sehol nem találom ezt a kéziratot, pedig olvastam, emlékszem rá. Odáig valahogy sikerült megoldani a problémát, hogy hozzájusson egy lúdtojáshoz, az is működött, hogy betegséget színlelve, ágyban maradván elkezdte a „kiköltést”, de aztán elaludt, a tojás pedig, és vele egy álom, összetört.

Az állami iskolában azonban kitűnt a társak közül. Láttam a bizonyítványait, tehát nem a szokásos „bezzeg én mindig kitűnő tanuló voltam” kezdetű szülői szótartot hallottam. Apu tényleg többnyire kitűnő volt, egyszer kapott elégségest hittanból, mert nem tudott/akart tűzifát vinni a tanítónak.

A nyári szünidőben az Ungban fürödtek a gyerekek. Apámat egyszer – tán 10 éves lehetett – a Kalapnak nevezett helyen elkapta egy örvény. Valaki a hajánál fogva tudta kirántani. Attól kezdve nem volt hajlandó kopaszra nyíratkozni. Télen meg a befagyott folyó jelentette a sportpályát. Nagy hőcsaták is zajlottak, egyszer egy alattomos figura hógolyóba csomagolt kővel dobálózott. Apu fején örökre nyoma maradt a találatnak.

Más jelei is voltak annak, hogy nem zajlott eseménytelenül a gyerekkor. Egyszer orgonát készült lopni, fel is mászott a kerítésre, de az egyik lándzsaszzerű tuskén fennakadt, össze kellett varrni a sebet. Apropó, orgona. Nem tudom, melyik évben, de elmondása szerint egyszer olyan korán érkezett a tavasz, hogy a március 15-i ünnepségre nyíló orgonát vittek.

1916-ban a világháború Kárpátalját is elérte olyan szempontból, hogy egyre több férfit vonultattak be katonának arról a vidékről, köztük Apu apját is. (Mindkét nagyapám az olasz fronton, a Piavénál szolgált.)

Apukám számára ez azt jelentette, hogy 12 évesen családfenntartóvá kellett válnia, nem folytathatta az iskolát, mert az ő keresete nélkül az anyja és a húga éhenhaltak volna, olyan kevés hivatalos pénzbeli támogatás jutott a katonák családjának. Hajnalonként egy pékségben kezdett, ahonnan a frissen sült péksüteményeket hordta ki a gazdagoknak. Itt pénzt alig kapott, viszont hazavihette az eladhatatlanul csámpásra sikerült kifliket, zsemléket, és kenyeret is adtak rendszeresen. Amikor ezzel végzett, építkezésen hordta a téglát, este pedig tanult.

Egy tanára felismerte a fiúban rejlő lehetőséget, tehetséget, tudásvágyat, és rendszeresen foglalkozott vele, ellátta olvasnivalóval is.

Hasonló korú lehettem, amikor egyszer fizikából kaptam egy egyest. Mivel húgom és én is jó tanulók voltunk, otthon nem jelentett drámát egy-egy rossz jegy, szüleink tudták, hogy ki fogjuk javítani. De ez nekem akkor nem volt elég, még nagy szájat is nyitottam, mindenki hülye volt, rajtam kívül, természetesen. Apu csendesen annyit mondott: „Én annak idején az utcai lámpa alá álltam tanulni, mert otthon nem tellett világításra”. Rém frappánsnak gondolt válaszom nem késlekedett: „Hát ha nektek terhetekre vagyok itt a lakásban, én is kimehetek az utcai lámpa alá”. Na, ekkor kaptam egy fergeteges pofont. Jogosan.

Amikor nagyapánk 1918 végén leszerelt, ez Apunak félig-meddig viszatérést jelentett az iskolapadba. Kereskedősegédnek tanult, ami annyira „eredményes” volt, hogy utána sokszor mondtuk a családban, hogy az számít nálunk jó üzletnek, amire csak keveset fizetünk rá.

Ekkoriban még nem lehetett semmit tudni a határokról, a térség későbbi hovatarozásáról. A ruszin lakosság eredetileg Oroszországhoz akart csatlakozni, de a bolsevik forradalom visszhangja miatt ez az opció már nem volt különösebben vonzó, a vezetőik tárgyalni kezdtek a csehekkel. Közben Magyarországon napról napra változott a helyzet, Károlyi kormánya, utána Tanácsköztársaság, Horthy hatalomátvétele, Trianon, majd egy szép napon Kárpátalja lakossága azzal szembesült, hogy a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai lettek.

A határokat nem rögtön zárták le, így sok magyar állampolgár, aki kompromittálódott a Tanácsköztársaság idején, Kárpátalján keresztül igyekezett eljutni Szovjet-Oroszországba. Köztük volt Illés Béla, a II. világháború után „fontos emberré” vált író, akit elég hosszú ideig Apu, és hasonló korú lelkes barátai bújtattak, etettek abból a kevésből, ami nekik volt. Illés nem győzte hangsúlyozni örök háláját, de ez az „örök” nem volt hosszú életű. A II. világháború után pár évvel Apu felkereste őt a hivatalában, bejelentkezett a titkárnőnél, aki értesítette a főnökét, majd mondta, hogy Illés elvtárs éppen tárgyal valakivel, várnia kell. Várt. Nem szívességért, hanem a viszontlátás öröméért volt ott. Vagy egy óra múlva nyílt az ajtó, megjelent Illés Béla, mosolyogva invitálta látogatóját befelé. Apu ekkor látta meg, hogy az irodának nincs másik ajtaja, tehát senki nem távozott előtte arról a helyről. Sarkon fordult és elment. Többé nem találkoztak.

De vissza az 1920-as évekhez. Kárpátalján változatos magyar nyelvű sajtó létezett. Apu első írásai az *Új Közölny*ben jelentek meg, és az évtized közepére már a lap állandó munkatársa lett. 1928-ban napvilágot látott első verseskötete is *Minden az élet* címmel.

Közben azonban volt egy kis kitérő. Aput 1924-ben behívták katonának, Olmützbe, cseh néven Olomoucba került. Apu született civil volt, a katonaság érthetetlen és megmagyarázhatatlan terhet jelentett számára. Azt elég hamar beleverték, hogy a tisztek előtt hogyan kell viselkedni, ki is vágta a díszlépést és tisztelgést... egy helyi szálloda „tábornoki” díszbe öltöztetett alkalmazottja előtt.

Egyik katonatársa a nem éppen általános Pitzur családnevet viselte. Az első névsorolvasáskor az őrmester üvöltötte: Pitz! Senki nem jelentkezett. Újra,

majd harmadszor is, amikor Pitzur félénken megszólalt: „Lehet, hogy az én volnék, de a nevem Pitzur”. A válasz nem késlekedett: „Itt úr csak én vagyok”. A frissen bevonultatott srácok a legtöbbször a közös terek, főleg a WC-k takarításában mutathatták meg felkészültségüket. Apu el is nevezte Nemzeti dalnak a programot: „mit rákentek a századok, lemossuk a gyalázatot.”

Az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttét követő első években az országban erős cenzúra működött. A cenzor csak az utolsó pillanatban tiltott le bizonyos írásokat, amikor már nem lehetett valami mást tenni a helyére, így a lapok gyakran fehér hasábokkal jelentek meg. Ez adta az ötletet György Ferencnek, az egyik ungvári újság munkatársának a farsangi maskarájához. Újságnak öltözött, a fenekén fehér folt, rajta keresztben a szokott szöveg: A cenzúra (ki)törölte.

Az *Új Közlöny* fenntartói gyakran bosszankodtak, hogy a határ közeli, ám másik országban működő sajtótermékek változtatás nélkül, szó szerint vették át egyes cikkeiket. Ebben élen járt a Nyíregyházán megjelenő Nyírvidék. Az újságírók közismert tréfacsinálók, lett is ötlet a megleckéztetésre. Kreáltak egy figurát, azt hiszem török volt az illető, és az Atzolló Kédivriny nevet adták neki. Az ő kitalált tudósítását is plagizálták, a szerkesztőségükben senkinek nem tűnt fel, hogy a fiktív név a „Nyírvidék ollózta” megfordítása volt, a szöveget névvel vették át. Mindenesetre hetekig volt min röhögni.

A térség különböző sajtóorgánumai között sokszor nem volt felhőtlen a viszony. Érthető, hiszen konkurenciát jelentettek egymás számára, ezért a rivalizálás gyakran pikírt utalások formájában jelentkezett, így az Igazság című helyi lapot idézve csakis az iGazság formát használták.

Ahogy hajdan Edével az iskolában, a lapnál is született életre szóló barátság, Köstenbaum Emillel. Volt egy sztori, amit életük végéig egymásra mutogatva, de nevetve emlegettek, természetesen a másikat hibáztatva. 1930-as évek eleje, Ungvár, a prúd kisváros. A vasárnapi vezércikk *Az ifjúság haszna* címmel jelent (volna) meg. Azonban a nyomdában a szedő elnézett valamit, a levonatot átnéző Apu vagy Emil szemét is elkerülte a hiba, s a címben a h helyett b betű szerepelt. Hajnalban Apu és Emil együtt rohanták végig a várost, hogy, a botrányt elkerülendő, mindenholon összeszedjék a lehetséges példányokat.

Apu ekkoriban Radváncon lakott, Ungvár mellett, azóta szintén a város részét képező településen. Amikor másnaponként ő várta meg a nyomdából kikerülő első lapot, késő este gyalog kellett hazatérnie a mintegy 2-3 km-es úton. Egy alkalommal hazafelé tartva furcsa nyüszítést hallott. A hang irá-

nyába menve vett észre egy nagy testű kutyát, amelyik át akarhatott ugrani a kerítésen, de két szögessdrót közé ugorva saját magát zárta csapdába. Vállalva megemelte az állatot, kiszabadította első lábait, majd letette a földre. A kutya elkísérte hazáig. A következő alkalommal a baleset helyszínén várta, s ismét hazáig Apuval tartott. Apu bement a kapun, a kutya meg elszaladt. Évekig ment ez így, soha nem derült fény arra, hogy ki az állat gazdája, hol lakhat.

Abban az időben nem volt szervezett újságíróképzés. Ha valaki kedvet érzett az íráshoz, bekopogott valamelyik szerkesztőségbe, ha szerencséje volt és írni is tudott, esetleg elindulhatott a pályán. Ők voltak a slapajok, akiket világvégi helyszínekre küldtek tudósítani. Egyikük a *Közlöny*nél rendőrségi tudósítóként kezdte építgetni a karrierjét, s hétről hétre véres eseményekről számolt be. A szomszédok késes leszámolósa, az elhagyott menyasszony sósavas akciója, a tömegverekedésbe forduló hétvégi kocsmázás érdekes módon mind Szlatinán fordult elő. Apunak egy idő után gyanús lett az átláthatatlan bűnözési hullám, s rövid úton kiderült, hogy ezek mind az írói fantázia szüleményei voltak, s azért lehetett egy darabig következmények nélkül csinálni, mert több Szlatina nevű település van a környéken (sóbányája révén a legismertebb Aknaszlatina), s a hírek helyi olvasói joggal hitték, hogy a szörnyű drámák éppen egy másik Szlatinán játszódtak le.

A kezdetben kíméletlen cenzúra az évek folyamán fokozatosan gyengült, majd meg is szűnt. Helyére a rendszeres sajtóperek kerültek, amelyek során a vétkes újságírót pár napra lecsukták. Apu szeretett börtönben lenni. Ez így furán hangzik, de mivel alkalmanként csupán néhány napról volt szó, otthonról lehetett – megfelelő orvosi papír birtokában – hozatni a kaját, és volt idő olvasni, a helyzet inkább volt kikapcsolódás, mint büntetés. Ám a lap tulajdonosai szerint nem volt annyira jó megoldás, hogy hol Apu, hol meg Emil sitten van, felvettek egy embert, akinek be se nagyon kellett járni, legfeljebb a fizetéséért, teendője lényegében nem volt, viszont az ő neve alatt jelentek meg azok a cikkek, amelyek egy-egy sajtóper ígérését hordozták. Az volt az összes feladata, hogy adott esetben letöltse a kiszabott börtönbüntetést. Egy alkalommal éles, a kormányt kritizáló cikket írt Apu, amelynek befejező mondata így hangzott: „Különben is, találkozunk Philippinél!” Az újságírók által látogatott kávéházban a megjelenést követő estén (a lap reggel jelent meg) sokan ültek. A cikk nagy port vert fel, az aláíró ünnepeltette magát, és büszkén mondta az egybegyűlteknél: „Igen, megírtam, találkozunk Fülöpnénél!”

Anyu mesélte, hogy a rázós cikkekhez nevét adó úr mániákusan tiszta volt. Ha kiflit evett, a kezében tartott csücsköt kidobta, és nem fogadott el

vacsorameghívást, mert ott illett kezét csókolni a háziasszonynak, és az nagyon nem higiénikus. Aztán jött a deportálás, vitték őt is családotól, és a néhány visszatért mesélte el a szüleimnek, hogy látták, amint a láger szemétdombján ennivaló után kutatott. Abból a családból a koncentrációs tábor senki nem élte túl: apa, anya, két gyerek...

Az 1930-as évek elején az *Új Közlöny* négy újságírója Romániába látogatott. Apu is köztük volt. Bejárták a főleg magyarlakta vidékeket, interjúk készültek a helyiekkel. Többnyire nem szállodában töltötték az éjszakákat, hanem a módosabb erdélyiek látták őket vendégül. A házak többsége ott és akkor még nem rendelkezett fürdőszobával és angol WC-vel, a vendégek hálószobájába éjjeliedényt készítettek be a gondos vendéglátók. Az ungváriak egyike köztudottan ahhoz is lusta volt, hogy leszálljon az ágyról a dolgát elvégezni, a bilit emelte fel az ágyba. A többiek napközben apró lyukat fúrtak az edényen. A hatás frenetikus lehetett.

Az újságok többsége a belső munkatársak számára Csehszlovákia teljes területére szóló éves vasúti bérletet vásárolt. Mivel sokat utaztak, a kalauzok többsége már arcról ismerte őket, nem is kérte a jegy felmutatását. Volt azonban egy kivétel, aki vagy az újságírókat utálta, vagy a saját fontosságát igyekezett hangsúlyozni, és nem csupán az érvényes bérlet bemutatását várta el, hanem hosszan tanulmányozta a benne lévő fényképet és utasa arcát. Ez lett a veszte. Egyszer két, nagyon eltérő külsejű férfi bérletet cserélt, egyikük, Apu a vasúti kocsis első, másikuk, jóval idősebb, testesebb kollégája a hátsó részében foglalt helyet. Következett a jegyvizsgálat. A kellemetlenkedő kalauz boldogan fedezte fel, hogy nem a bérlet jogos tulajdonosa ül a vonaton. Udvariatlanul közölte az utassal, hogy magánál tartja a jegyet, és a következő állomáson le fognak együtt szállni, és majd ott kerül sor a büntetésre is. Mivel igen alapos ember volt, jóval később ért a vagon túlsó végébe, ahol természetesen azonnal kiszúrta az újabb visszaélést. Szöveg ugyanaz, mint az előző esetben. Megérkezett a vonat a következő állomásra, az ügybuzgó kalauz és a két delikvens leszálltak, mentek az állomásfőnökhöz, hogy méltó büntetést kapjon a két csaló. Az állomásfőnök fogta a két bérletet, feltette a kérdést Apunak, mi a neve. Válaszolt. Aztán a másikuk is. A nevek, a fényképek stimmeltek. A várt felháborodás nem maradt el, csupán nem azokat érték el, akikre a vasúti alkalmazott számított: ő kapott hangos, kemény letolást. Érdekes módon ezután ő is felismerte a törzsutasokat.

Az éves bérlet lehetővé tett néhány könnyű flörtöt különböző városokban. Ebből is kivette a legtöbb újságíró, így Apu is a részét. Egyszer azonban az egyik hölgy nem kis flörtöt, hanem komolyabb kapcsolatot,

esetleg házasságot remélt. Ilyenkor számított, hogy ki van jó kapcsolatban a nyomdászokkal. Miután a lány egy szimpla szakításba nem akart belenyugodni, más módszerhez kellett folyamodni. Készült egyetlen lapszám, ahol az egyik eldugott hír a következőket tartalmazta: „Lapunk munkatársa – és itt Apu neve következett – négy évre Amerikába utazik, hogy onnan küldje rendszeres tudósításait az olvasóknak”. Ebből persze egy szó sem volt igaz, de el lehetett juttatni némi heves sajnálkozás kíséretében a kitartó leányzónak, aki kénytelen volt ezek után beletörődni a megváltoztathatatlanba.

A két háború között virágzott a kultúra Kárpátalján. Neves pesti színészek adtak rendszeresen műsort Ungváron, jó magyar filmeket vetítettek a mozikban, színvonalas könyvek sokasága jelent meg magyar és cseh nyelven. A helyi képzőművészek azonban nehezen éltek meg. Erdélyi Béla festményei hiába voltak csodálatosak, nem nagyon akadt a műveknek piaca. Apu barátságából csinált neki egy kis propagandát, amúgy kisvárosi módra. Született egy cikk, amelynek a valóság tartalma csekély volt, a hatása azonban számottevő. Lényegében Kárpátaljára hazalátogató – esetenként fiktív – amerikai és kanadai szereplőkről szolt az írás, akik közül senki nem utazott vissza a tengerentúlra egy-két Erdélyi kép nélkül. Ezt olvasva a helyi notabilitások is elkezdtek festményt vásárolni a művésztől. A hálás festő két képet ajándékozott Apunak.

A kulturális virágzás része volt az is, hogy a kérdéses időszakban Apunak több verseskötete látott napvilágot. 1928-ban a *Minden az élet*, 5 évvel később *A nagy párbaj*, 1940-ben a *Nincs megállás*, majd már 1944 elején a *Magányos Csillag*. Első kötetéhez Móra Ferenc írt levél formájában előszót. Gazdag levelezésük Mórától származó részét módomban volt többször kézbe venni, elolvasni, aztán szórén-szálán eltűntek ezek a levelek. Tippem van, bizonyítékom nincs.

Az 1930-as években Ungvár bőségesen el volt látva magyar nyelven megjelenő újságokkal, a jórészt magyar nyelvű Beregszászban viszont alig volt ilyen. Apu a Nadas házaspárral karöltve beregszászi székhellyel hitelaport alapított *Kárpátalja* címmel. Mivel a térség autonómiája az első Csehszlovák Köztársaságon belül évek óta téma volt, természetes módon a *Kárpátalja* is foglalkozott ezzel. 1937 végén a vezércikkben Apu így fogalmazott: „Az autonómia nem játékszer... Kis országunk nemzetiségekből van összetéve. Oly kicsiny a hely, és oly sok a nemzetiség, hogy el sem képzelhető semmiféle boldogulás semmiféle téren, csak akkor, ha az egyetértés teljes, és megvalósul az egy mindenkiért, mindenki egyért elv. Ez a vidék az állam-

fordulat előtt is szegény volt, és minden nyomorúság fészke. Analfabétizmus és életnívó itt mutatták mindig a legsüllyedőbb irányt. Most, amikor kézbe kapjuk az autonómiát, mely egyedül látszik biztos szerszámnak az általános építő politikában, nem szabad ezt az eszközt soha kicsinyességre felhasználni. Nemzetiségnek, vallási különbségnek csak papíron szabad léteznie. Ha mindenki külön-külön indul, az nem azt jelenti, hogy külön ér célhoz, hanem elég erő hiányában külön vérzik majd el az úton.” Apu és még sokak nagy álma, az autonómia azonban soha nem valósult meg.

Ungvár környékén rengeteg szőlő termett, évszázadok óta komoly borkultúra virágzott itt. Az egyik likőrgyáros és bornagykereskedő irodájában dolgozott egy gyönyörű lány. Apu egy ünnep előtt ment a céghez bort venni, s a tulajdonos, bizonyos Stern bácsi feltette az akkor huszonéves fiatalembernek a kérdést: „Mikor nősül már meg, szerkesztő úr?” Apu felpillantott az ablakra, ahol a lány könyvelt. „Hát azt a kislányt – mutatott felfelé – szívesen elvinném.” Bő két év múlva valóban elvette. Nem volt egyszerű a dolog, abban az időben meg kellett szervezni, hogy akadjon egy közös ismerős, aki hivatalosan bemutatja őket egymásnak, aztán hosszú udvarlás, és a vallásbéli különbözőség jelentette gondok legyőzése, ami a '30-as években komoly tényezőnek számított. De ők sikerrel vették az akadályokat, így lett a hajdani gyönyörű lány a háború után a mi Anyukánk. Szerelmük egész életükön át kitartott.

Fiatal házasokként eljutottak Bécsbe és Párizsba, utóbbi helyre nem csupán a világiállítás miatt delegálta Aput az újság, hanem együtt vettek részt Anyu nővérének az esküvőjén, akit egy hosszú ideje Párizsban ékszerkészítésből élő, de Munkácsról származó fiatalember vett feleségül. Az ismerkedés Anyu barátnője, Rózsi által történt meg 1936-ban. Rózsi – nekem néni – apja egy büfét üzemeltetett az ungvári vasútállomáson. Lajos – nekem persze bácsi – Munkácsról érkezett ügyei intézésére Ungvárra, s reggelizés közben előadta nősülési terveit a büfében dolgozó csinos szőke lánynak. Elmondta, hogy Kárpátaljáról szeretne feleséget egy rendes zsidó családból, a barna lányok tetszenek neki, s amint kitette a lábát, Rózsi lélekszakadva futott Anyuékhoz elújságotlani a hírt, s estére ígérte a fiatalember bemutatását. Summa summarum, esküvő, még hozzá párizsi esküvő lett az ismeretségből. A dolog pikantériája, hogy a zsidó szertartáshoz szükséges minján csak Apuval együtt volt meg.

Amikor Kárpátalja közvetlenül a háború előtt ismét Magyarországhoz került, anyai nagyapám, Anyuka elmondása, szerint sírt a boldogságtól. Nem

kedvelte a cseheket, haragudott, ha a gyerekei otthon csehül beszéltek. Magyarország „meghálálta” a lojalitását: az első Auschwitz felé tartó vonatok Kárpátaljáról indultak, egyikükön a nagyszüleinkkel. Nem tértek vissza többé.

Apu Debrecenbe utazott, és beszerezett néhány hivatalos másolatot a születési bizonyítványáról. Az egyre erőteljesebbé váló antiszemitizmus készítette erre, a másolatokat zsidó barátai kapták. Többen ennek a hiteles papírnak a felhasználásával éltek túl a háborút, erről nekem a később Amerikába vándorolt Róth Béla (ugyancsak újságíró) mesélt még Apu életében, majd Apu halála után ő kezdeményezte, hogy Izraelben fát ültessenek az emlékére. Az erről szóló dokumentumot még Anyu vehette át.

A ’30-as évek végétől Apu, aki szeretett a földdel babrálni, bérelt Ungváron egy gyümölcsös-kertet. A zsidótörvények idején Anyu húga, Ricsuka, aki Técsőn volt tanítónő, s egy ottani férfival kötött házasságot, férjével együtt arra kérték Aput, hogy ássa el a kertben az értékeiket. Apu odaadta a kert kulcsát, és mondta, ő nem is akarja tudni, hol vannak a kérdéses tárgyak, ássák el ők maguk. Így is történt. A házaspár túlélte Auschwitzot, és a háború után visszatérve Ungvárra elindultak kiásni az ékszereket és a pénzt. Nem találták. Már beletörődtek abba, hogy mindenük elveszett, de Apu nem hagyta annyiban a dolgot, nekiállt a keresésnek, és pár nap után meg is talált mindent. Határtalan volt a hálálkodás: „Lacikám, ezt soha nem felejtjük el neked” – hangzott el többször is. Ricsuka a férjével Dél-Amerikába ment, majd mintegy 10 évvel később úgy döntöttek, hogy Izraelben telepszzenek le. Emlékszem, gimnazista lányként otthon gyakran beszélgettünk a rettenetes időszakról, kérdezgettem Aputól, mikor érezte teljes bizonyossággal, hogy a németek elveszítik a háborút. A válasza egyértelmű volt: Sztálingrád után számára már csak a „mikor” jelentett kérdést. Sajnos Magyarországon az igazi borzalmak később kezdődtek.

A német megszállást követően az ungvári téglagyárba Anyu is bement a szüleivel, testvéreivel együtt. Nem tudták, mi vár rájuk, az első napokban bejártak barátok, ismerősök, vittek ennivalót, tiszta ruhát, emberi szót. Egy nap Apu beüzent, hogy amikor kitódulnak a látogatók, Anyu vegye le a sárga csillagot, és tartson velük, egy adott címen várni fogja. Így történt. A kérdéses cím az Ung túlsó partján volt, át kellett menni a gyaloghídon. Anyu mögött két SS katona haladt, akik megjegyzéseket tettek a szép fiatal nőre, Anyunak úgy kellett tennie, mint akinek imponál a látható-hallható érdeklődés.

Ungváron nem maradhattak. Egyrészt egy kisvárosban nem lehet eltűnni, másrészt Apu keresztényként sem volt biztonságban, nem sokkal korábban

a katonai ügyészség elkobozta frissen megjelent, *Távoli fény* című könyvét, és eljárás indult ellene. Így hamar megszületett a döntés: Pestre kell menni. Apu húgának, Rózsi néninek a férje eltűnt a fronton, a fedőszöveg az volt, hogy a Hadügyminisztériumba tartanak, információkat szerezni az eltűntről. Anyu a sógornője papírjait használta.

A háborús viszonyok között a közlekedés kiszámíthatatlan volt. Estére eljutottak Sátoraljaújhelyre, onnan azonban csak reggel indult vonat Pestre. Az állomáson tébláboltak, amikor felröppent a hír: detektívek vannak a helyszínen, általános igazoltatás kezdődik. Apu az állomásfőnökhöz fordult. Megkérdezte, van-e különterem. „Igen – hangzott a válasz –, de ott vitéz XY mulat a barátaival”. Ilyenkor jól jön, ha valaki újságíró, ennél fogva tájékozott. Az idő későre járt, arra lehetett számítani, hogy a mulatós társaság már nem egészen józan, amúgy a megnevezett személy a helyi nyilasok egyik vezetője volt, egyébként szenvedélyes vadász. Apu megint gyorsan döntött. Örömteli felkiáltással: „Hát hiszen ő régi barátom!” – arra kérte a vasutast, vezesse őket hozzá. A számítás bevált. A különteremben vágni lehetett a füstöt és az alkohol szagát, Apu egyenest az asztalfőn ülő férfihoz lépett Szervusz, öreg cimborá megszólítással, és „remekül” telt az idő a pesti vonat megérkezéséig. Apu rögtönzött néhány diadalmas vadászhistóriát, aminek hőse a vendéglátójuk volt, aki a végén el sem akarta őket engedni, hívta, töltsenek nála pár napot a birtokon. Ez nem tűnt jó ötletnek, szüleink nem kockáztathatták meg a társaság kijózanodását, de a hatalmas „barátság” azt eredményezte, hogy a kérdéses úr lefoglaltatott az állomásfőnökkel egy vasúti fél fülkét nekik, azzal az utasítással, hogy senki ne merje zaklatni az ő drága barátait. Ha jól emlékszem, még egy komolyabb pénzösszeg is előkerült, nem tudom pontosan.

Aztán Budapest. Valóban jártak a Hadügyminisztériumban, hogy legalizálják ottlétüket, információhoz persze nem jutottak. Hol itt laktak, hol ott, Anyu pesti rokonai származásuk miatt nem tudtak segíteni, átmenetileg a gettóban is voltak. Aztán valahogyan Apu megismerkedett egy csepeli melóssal, álljon itt a neve, megérdemli, Nagy Józsefnek hívták, aki levitte őket Dunapatajra a szüleikhez. Ott találkoztak a Vörös Hadsereg II. Ukrán hadosztályával. Ebben az időben sokat jelentett, hogy a szüleink beszéltek csehül és ruszinul. A település megszállásakor Apu megismerkedett a katonai parancsnokkal, aki állandó őrséget rendelt ahhoz a házhoz, ahol a szüleink laktak, nehogy valamelyik részeg frontkatona ott keressen szexuális élményeket. A dolognak hamar híre ment, és fiatal nők tömkelege töltötte

az éjszakát abban a házban, ahol biztonságban érezhették magukat. Anyu sokkal később nevetve mesélte, hogy egyszer egy igen rút öregasszony is odaszaladt, az arcát korommal kente össze, hogy még jobban elcsúfítsa magát, lehet, ismerte a mondást, hogy nincs csúnya, öreg nő, csak kevés alkohol.

Egy alkalommal Apu bement a helyi borbélyhoz, majd a nyiratkozás után az utcán kivette a zsebóráját, hogy megnézzze, mennyi az idő. Abban a percben egy fegyver csöve nyomódott a hátához, és egy hang mögötte az órát követelte. Apu káromkodott ruszinul egy zaftosat, mire a mögötte álló pasas hirtelen elbizonytalanodott: civil ruhás ember, aki beszél a nyelvét, biztos valami főnök lehet. Leengedte a fegyvert, és zavartan közölte, hogy ő csak meg akarta kérdezni, mennyi az idő, és meg akarta nézni az órát. Kezébe kapta, nézegette: O-me-ha, O-me-ha, olvasgatta a márkanevet, majd visszaadta. Pár perccel később ingerülten felkiáltott: „Mit gondolsz, kell nekem a te órád?” Azzal felrántotta a zubbonya ujját, és csuklótól könyök felettig sorakoztak rajta a legkülönbélebb karórák. A dunapataji hetek alatt a szüleink közelebbi barátságba kerültek két katonával, mindkettőnek Pavel volt a keresztnéve, a másik nevüket nem tudom. Minden éjjel átúsztak a Dunán, hogy „nyelveket”, vagyis német katonákat fogjanak, akiket aztán a helyi parancsnokságon kihallgattak. Egyikük túlélte a háborút, másikuk Berlin ostrománál esett el.

A parancsnok rendszeresen meghívta Aput a gyűléseikre, ahol a helyi és az általános hadi helyzetet értékelték. Apu döbbenetesnek érezte, hogy a fáradt, kizsigerelt katonák vigyázzba vágják magukat mindannyiszor, amikor a megbeszélésen elhangzott Sztálin neve.

Kárpátalja 1944 őszén felszabadult. Apuék elhatározták, hogy hazatérnek. A vonatközlekedés esetleges volt, viszontagságos úton karácsonykor eljutottak Szegedre, ahol Anyu már annyira kimerült volt, hogy – velem félidős terhesen – a pályaudvar kövére lerakott újságpapíron elaludt. Azt gondolom, itt kezdődött később sok problémával járó vesebaja.

Januárban már otthon voltak, a Lehoczky utcai kétszobás lakásban. Tavasszal közeledett a szülés ideje. Mivel az ungvári kórházban csak háborús sebesülteket ápoltak, az asszonyok választhattak, vagy otthon, vagy a 40 km-re lévő munkácsi kórházban hozzák világra gyermeküket. Ezért születtem Munkácsra. A megbízhatatlan közlekedés miatt már egy héttel korábban Munkácsra mentek a szüleim, mégpedig április 13-án, pénteken. Számomra ez szerencsés időpont azóta is. Aztán 20-án úgy döntöttem, hogy világra jövök.

Ekkoriban a határok kijelölése még nem történt meg. Aput, a közismert antifasisztát, ekkoriban azzal bízta meg az akkor már működő szovjet katonai parancsnokság, hogy annak a bizottságnak a tagjaként működjön, amely a fasiszták elkobzott javait kezelte. Ezek értékesebb része hadizsákmányként Moszkvába került, a kevésbé értékes holmikát a helyi lakosok árverésen megvehették. Később más feladatot kapott, Aknaszlatináról kellett egy sót szállító vonatot Kijevbe kíséreni egy magas rangú szovjet tiszt társaságában. Az út hosszú és viszontagságos volt, gyakran órákig vesztegeltek, hogy előnyt biztosítsanak más, fontosabbnak ítélt vonatoknak. Ha lakott település közelében álltak meg, a helyi lakosság rögtön jött a nyitott vagonokból sót lopni. Apu teljesen kétségbeesett, mi lesz a célállomáson, ahol lemérik a sót. Elmondása szerint lelki szemeivel már látta magát valahol Szibériában egy Gulagon. A tiszt megnyugtatta, hogy nem lesz semmi baj. Neki volt igaza. A Kijev előtti utolsó faluban a tiszt megállította a vonatot, és kivezényelte a lakosságot, hogy hordjanak vizet a sóra, végül súlyra többet nyomott a szállítmány, mint amennyit induláskor mértek.

Apu nem tudott inni. Mármint, ha délben megivott egy fröccsöt, még este is keresztbe állt a szeme. Egy alkalommal összetalálkozott az ungvári szovjet katonai parancsnokkal, aki hatalmas termetű, nagyívó hírében álló ember volt, és a pasas meghívta Aput a Bercsényi nevét viselő vendéglőbe egy kis iszogatásra. Nem lehetett nemet mondani neki. Szerencsére a pincér ismerte Aput, és rövid szemkontaktust követően működött a dolog: az első „szto gramm” még vodka volt, utána azonban az Apu számára következő poharakba víz került. Kora délután indult a program, sötétedett, mire a parancsnok beesett az asztal alá. Csak segítséggel lehetett hazavinni. Az eset óriási pozitív hatással volt Apu hírnevére a szovjet tiszték körében.

A közkatonák soraiból is többekkel összebarátkozott. Egyikük, aki az Urálon túlról származott, rendszeresen megmutatta az otthonról kapott leveleket, no meg azokat is, amiket ő küldött haza. Ezek egyikében a következő volt: „Ungváron vagyok, az itt élő emberek rendesek, kedvesek, barátságosak, de borzasztóan primitívek. A zsebükben hordanak egy rongyot, abba törlik a taknyukat, ahelyett, hogy normálisan a földre csapnák. És a legszörnyűbb, hogy a lakásban szarnak, erre külön van is egy kicsi szoba.”

1945 késő tavaszán, kora nyarán már kezdtek visszatérni az életben maradt deportált zsidók. Sajnos a mi nagyszüleink, valamint Anyu két öccse nem jött vissza. A lakásunk viszont sok ember számára jelentett menedéket, szüleink elmondása szerint volt, hogy hármunkon kívül még 16 ember lakott

nálunk, néha még az erkélyen is aludtak. Főleg olyan barátok, ismerősök találtak ott szálláslehetőséget, akik nem voltak képesek egyedül vagy a párjukkal visszatérni abba az otthonba, ahol valamikor boldog családként éltek. A „befogadás” sajátos rituáléval járt. A jövevénynek a lépcsőházban le kellett vetkőznie, és mivel általában tetvesek voltak, a csomagolópapírba tekert ruhákat Apu a fürdőszobai kályhában elégette. Utána jött a fürdés, tiszta ruha, hajvágás, a férfiaknak borotválkozás, így lehetett a lakásba lépni, bár Anyuék hálószobája miattam tiltott zónának számított. Ki hosszabb, ki rövidebb ideig élt ott, a többség aztán Amerika felé vette az irányt. Ott kötött ki Anyu hajdani osztálytársa, Sanyi bácsi és felesége, Hajnalka néni is, akik az 1960-as években két gyerekükkel Pesten meglátogattak minket. Ők mondták nekem, hogy száz élet is kevés lenne megköszönni, amit a szüleink értük tettek a befogadásukkal. Nem mindenki volt ilyen hálás. Spiegel Lipót is Auschwitzból érkezett 40 kilósan, betegen. Valamikor órás volt, mint Nagyapánk. 1945 végén vagy 1946 elején a jó ételeknek és a sok pihenésnek köszönhetően megerősödött, meglopta a szüleinket – Nagyapa műhelyéből származó óraalkatrészeket vitt el, ezek köztudottan kis helyen elférnek –, és meg sem állt Amerikáig. Akkoriban derült ki, hogy csípőficamom van, Anyu velem volt a kórházban, Apu meg Kijevebe ment gipszet szerezni, ezt az alkalmat használta ki a dicstelen távozásra. Soha bocsánatot nem kért. De mint tudjuk, gennyes alakok mindenütt vannak.

1946-ban Anyu bátyja is beállított, ő volt az, aki Prágában kántornak tanult, a müncheni egyezmény után Angliába ment, tagja lett az ott szerveződött Cseh Légiónak, és El Alameintól Berlinig végigharcolta a háborút. Új hazára végül ő is Amerikában talált.

Egy alkalommal Apu az ungvári utcán meglátott egy szovjet katonát, aki egy hatalmas blondel rámában lévő képet cipelt. Apunak valahogy volt szeme a festményekhez, meg is szólította a katonát, hogy meg akarja venni – a rámát. A fiatalember gyanakodva méregette az idegen férfit, majd megkérdezte: „Minek neked a ráma?” A válasz így hangzott: „Van egy nagy Sztálin képem, azt akarom bekeretezni.” A pasas rövid úton döntött: „A ráma nem eladó, a képet egy üveg vodkáért viheted!” Pár évvel később részben ez a kép volt az ára annak, hogy áttelepülhettünk Magyarországra. Persze a fő szempontot a debreceni születési hely jelentette. 1947 elején Apu Moszkvába utazott, hogy az áttelepülés érdekében hivatalos lépéseket tegyen. Ehhez az utazáshoz több érdekesség is tartozott, azzal kezdem, ami teljesen magánügy. Mivel a háború után az üzletekben alig volt áru, és állítólag Moszkvában virágzott

a fekete piac, Anyu írt egy listát, hogy mit kellene beszerezni. Feltehetőleg a listát Apu már az ungvári vasútállomáson elvesztette, saját ötletei alapján vásárolgatott. Katasztrofális eredménnyel. Többek között szert tett – állítólag számomra – egy felnőttnek is hatalmas méretű rózsaszín angóra sapkára. Na, ettől kezdve minden valamire való veszekedésükön ez a sapka jelentette az egyik örökzöld témát. A másik nem magánügy, de annál szomorúbb. Apu jelen volt, amikor egy hasonló korú férfi szintén kivándorláshoz – nem tudom, hova – kért papírokat. Jókorá paksamétát adott át az ügyintézőnek, és, hogy kérelmét nyomatékosítsa, megjegyezte, hogy az auschwitz-i lágerből tért haza. Mire a hivatalnok az összes nála lévő papírt összetépte, azzal a megjegyzéssel, hogy onnan tisztességes ember nem jött vissza.

Felmerül a kérdés, mért akarja elhagyni Kárpátalját az az ember, aki elmúlt 40 éves, és egész életét a térségben élte, mi több, valamikor még szép illúziói is voltak a kommunista rendszerrel kapcsolatban, a Csehszlovák Köztársaságban rendre az ott legálisan működő kommunistákra szavazott.

Természetesen nagyobbacska koromban feltettem ezt a kérdést, és a válasz elszomorított. Miután a háborút követően a régió a Szovjetunió része lett, az NKVD (a KGB elődje) kísérleteket tett Apu beszerzésére. Jött éjszaka a fekete autó, érkezés a csehek által épített Narodna Rada épületébe, indult a kihallgatás. A kihallgatást vezető személy előtt vastag dosszié, ő maga félhomályban, csak Aput világította meg egy erős fényű lámpa. A dosszié lapozgatása közben elhangzott a kérdés: „Mit tud mondjuk Ivan Ivanovicsról.” Apu válasza: itt és itt lakik, van három gyereke, felesége, itt és itt dolgozik. Mire a kihallgató: „Ezt tudjuk. De úgy (nyomatékosan) mit tud róla?” A válasz: „Semmit”. Na, amikor ez sokadszor játszódtott le, akkor született meg a döntés az áttelepülésről. No meg természetesen az újságírás sem azt jelentette ekkor, amit korábban.

Közben persze a Lehoczky utcai lakásban zajlott az élet. Amikor Évi 1947 elején megszületett, rendszeresen nálunk voltak az összejövetelek. Az anyák velünk a nappaliban, hozzájuk csatlakozott az alattunk lakó Piri néni, az apák és Gyula bácsi, Piri néni férje a konyhában pókeréztek.

Egy alkalommal Apu izgatottan jött a szobába, a pénzes fiókhhoz ment, kivett egy csomó bankjegyet, majd odaszólt a nőnek, hogy, ha izgalmas partit akarnak látni, jöjjenek ki a konyhába. Mentek. Az asztal közepén rengeteg pénz, óra, gyűrű. Évi anyja kiabálni kezdett Ali bácsival, a mi Anyukánk körbement, megnézte, kinél milyen lap van – mindenkinél nagyon erős –, majd közölte: „Gyertek be, lányok, ez nekünk van megrendezve”. Igaza volt.

Nyáron Ungváron kinyitott pár teraszos kávéház, ahol délután zene szólt, táncolni is lehetett. Anyu meg a barátnője egy alkalommal betértek egy ilyen kerthelyiségbe uzsonnázni, Évi meg én a babakocsiban voltunk. Jöttek ismerősök, felkérték táncolni az anyukákat, akik persze mentek is. Remek volt a hangulat, egészen addig, amíg a két apuka együtt meg nem jelent. Nem a táncolás miatt haragudtak, hanem miattunk, gyerekek miatt, de szerencsére senkinek nem jutott eszébe elrabolni minket.

Aztán költözés és Budapest. Amíg nem volt lakásunk, Anyu unokatestvére fogadott be bennünket a házába. Rózsi néni és Józsi bácsi a szüleinknél idősebb házaspár volt, két lányukat, Magdust és Alízt a város felszabadulása előtt pár nappal a nyilasok a Dunába lötték. 19-20 évesek voltak. Állítólag egy rokonuk jelentette fel őket, hogy mentse a saját életét.

Rózsi néniéknek sikerült engem pár hét alatt rettenetesen elrontani a túlzott szeretetükkel és engedékenységgükkel. Ha a szüleim rám szóltak, a válasz mindig az volt, hogy hagyj a gyereket. Vissza is éltem rendesen a helyzettel, állítólag később nehéz volt engem visszarázni a mindent azért mégsem szabad állapotba.

Anikó már Pesten született, nagyon vártam a megszületését a lehetséges játszótársnak, de csalódnom kellett: nem tudott játszani, és folyton üvöltött, Anikónak kellett nevezni, pedig én Katit rendeltem, ráadásul az én Anyukám állandóan vele volt elfoglalva, és még a megszokott kiságyamat is át kellett adnom neki. Ekkoriban sok időt töltöttem Apuval, mindenfelé magával vitt, és ilyenkor együtt beszéltek meg a világ dolgait. És mesélt, rengeteget mesélt. Nem mesekönyvből, nekem saját mesefigurám volt, Búzavirágkékecske, akinek történeteit Apu találta ki, és a szeme színéről kapta a nevét. Akkor persze még nem tudtam, hogy ezek életre szóló erkölcsi tanítások lesznek, erre csak felnőttként jöttem rá. Búzavirágkékecske velem egykorú kislány volt, némelyik kalandjára ma is jól emlékszem. Ezekből a kalandokból – eltérően tőlem – ő mindig jól jött ki.

Egyszer Siófokra utaztunk, valakivel interjút készíteni. Utána mászkáltunk a Balaton partján, és nekem rettenetesen megtetszett egy – ma már tudom – tömény giccs, valami balatoni emlék feliratú mázolzmány, és nagyon szerettem volna, ha Apu megveszi. Nem kaptam meg, de emlékeim szerint ekkor beszélgettünk először a művészetről és a művészetnek álcázott bővírlőről.

Amikor közeledett a zsidó újév, Anyu kérésére Apu bement a Hitközséghez üdvözlőlapokat venni. A lapokat áruló bácsihoz jiddisül szólt, ő pedig megkérdezte: „Honnan való vagy, édes fiam?” A válasz: „Én egy fin vagyok.”

„Fin Minkács?” „Fin Ingver” – zajlott a további beszélgetés, melynek végén a bácsi kérte Aput, jöjjön máskor is kicsit jiddisül diskurálni.

Olvasni is Apu révén tanultam meg. Járkálásaink során kérdezgettem tőle a plakátokon látható betűket, és egyszer csak tudtam olvasni. Máig sem értem, hogyan állt össze a fejemben a sok betű, de egyszer csak összeállt. És onnantól Apu folyamatosan adta a könyveket a kezembe. Egyrészt eleve rengeteg könyvünk volt, másrészt az Ifjúsági Könyvkiadóban dolgozott, és az akkoriban amúgy is olcsó könyveket fillérekért kapta meg.

Az '50-es években tömegével adták ki a szovjet regényeket, felnőtt és gyerekváltozat egyaránt volt. Egyszer napokig röhögtünk azon a gyöngyszemen, amit Apu talált. A történet zanzásítva: háború, szovjet felderítő tevékenykedik. Felér valami dombra, de hogy az ellenség állását megfigyelhesse, a völgybe kellett jutnia. Halottnak tette magát, és legurult a lejtőn. Megfigyelte, amit kellett, majd visszagurult. Ma sem tudom, a szerző volt a briliáns, vagy a fordító remekelt.

1954-ben Hollós Korvin Lajos odaadta Apunak könyve – A Vöröstorony kincse – kéziratát véleményezésre. A tömör vélemény így szólt: „Egy éven belül jön a második kiadás”. Valóban ez történt, s ennek nyomán a kettőjük vidám megállapodása szerint ettől kezdve Apu Hollóstól élete végéig kapta a szilveszteri pezsgőt.

Tíz éves korom körül nagy Petőfi rajongó voltam. Átszellemülten olvastam a verseket, ha valami szó, kifejezés nem volt számomra érthető, Apuhoz fordultam magyarázatért. Közben persze az iskolában dőlt rám a Rákosi-korszak boldogság propagandája. Egy alkalommal elragadtatva tettem fel a kérdést Apunak: „Mit írna ma Petőfi, ha most élne?” „Semmit” – hangzott a válasz –, mert börtönben ülne. Ezt is megbeszéltük, ahogyan azt is, hogy erről az iskolában nem szabad szót sem ejteni, ahogyan a Szabad Európa Rádió műsorának rendszeres esti meghallgatásáról sem.

1956 októberében Apu a saját apjával Ungváron volt, ott értesült az itteni forradalom kitöréséről. Azonnal indult haza, valahogyan elvergődtek Debrecenig, ahol Anyu távoli rokonainál töltöttek nagyapánkkal együtt egy vagy két éjszakát, majd viszontagságos módon eljutottak Pestre. Két nagy bőrdődjük a rokonoknál maradt. Amikor rendeződött a helyzet, Apu írt nekik, hogy leutazna a holmikért. A válasz az volt, hogy nincs meg semmi, mert az oroszok elvették. Első pillanattól lehetett tudni, hogy ez egy az egyben hazugság, '56-ban az oroszok nem mentek be privát lakásokba, mint a világháború idején, vagyis a drága jó rokonok ellopták az egészét.

És érdekes módon a családtól semmi más nem tűnt el, csak a szüleim cucca. Amúgy október legvégén Apu arra ért haza, hogy Anyut kizáródott sérvvel a legnagyobb lövöldözés közepette Kőbányára vitték kórházba, ahol meg is műtötték. A kórházi tartózkodás idején Apu naponta gyalog bement Anyuhoz a kórházba, mivel a tömegközlekedés egyáltalán nem működött. Mi addig Anikóval egy szomszéd családnál voltunk.

1959 decemberében meghalt a nagypapa. Apuval mentünk kettesben a temetésre, ekkor voltam életemben először temetésen. Bár Apu kapcsolata az apjával rossz volt, a halála mégis megrendítette, emlékszem, halkán, szinte csak magának mormolta: „Amíg fia buta rímeket költ, a vén favágót elnyeli a föld.” Nagypapáról alig van emlékem, egy gyerekmondóka töredékeire emlékszem, amit többször hallottam tőle, így hangzott: „Reggel kelj fel, imádkozzál, az istenhez fohászkodjál, mosd meg arcod, szemed, füled, tiszta legyen egész képed, kapufélre ne irdogálj, ember után ne kiabálj.” Gondolom, ez az ő XIX. század végi gyerekkorának fő nevelési elveit tartalmazta.

Ugyancsak 1959-ben történt, hogy Apu egyszer roppant izgatottan tért haza. Anyunak ennyit mondott: „Képzeld, Köszi él!” Mint kiderült, Köszenbaum Emilről volt szó, aki a háború után feleségével szintén elhagyta Ungvárt. Kató néni Nagymihályból származott, házasságuk története nem egy szokványos história. Amikor létrejött a Tiso féle fasiszta szlovák állam, azonnal elkezdődött a zsidók összeszedése. Katót, aki akkor 17 éves volt, a család Ungvárra küldte a rokonokhoz, de a hatóságok mindössze 3 hónap tartózkodást engedélyeztek a számára. Egy ismerős rávette Emilt, pro forma vegye el feleségül a lányt, hogy ne kelljen visszamennie Szlovákiába. Lezajlott a házasságkötés, utána egyik jobbra, másik balra ment. Hónapokkal később találkoztak az utcán, és Emil udvarolni kezdett a feleségének, s végül valódi házasság lett az ismeretségből. Két Kassán élő fiukkal ma is tartom a kapcsolatot. A háború utolsó éve számukra is kegyetlen volt, az asszonyt Auschwitzba, a férjet munkaszolgálatra vitték, de szerencsére mindketten túléltek, Kassán telepedtek le. Apu évekig nem tudott róluk semmit, abban sem lehetett biztos, hogy életben vannak. Mint később kiderült, Emil, akinek ekkorra már Kolar volt a szlovákosított neve, bekerült a Slansky-perbe, börtönben ült, aztán persze később rehabilitálták, de egy súlyos szívbetegséget szedett össze, Pesten operálták. Moskovics Béla, egy ugyancsak Ungvárról elszármazott gyógyszerész vitte Apunak a hírt, hogy Emil meg van, mi több, Pesten tartózkodik. Ettől kezdve újra rendszeres kapcsolatban voltak, a kisebbik fiú, Péter nálunk nyaralt, és mi is meglátogattuk őket Kassán.

Amikor már kinőttünk a gyerekeknek szóló könyvekből, más kiadók dolgozóival sajátos csereberélgetés zajlott, így az újonnan megjelenő köteteket rendre hamar elolvashattuk. Később a szegénység miatt Apu otthonra vállalt korrektúrát, amit mi csináltunk Anyuval – így lett a Csendes Donból az első hűtőszekrényünk. Hangosan össze kellett olvasni a kéziratot az első levonattal, és Anikóval együtt sportot üztünk abból, hogy ha valami trágár szó következett a szövegben – ez akkor még nem volt olyan természetes, mint mostanában –, fáradtságra hivatkozva hirtelen átadtuk a hangos olvasás jogát Anyunak, aki csúnya szavakat soha nem használt.

Gimnazista voltam már, amikor felkeléskor azt láttam, hogy a cipőm ki van pucolva. Mondtam Apunak, elég nagy vagyok ahhoz, hogy egyedül pucoljam a cipőmet. A válasza az volt, reméli, én is kipucolom majd az övét, ha olyan öreg lesz, hogy egyedül már nem fog menni. Sajnos erre soha nem került sor, nem élt meg olyan magas kort. Ha ez a beszélgetés eszembe jut, ma is bőghetnékem van.

Akármenyire szegények voltunk, tőlünk éhesen vendég nem ment el. Több szegény, Ungvárról ismert látogatónk volt az évek során, s olyan is, aki fiával együtt hónapokig nálunk lakott, míg nem sikerült lakást kapni, no meg az az asszony is havonta megszállt a lakásunkban, aki a Pethő Intézetben kezelt sérült gyerekéhez látogatott rendszeresen Pestre. Apu segített különböző hivatalos ügyeik intézésében. Volt, akit kedveltünk, volt, akit csak sajnáltunk. Tény az, hogy ritka volt az olyan nap, amikor senki nem járt nálunk.

Valamikor a '60-as években egyszer Apuval látogattunk el Ungvárra. Braunfeldék láttak bennünket vendégül, a két család barátsága még az 1930-as évek közepére nyúlt vissza. Sétálgattunk a korzón, amit normális tempóban talán 20 perc alatt lehetett végigjárni. Nekünk többnyire másfél órába telt, mert akkor még sok ismerős élt a városban, ez még az első nagy alija előtt volt. Jöttek szembe, és mindenki örült, hogy látja Aput. Ha akartuk volna, minden nap máshol ebédelhettünk volna, annyi meghívást kaptunk, persze egyiket sem fogadtuk el. Ugyanis Apu meglehetősen faksznis volt, ami a kaját illeti, csak olyan helyen evett bármit, ahol személyesen győződhetett meg arról, hogy kellően tiszta a konyha. Étterembe sem szeretett menni, mivel ott nem volt módja ellenőrizni a higiéniai szabályok betartását. Anyu mesélte, hogy fiatal házasokként Bécsben a Práterben vacsoráztak, mind a ketten ugyanazt rendelték, másnapra Apu szája csupa seb volt. Bebeszélés vagy nem, ő így működött.

Kilátogattunk Radvánra is, ahol meglátogattuk a rokonságot, akik szívszorító szegénységben éltek.

Az ungvári utazás költségeit behozandó, eladtuk a magunkkal vitt cipőket, egyéb cuccokat, és bevásároltunk olyan dolgokat, amelyek ott nem kerültek sokba, de Pesten jól eladhatóak voltak. A vonatunk késő délután indult Csapról, Apu úgy döntött, hogy még ebéd előtt megfürdik, én meg Braunfeldék hálójában a dupla ágyra kiraktam a becsomagolandó holmikat. A látványtól Apu roppant ideges lett, úgy érezte, hogy messze többet vásároltunk a megengedettnél (igaza volt), és rámutatott azokra a tárgyakra, amelyekről úgy döntött, nem visszük magunkkal Pestre, majd egy következő alkalommal sor fog kerülni rájuk. Nem álltam le vitatkozni, de amikor bezárult mögöttem a fürdőszoba ajtaja, természetesen mindent becsomagoltam. Gond nélkül átmentünk az orosz vámon, ehhez a hordárnak kellett némi készpénzt adni, hogy olyan vámoshoz vigyen minket, akivel majd felezik a kenőpénzt, a magyarok bele se néztek a bőröndjeinkbe, fiatal fickók voltak, inkább nekem udvarolgattak a kutakodás helyett. Már Debrecen környékén járt a vonat, amikor Apu megszólalt: „Azért a villanyborotvát elhozhattuk volna”. Nem szóltam. Egy óra múlva: „Talán nem kellett volna otthagyni az evőeszközt”. Nem szóltam. Lassan minden holmi sorra került. Nem szóltam. Közel jártunk Pesthez, amikor biztosítottam Aput, hogy nyugi, itt van minden, nem hagyunk ott semmit. Kért, hogy Anyu előtt a majrét ne hozzam szóba.

Amikor kicsi koromban valami bonyolult dolgot akartam megérteni, gyakran azt a választ kaptam: ó, ez nagyon érdekes, ilyesmiről majd az egyetemen fogsz tanulni. Akkoriban persze halvány fogalmam sem volt, mi fán terem az egyetem, de elég korán nyilvánvaló volt a számomra, hogy egyszer majd egyetemre fogok járni. Azt gondolom, Apu élete egyik legnagyobb sikereként élte meg, hogy mindkét lánya egyetemen szerzett diplomát, felnőttként értettem meg, micsoda áldozat volt ez a szüleinktől. Vizsgák után rohantam a New York palotába, ott működött sok másikkal egyetemben Apuék szerkesztősége, feltelefonáltam, és máris mentünk kávézással megünnepelni a sikert. A vizsga menetének minden mozzanatáról be kellett számolnom, jóról és kevésbé jóról egyaránt. Amit az ő számára nem adott meg a sors, azt a lányaitól semmiképpen nem akarta megtagadni.

Amikor már a Bartók Béla úton laktunk, Apu rendszeresen járt vásárolni a Nagycsarnokba. Az áruellátottság már valamivel jobb volt, mint a korábbi években, és Apunak rendszeresen gyönyörű, gusztusos húsféléket sikerült venni. Egyszer elmesélte a dolog titkát: a hentesnek előadta a kissé mamlasz, megfélemlített férj nagymonológját, aki nagyon tart harcias feleségétől. Az együttérző hentesből a legszebb darabokat kapta.

Ahogy sajnos nincs emlékem egészséges Anyuról, Apu általában egészséges volt. Nem nagyon szedett gyógyszereket, megfázás esetén a forró fokhagymás tejben hitt, altatóként egy 1890 körül kiadott könyvet (A Habsburg ház története) alkalmazott. Éppen ezért megbetegedése és ezt hamarosan követő halála az egész családot felkészületlenül érte. Még 1944-ben megjelent *Magányos csillag* című kötetében így írt az elmúlásról:

NE LÁSSAK FÉNYT

*Ha majd nekem is el kell mennem,
Uram, akkor is légy jó hozzám.
Parancsod akkor hangozzék el,
Számonkérően akkor szólj rám,
Ha dérré változik át a harmat,
És messze szálltak már a darvak.*

*Ha kinézek majd ablakomon,
Ne lássak fényt, ne a napot,
Legyen kopár, letarolt minden,
S ha az életből kiszaladok,
Ne fájjanak az elillant nyarak,
S ne irigyeljem, aki itt marad.*

*Te is menj el majd közelemből
Életem fénye, íze, kedve,
Ne lássam arcod, hűnyó szemmel
Ne nézhessek rád epekedve,
S ha hajad, szemed nem csodálom,
Talán könnyebb lesz távozásom.*

*Ki az életben mindenem vagy,
Illat, verőfény, mosoly, derű,
Ne csodálkozz, hogy elválásunk,
Mint halk ámen, olyan egyszerű.
Am ha nevedet súgják a szelek,
Porló csontom lenn is megremeg.*

SZ. KÁRPÁTHY KATA

RÉSZVÉT

I.

Pontban hat órakor szólalt meg a kedvenc rockbandám leghíresebb dala. Reflexből nyomtam meg a tízperces szundigombot, miközben azon agyaltam, hogy vajon milyen nap lehet. Pár perc múlva ismét a kedvenc rockbandám zenélt, de nem ugyanazt a dalt. Ez a zene csak egyetlen ember hívását jelenthette, Grétiét. Felhúztam a hívást, majd kihangosítottam a telefonom.

– Tess...

Válasz helyett sírást hallottam.

– Mi történt? – próbáltam magamhoz térni az álmomból.

– Papó meghalt.

Tornászokat megszegyenítő gyorsasággal ültem fel az ágyban.

– Micsoda?

– Tegnapelőtt került lélegeztetőgépre, és most két órája már... Békésen elaludt, nem szenved már.

Nagyon szerettem a nagyapját. A baráti társaságunknak ő volt az Andris papója, aki mindig jókat mesélt nekünk, és placcon sült krumplival várt minket. Most mégsem tudtam semmi vigasztalót mondani. Az őszinte részvétem elcsépelt, a nyugodjon békében is. A sajnálom meg olyan snassz. Pár másodperc alatt kellett kitalálnom, hogy mit mondjak.

– Mikor fogják temetni?

– Nem tudom még... Most ébredtél?

– Aha. Menjek fel a kórházba?

– Jaj, ne, nem engednek fel. Majd kiírom, hogy mikor temetjük.

– Oké.

– Csak valakinek el akartam mondani, felhívtam nagynénémet, de ő nem vette még fel. Juj, pont most hív. Majd beszélünk, szia.

Ahogy kinyomta a hívást, akkor láttam meg, hogy szombat van. Míg magamat szidtam, hogy miért nem tudtam a hétvégére kikapcsolni az ébresztőt, Gréti üzenetet küldött a baráti chatsoportunkba.

„Papót ma délben temetjük” – írta sok-sok síró emoji-val. Láttam, hogy feketére változtatta a profilképét, amin egy gyertya égett. Percek alatt

majdnem száz szomorú reakció érkezett rá, alatta pedig pár tucat komment, amiben sajnálatukat fejezték ki. Javarást a baráti körünk.

A szundit elutasítottam, és állítottam egy ébresztőt tíz órára.

II.

Az ébresztő után lassan készülődni kezdtem. Közben a chatsoportot figyeltem. Sírós emojik, RIP, fekete profilkép mindenkinek. Kicsit kellemetlenül éreztem magamat, mert én nem állítottam be gyászoló profilképet, de ezt apám temetésekor tettem. Gyorsan csináltam egy másik chatsoportot, amibe nem vettem fel Grétit.

– Vegyünk egy nagy koszorút szerintem – írtam.

A többiek is jó ötletnek tartották, és írták, hogy majd beszállnak a költségekbe. Úgyis útba esett a virágosbolt, így úgy gondoltam, én veszem majd meg a koszorút. Előre eldöntöttem, hogy sok liliomot kérek majd a koszorúra, mert az volt Andris papó kedvence.

Egy keveset beszélgettünk még arról, hogy mennyire a saját nagyapánknak éreztük őt. Nekem, akinek nem volt már apja, sokat jelentett, hiszen bármit elmondhattam neki, és ha tudott, jó tanácsokkal látott el. Ahogy erre visszagondoltam, azon kaptam magamat, hogy eleredtek a könnyeim. Közben a chatsoportban szinte mindenki egy-egy rövid sztorira emlékezett vissza, és, hogy mennyire fog nekik hiányozni a papó. Sokszor éreztem úgy, hogy a társaságunkban egyedül én vagyok az, aki inkább Andris papó miatt ment bandázni Grétiékhez. Valójában nem voltunk a legjobb barátok, csupán néhányszor meghallgattam, amikor nem volt kinek elmondania a bajait. Így egyedül csak én tudtam Andris papó betegségéről is, és arról, hogy már nincs sok hátra neki.

III.

Tizenkét óra előtt öt perccel érkeztem a ravatalozóhoz. Kétszer is megnéztem az órát, hogy időben jöttem-e. Az ajtó előtt kikapcsoltam a telefonomat, majd beléptem. A pincészagú tér közepén volt a koporsó, rajta néhány koszorú. A bejárattól nem messze várakoztak a sírásók, hogy a szertartás végén kivigyék a koporsót a halottaskocsihoz. A pap készülődött a gyászmisére. Körbenéztem, de a papon, a kántoron, a munkásokon és a gyászoló családon kívül senki nem volt ott. Közel mentem a koporsóhoz, de nem álltam a család mellé. Oda akartam menni Gérithez, de nem volt erőm. És nem is lett volna illendő.

A halotti miséből egy szót sem értettem. Nem járok templomba, fogalmam sem volt, hogy miről beszél a pap. Grétit figyeltem, ahogy sír. Ettől az én torkom is kezdett összeszorulni. A közel egyórás beszédből csak annyi jutott el a tudatomig, hogy meghalt.

A mise végén a pap átöltözött, majd elindultunk az elkészült sírhoz. Útközben odamentem Grétihez, és megöleltem. Nem tudtam megszólalni. A sír mellett folytatódott a szertartás. Már nem is hallottam, hogy a pap mit beszél, csak a koporsó koppanását figyeltem, és azt, ahogy egy halom föld kerül Andris papó fölé. Ekkor tudatosult bennem, hogy ő nincs többé. Végignéztem, ahogy elhantolják. A fejfát nem volt erőm megnézni. Megfordultam, és elindultam a kifelé.

A kijáratnál Gréti szüleinek is részvétet nyilvánítottam, majd elbúcsúztam tőlük. Az ajtóban Gréti lépett oda hozzám.

– Köszí, hogy eljöttél.

– Hívj fel bármikor, ha gondolod – válaszoltam zavaromban. – Vigyázz magadra.

– Te is – válaszolta, majd a szüleihez ment, én pedig kiléptem a temető kapuján.

Első dolgom a telefonom visszakapcsolása volt. A baráti csoportunkból többen írtak nekem, hogy adjam át Grétinek őszinte részvétüket.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

RIMAY JÁNOS ÁRNYÉKA

– egy költészeti fesztivál ürügyén –

*A Bodrogon gazdátlan árnyék imbolyog,
a tavirózsa levelein lépeget,
a galériaerdő lombjain megülve
sóvárogva nézi a magos eget.
Rémlik, szelíd fény volt ő is valaha,
hűséggel szolgált egy messzi csillagon,
hol felbomlott a rend, beállt az éjszaka,
s most hazátlanul bódorog, vakon.*

*De honnan veszem én, hogy földönkívüli?
Lehet, tán nagyon is közülnk való.
Esetleg egy késő reneszánszkori
vágóban dobta le magáról a ló.
S ha már a virtusnak nem volt mestere,
bizony, csak poéta lehetett szegény,
ki Rimay ránk testált rímeit kereste
a harmadik évezred vérfojtos égén.*

*Egy metaforányi felhőt küld a szél,
a lélek arra átszáll könnyeden,
s láthatja: kelet felől mint hömpölyög
a soron álló iszlám veszedelem.
Riadót rikoltó kakasok, keljetek!
Kardra és keresztre, Patak büszke vára!
S ha lőporból, vérből nem lenne elég,
készülhetünk a végső imára!*

KINCSKERESŐ ELÉGIÁJA

*Válogatott a szemétkupacban,
nem tudta eldönteni, melyik
érett a kidobásra, melyik a spam,
amit még tartalékolhat kicsit,
s mit tehet még közösségi oldalára.
Zavarta a visszajátszás, zavarta
önnön kiszolgáltatottsága, zavarta
jelentéktelensége, a remény
csúszdájának síkossága, – emlékeinek
düledékein botorkált, bölcselkedés
helyett nem maradt más, csak
jószándékú, kicsontozott okoskodása.*

*Egy másik világ kavargott benne,
a korábbi önértéktudatot letaglózta
a meztelen valóság, a belső zsvivaj
mögött nem jött az összhang feloldozása.*

*Tudta, szívós munka vár rá a montázs-
technikában, – papírtól vaskarikáig, csendes
beletörődéstől felesleges vaklármáig
ott van minden, csak előzetes kalkulációkat
kell végezni, szintről szintre lépve
válogatni, túrni minden fájdalmat s megaláztatást,
várni, hogy a harangszó madárszárnyán
eljusson az őshazáig.*

ÉJSZAKAI VÁROSNÉZÉS

*Az árnyékok sötét szöttese
mögött valami egész éjszaka
dolgozik, én meg ott kóválygok
elérhetetlen lépcsőfeljárók
és utcatáblák között, nem értem
az engem körülvevő hangokat,
ismeretlen arcok követnek,
jönnek mögöttem, mint gazda-hű
bumeráng, minden éjszaka jönnek
ugyanazok az elérhetetlen helyek,
s a folytonos éjszakai műszakban
szappanoperahősként énekelek.*

*Nem tudom az irányítószámot,
csak megyek át a hidon, repülök
fekete falak fölött, követem a
folyó áramlási irányát, fővenyben
felejtett lábnyomokat keresek.
Nincsenek arcok a közelben, akik
ablakot nyitnak az éjszakára,
nincsenek elmémbe nyomuló
fáklyaláng-tekintetek. Nincs, ami
bevilágítja a lepkeszárnyú eget.*

*Sodor a közömbös tömeg, elvesztettem
minden kapcsolatot, állati zűrzavar
lett a világ, mellemen ül hű kísérőm,
a csupasz, sarkvidéki hideg.*

*A város, a hegyek, az idegen érintések,
az arcomba bámuló szemek tapadnak
rám, éjfélkék takaró az álom, elmozdítható
koporsófüdél, megzavart templomi csend.*

*Ott fekszem magzati burokbán, s készülődöm,
hogy majd hajnalban újra születhessek*

TESSA HADLEY¹

COVID

Felmentem anyámhoz az emeletre, és azt mondtam, hogy a toalettre kell mennem. Anyámnak volt egy WC-je a földszinten is, de annak volt egy megemelt ülése, és egy támasztéka a karoknak, hogy könnyebben tudjon felállni a csípőprotézisével, de én ettől viszolyogtam. Nem tehetek róla, de van egy olyan megmagyarázhatatlan érzésem, hogy felszedek valamit, ha használom: szenvedést, öregséget, nem tudom. Egyébként most nem is kellett a WC. De azért felmentem az emeletibe, ahol nem volt semmiféle támaszték, magamra zártam az ajtót, és leültem az ülőkére, majd megnyomtam a gombot, hogy anyám hallja, hogy zubog. Most tulajdonképpen nem volt semmire sem szükségem, a WC-re sem, de néha úgy érzem, hogy muszáj egyedül lennem néhány percig, és közben ne csináljak semmit, még csak ne is gondolkodjam, vagy pláne ne halljak valakit össze-vissza fecsegni arról, hogy most mit tegyek.

Azért senki se értsen félre. Először is, anyámnak nem volt semmi baja, egész jól tartotta magát kilencvenkétévesen is. Nagyon jó erőben volt, szinte csodáltam. De azért örültem, hogy vele lehettem a karantén idején, amikor hónapokig sehová se mehettünk a koronavírus miatt. Nem tudtam volna távol lenni tőle, és állandóan aggódni amiatt, hogy és mint van ott egyedül, mit csinál, és a többi. Voltak ugyan barátai, akik bevásároltak meg kitararítottak neki, és a kis kertjét is rendben tartották – ezek az emberek mind jó barátai voltak, bár fizetett is nekik a munkáért. Anyám persze szerette az emberek társaságát, és vágyott is rá – bármilyen társaságra, még az enyéimre is. Már egyikünknek sem volt férje. Anyám harmadik férje, Dickie, három évvel ezelőtt halt meg. Nem ő volt az apám, hanem az első férj, aki már jóval azelőtt távozott az élők sorából. Én meg elváltam, úgy három évvel azelőtt. Nem volt jó férj nélkül egyikünknek sem, de mégis csak nyugodtabb volt az életünk nélkülük. Végül is minden férfi dominálni akar egy nő életében. De anyámnak azért hiányzott a férfi, hogy legyen, aki csodálja és udvaroljon neki, ezért konzervatív módon minden férfival flörtölt. Még az én férjemmel is. És azt sem engedte, hogy anyunak vagy mamának szólítsuk, mintha más nem lenne, csak az. Margot-nak kellett szólítanom nekem is.

¹ Tessa Hadley – brit író, született: 1956.

Zoknis lábammal lépkedve óvatosan az utcára néző hátsó szobába mentem. Nem itt szoktam aludni, hanem egy kanapén a mögötte lévő sötét sufniiban, ahol volt egy könyvespolc néhány könyvvel, és állítólag ez volt Dickie dolgozószobája, csak, hogy mi volt itt a munkája, nem tudom. Nyilván a boros butéliák nyitogatása, mert szerette a bort. Itt volt az ő kommunikációs központja a korabeli csúcs internettel, melyen, ha jól emlékszem, rajzfilmeket szokott nézegetni. Anyám viszont nem volt az új technika barátja, és még a leveleit is csak kézzel írogatta egy kisasztalnál az „irodájában.” Az ember azt gondolhatta volna róla, hogy úri környezetben nevelkedett, különórái voltak és finom porcelánból itta a teát. Senki sem hitte volna, hogy az apja egyszerű gyári munkás, az anyja meg takarítónő volt. Nem mintha szégyellte volna a múltját, és egy nagyasszonyt, vagy valami úri dámát akart volna játszani. Amikor a Liverpoolban töltött gyerekeveinek régi történeteit mesélte, akkor a szeme megtelt az igazi emlékezés és nosztalgia könnyeivel, és akkor olyan aranyos volt. Egyébként egész életében kedves volt mindenkire, és nem volt csúnya, bár ő mindig csak legyintett. „Tudom én, hogy mi a szép, drágám – szokta mondogatni –, és nekem csak egyéniségem van.” Az ötvenes években, mielőtt férjhez ment volna, modell volt, és még kisebb szerepeket is eljátszott egy-két filmben, bár nem volt jó színész. Kár, hogy a külsőmet illetően nem rá, hanem apámra ütöttem, aki az egyik film producere volt, melyben anyám is játszott.

Ez a sufni tele volt titokzatosnál titokzatosabb dolgokkal, ami nekem a nagybetűs Misztériumot jelentette. A radiátor le volt kapcsolva, és az ajtó mindig zárva; itt kellemben hűvös volt a levegő, nem úgy, mint a ház többi részében, ahol száraz volt és meleg. Szerintem a nagy franciaágyban már régen nem aludt senki. A szőnyegen és a csupasz matracon hagyott kartondobozokban volt néhány cipő és vállfa, és sok folyóirat a hatvanas-hetvenes évek dzsesszénekeseinek képeivel, tubusokkal és illatos gyertyákkal, amelyekről még most sem szedték le a celofánt. A vastag irattartók számlákkal és szerződésekkkel voltak tele, melyeket Dickie borkereskedőkkel kötött anno. De ezekből a borokból ő viszont nem sokat adhatott el, mert inkább megitta. Sok ilyen doboz és papír volt a garázsban is, és Dickie gyerekei ígérték, hogy elviszik, de aztán a karantén miatt megfeledkeztek az egészről. A ruhásszekrényben csak Margot ruhái és kabátjai voltak, méghozzá érintetlenül, úgy, ahogy a tisztítóból hazahozták.

Anyám tíz évvel ezelőtt költözött ebbe a közkedvelt tengerparti üdülővárosba, amikor már elmúlt nyolcvan, és Dickie még több. Érdekes, hogy végül épp itt kötött ki, hisz korábban olyan helyeken élt, mint Cap Ferrat,

Manhattan, a Bahamák és Róma. Egy ideig a második férjével, „azzal az unalmas bankárral”, ahogy most hívta, Chelseaben lakott, egy szép nagy házban, mely akár egy hatalmas villának is beillett volna, a Deeside-i erdő mellett, melyben rengeteg volt a rododendron. Évekkel ezelőtt azonban úgy alakult, hogy anyámnak alig maradt valami pénze: az unalmas bankár, amikor válásra került sor, bosszúállónak bizonyult, és kismizmizte. Ami kis tőkéje maradt, azt Dickie „befektette”, pontosabban elitta. Úgyhogy végül is ide költöztek, Cherry Tree Lodge-ba, ebbe az unalmas házba azzal a sok szebb napokat látott bútorral, mely (mármint a ház) amúgy szépen meghúzta magát a többi, szállást és reggelit kínáló komfortos, frigid és szürke kőhomlokzatos teraszos szomszéd házak egyhangú utcájában anélkül, hogy egyáltalán kilátás nyílt volna onnan arra, ami valójában nem is a tenger, hanem csak az iszapos, barna Bristol-csatorna Anglia és Wales között.

Dickie utálta ezt a helyet, mert úgy érezte, hogy nem úri embernek való. De Margot-t nem érdekelte. Valóban, mi értelme öregnek lenni egy divatos helyen? Jobb volt egy olyan helyen kimutatni varázslatos egyéniségét, ahol senki sem olyan, mint ő. És különben is tudta, mint ahogy én is attól kezdve, hogy Cap Ferrat-ban, a Bahama-szigeteken és a többi puccos helyen is megfordultam, hogy minden helynek, még ha egyáltalán nem is olyan fényes, megvannak a maga titkai és érdekességei. A legfényesebb helyek is lehetnek unalmasak és üresek. És melleleg túloztam, amikor Margot múltjáról beszéltem. A szülei egyáltalán nem voltak olyan szegények, vagy legalábbis nem sokáig. Apjának jó munkája volt egy üzemben, amely precíziós műszereket állított elő a repülőgépgyártóknak, anyja pedig csak egy kis ideig volt takarítónő a házassága és Margot születése előtt, aki eredetileg a Margit nevet kapta, de neki nem tetszett. Úgy emlékszem nagymamámra gyerekkoromból, hogy nem volt magas és karcsú, de volt benne erő és határozottság, s amúgy meg menedzser volt egy liverpooli ruhagyárban, ahol, mint gyerek, nagyon boldog tudtam lenni. A friss, új gyapjúszövetek pusztán sokfélesége határozottan boldoggá tett, élveztem a különböző színeket, de még az üzem poros levegőjét is. Később, amikor először voltam terhes a fiammal, réteges, krémszínű, tiszta gyapjúból vékony kis kötőtűkkel apró mellényeket és kardigánokat kötöttem, amelyeket elől kis szalagocskákkal vagy apró gyöngyházgombokkal lehetett megkötni, illetve összegombolni. De miután a baba megszületett, rájöttem, hogy ezek a kis ruhadarabok semmire sem jók. Csak kézzel lehetett kimosni, ha a baba lehányta. Aztán a gyerek amúgy is allergiás lett a gyapjúra, és nem volt szabad ráadni ilyesmit.

A sufni egyik ablaka a cseresznyefára nézett, amely az előkert keskeny kavicsos sávjában nőtt előtte, és amelytől a ház is a nevét kapta. Tavasszal, amikor újdonság volt ez a karantén, és az időjárás, hogy vigasztaljon, vagy ellenkezőleg, gúnyoljon, elképesztően szép volt ez a cseresznyefa több héten át: lángolt a virág súlyától, s a fehér virág bíbor magjai rózsaszínű foltot ejtettek a szirmok törékeny anyagára – ez maga volt a dal az utca prózai szürkeségében. De most nem volt virág a fán, az idő téliesre fordult, mi meg itt voltunk bezárva. Amikor közelebb mentem az ablakhoz, éreztem a figyelmeztető hideget az üveg felől. November volt, délután három óra, és sötétedett, de nem kapcsoltam fel a villanyt, és már kint is kéknek látszott az esti levegő; a házak kertjeinek csenevész bokrai és az utcán parkoló autók egyenes sorai is mintha hideget öltöttek volna magukra. Nekem nagyon kedvesek voltak csípősen fanyar egyedülletemnek ezek az időtől ellopott fejezetei.

Aztán egyszer csak azt látom, hogy nem vagyok egyedül. Egy nőt láttam a kerekese kukák mellett a szemben lévő ház előtt a járdán. Cigarettazott. Azért nem vettem őt észre azonnal, mert szinte közvetlenül alattam állt – ahogy lenéztem, a feje búbját láttam csak, és a sűrű haját. Amúgy háttal állt felém; biztos voltam benne, hogy nem láthatott, mert ha felém is nézett volna, akkor is csak az ablaküveg sötétjét látja, de engem nem. Mégis spontán elléptem az ablaktól, melynek üvege párás lett a lélegzetemtől. Ennek a nőnek már a fizikai jelenlétéből meg lehetett ítélni, hogy milyen. Erős vállával és dacosan hátra vetett fejével mintha az egész világ ellen intézett volna egyértelmű kihívást. Elvette a cigarettát a szájától, és a kezét kacéran magasra tartva, az arcát épp felém fordítva fújta ki a füstöt. Sötét kabát volt rajta hamis prémgallérral, hogy a hideg ellen védje; a kabát alól kilátszott fehér köpenyének széle. Az ápolónői egyenruha arra engedett következtetni, hogy a nőnek biztos a szomszéd házban élő öregembert kell gondoznia. Mi az anyámmal nem nagyon ismertük az öreget. Beszéltünk felnőtt fiaival, akik jöttek, mentek. Felajánlottam, hogy szívesen segítek bevásárolni, ha gondolják, de azt mondták, hogy köszönik, egyelőre nem kell, megoldják. Sejtettem, hogy az ápolónő most vesz egy nagy lélegzetet, mint én, és arra készül, hogy tovább végezze napi teendőit. Jobb kezének könyökét a bal kéz tenyerével megtámasztva, bal karját meg szorosan a testéhez szorítva még jól megszívta a cigarettát egyszer, kétszer, aztán a földre dobta, és a sarkával eltaposta.

Mielőtt bement volna, egy gyors pillantást vetett az ablakra, amely mögött álltam, ezért hátra léptem; nem láthatott, de talán ösztönösen megérezte, hogy figyelik. És amíg beütötte a kódot a zárba, majd várt, hogy bemehessen, hogy

aztán végleg eltűnjön szemem elől a házban, volt időm megfigyelni. Láttam, hogy sokkal fiatalabb, mint én, de már nem fiatal. Úgy negyvenéves volt, és látni lehetett rajta, hogy nem dajkálta meg az élet – pisze volt az orra, és vastag a szája, sűrű és bolyhos a szempillája, az arcbőre meg egyenetlen. Zömök testalkatából és sötét bőrszínéből ítélve spanyol vagy portugál lehetett. Margot biztos azt mondta volna róla, hogy nem szép, és nincs benne nőiség. Ám szerintem volt benne valami vonzó. Anyám sosem ítél jól az ilyen kérdésekben, a nemtetszés rögtön kiül az arcán, ezt egy fintorral jelzi, ám látszik rajta, hogy egyáltalán nem biztos abban, amit mond.

– Mit csináltál abban a szufniban? – kérdezte, amikor lementem.

– Vécére kellett mennem – mondtam. – S aztán bementem oda, hogy kinézzek az utcára.

– Láttál valamit?

– Nem, semmit és senkit – válaszoltam.

Elkezdtem olvasni a Bovarynét. Előfordult, hogy sokáig nem tudtam elaludni: Cherry Tree Lodge-ban elég sok időt töltöttünk az ágyban, és ehhez én nem voltam hozzászokva – ebéd után mindig felmentünk a szobánkba, és mindketten lefeküdtünk egy kicsit. Margot felvonót használt, mert kímélni kellett a lábát. Dickie dolgozószobájának valamelyik könyvespolcán találtam ezt a regényt az útikönyvek, a vicclapok és a borászati hirdetések között. A lapjai már kissé gyűrötték voltak és sárgák, a borító is foltos és fakó, egyáltalán nem célzott arra, hogy mi a mondanivalója, vagy hogy micsoda viharos szenvedélyek is dúlnak benne. Biztos Margot-é volt, bár nem tudom, miért épp Dickie dolgai közt találtam. Anyám szerette a regényeket, és azt állította, hogy egy nyáron Dél-Franciaországban végigolvasta az egész Proustot, bár mostanság inkább detektívtörténetekkel szórakozott. Dickie talán azért harapott rá, és kérte el Margot-tól, mert a borítója alapján úgy vélte, van benne valami, ami pikáns. Volt is, de nem az, amit kedvelt. Az enyv már egészen elszáradt a könyv gerincén, és a lapjai is kiestek, de azért el lehetett olvasni. Egy kis párnát tettem a fejem alá, és úgy olvastam. Ebben a helyzetben Dickie asztali lámpája gyenge fénymorzsákat szórt a kilazult lapokra. Hallottam korábban, hogy a régi Steegmuller-féle fordítás nem az igazi, de szerintem azért megőrizte a szavak valódi fényes varázslatosságát és a regény szívhez szóló, kegyetlen mondanivalóját is.

Ismertem a regényt, és tudtam, hogy mi is fog történni benne, de mégis úgy éreztem, hogy a veszélyt, mely a szereplőket fenyegeti, még el lehet hárítani, és én is tudok tenni valamit azért, hogy másképp alakuljon a sorsuk, és ne sújtson

le rájuk az elkerülhetetlen sors keze. Nem tudtam elképzelni, hogy ez az Emma Bovary miért csinál ilyen bolondot magából, mitől hiszi, hogy olyan különleges. Vajon azért, mert van benne egy állandó nyugtalanság, és szívet-lelket emésztő heves vágyakozás valami után, amiről nem is tudja, hogy micsoda? Az első este csak akkor kapcsoltam le a villanyt, amikor hallottam, hogy Margot felkel és ki-megy a toalettre. Nem akartam, hogy idegeskedjen amiatt, hogy nem alszom. De aztán másnap este, és utána, az ágyban ismét elővettem a Bovarynét – valamiért nem akartam, hogy Margot megtudja, hogy ezt a regényt olvasom, ezért nem vittem le magammal a földszintre. Pedig biztos örült volna neki; mindig óriási lelkesedéssel tudott mesélni arról, mily sokat jelent neki az olvasás, és, hogy az irodalom milyen csodálatos. Amit én szoktam olvasni, mondta, az unalmas és száraz, nincs benne semmi. De kiskorom óta élt bennem egy ösztön – lehet, hogy emiatt voltam annyira tartózkodó a szerelemben is –, hogy senkinek, anyámnak se mutassam, milyen vagyok belülről. Most Bovaryné voltam belülről. Ő tette színéssé szürke mindennapjaimat.

Közben sikerült rábeszelném Margot-t, hogy egye meg a reggelijét. Mindig panaszkodott, hogy éhes, és mindig pontosan megmondta, mit szeretne – Earl Grey teát és narancslét, vajjas piritóst egy kis mézzel –, de amikor a piritósnak a felét megette, már nem volt étvágya. Eléje tettem a tablettáit, és szóltam, hogy vegye be. Sokszor próbált kibújni alóla, mert tele volt különféle kiagyalt babonákkal az egészségével kapcsolatban; az orvosok azt mondták róla, hogy „egy aranyos öreg néni”, de anyám nem hitt az orvosoknak és nem csinálta azt, amit mondtak neki. Amikor első hallókészülékét segítettem neki elhelyezni a fülében, összerándult és elhúzta a fejét. „Jaj, Diane! Vigyázz, drágám. Dickie mindig olyan előzékeny volt velem.” Ősz haja szép volt és egyenes szálú, kontyban viselte, és néha megengedte, hogy feltűzzem, de közben úgy grimaszolt a tükörben, mintha tükkel szurkálnám. Aztán az öltözőasztalánál ülve vallásos komolysággal sminkelte ezt a ronda vénasszonyt, ahogy magát nevezte. Pedig egyáltalán nem volt ronda. Az ifjúkori szépség természetesen eltűnik a korrallal, de megöregedett arcvonásai ellenére Margot-ban sok minden megmaradt belőle. Részévé vált az öregség, de a fény azért átsütött rajta. Megőrizte állának erélyes, finom vonalát, szép egyenes orrát, és azt, amit a lapok lelki kiegyensúlyozottságnak szoktak nevezni. Sokan úgy hitték, hogy Margot fiatal korában táncosnő volt.

Mire mindketten átöltöztünk, és anyám kisminkelte magát, én elmosogattam a reggeli edényt, és megfőztük a fekete kávé is. Azért ne higgye senki, hogy napi teendőink közben csak hallgattunk és egy szót se szóltunk

egymáshoz. Mindketten szerettünk beszélni, bár társalgási stílusunk nagyon elütött egymástól. Margot állandó fecsegését morgással, viccekkel, ténymegállapításokkal szakítottam félbe. Örültem, hogy van kivel beszélgetni, mint ahogy anyám is. Margot igazán tartani tudta a lelket bennem. Bár mélyen gyászolta Dickie-t, lelki irányítúje azért a vidámság felé mutatott. És nem tartozott azok közé az öregasszonyok közé, akik csak a régi szép időkre emlékeznek. Érdekeltek a napi események, sose mulasztotta el megnézni a híradót, bár a tényekkel gyakran nem tudott mit kezdeni most sem, akár csak akkor, amikor még fiatal lány volt. Persze, nem volt követelmény a progresszív adózás, vagy az amerikai választási rendszer apró részleteinek a megértése egy olyan nőnek, mint Margot.

– Az a baj a régi időkkel, Diane – mondta Margot –, hogy ha otthonba kerülök, orra-szájba Fred Astaire-t és Ginger Rogerst fogom kapni, vagy azt a rémes Vera Lynnt hallgathatom reggeltől estig. De mindez anyám korában volt, nem az enyémben. Nekem Nina Simone jobban tetszik.

– Jó. Akkor ne menj sehová – mondtam közömbösen.

– Már miért ne mennék! Csak találj nekem egy olyan otthont, ahol Nina Simone-t is hallgathatom.

Szigorúan vettük a karantént; hozzánk nem járt senki, bár a takarítónőnek fizettünk, mert így volt rendjén. A kertész pénzét kint hagytuk egy borítékban, és integettünk neki az ablakból. Időnként azonban Margot elfelejtette, hogy itthon kell maradnunk, és lelkesen javasolta, hogy menjünk el valahová; egy cukrászdába, egy teára, vagy – s ez volt a csúcs! – egy kupicára, vagy egy jó erős Martinire ide a kocsmába a sarkon. Amikor felhívtam a figyelmét, hogy nem szabad távoznunk otthonról, és az összes cukrászda és kocsmá zárva, azonnal eszébe jutott, hogy mi is a helyzet, de azért látni lehetett a döbbenetet az arcán emiatt, és részben saját maga miatt is, mert lám, kiderült, hogy milyen ostoba vénasszony is ő. Azért az is sokkolta, hogy nem kaphatja meg azt, amit akar, amit amúgy egész életében megkapott, ha akarta: a boldogságot és a szórakozást. De azért bátran viselkedett, és nem mutatta, hogy mennyire csalódott.

Valamit azért tisztáznom kell. Lehet, hogy az olvasó azt hiszi, hogy én vagyok a megtettesült önfeláldozás, mert dobtam eddigi életemet és a karantén idejére idős anyámhoz költöztem, hogy vigyázzak rá, rendezzem a számláit és a postáját, főzök neki, egyek vele és minden este vele néztem a felhangosított tévét feliratozva. Ám az igazság az, hogy jelenleg nem igazán tudnék sokat mondani a saját életemről otthon. A válasom óta nem

mentek jól a dolgaim. Korkedvezményes nyugdíjba mentem a főiskoláról, ahol tanítottam, és nehezen tudtam fizetni a lakásra felvett hitel részleteit. Olyan káoszban éltem, hogy tisztább pillanataimban nem is csodálkoztam azon, hogy a férjem elvált tőlem. A fiam és a menyem hívtak, hogy menjek hozzájuk lakni, amíg összeszedem magam, és valószínűleg ők voltak azok, akiket (és persze az anyámat) a legjobban szerettem a világon, de féltem, hogy rámunnak, és a család terhére leszek. Meg aztán amúgy is sokszor megfordultam anyámnál azóta, hogy egyedül maradt, és mindenben segítettem neki. Ezért az volt a logikus, hogy a karantén idejére hozzá költözök, és ne máshoz. Ha önző szempontból nézem ezt a pandémiát, úgy soha nem jöhetett volna jobbkor, mint most.

Megismertem a szomszédban látott nő szokásait is. Úgy vettem észre, hogy minden hétköznap reggel nyolc órától ott van – hétvégén egy-két órára megjelentek az öreg fiai is. A nő néha gyalog jött magassarkú csizmában, amit a bejárati ajtónál lecserélt papucsra; máskor viszont két különböző színűre mázolt sportkocsival jött, hangosra turbózott motorral és krómozott küllőkkel. Kiszállt, majd bedugta a fejét az ablakon, hogy elköszönjön a bent ülőtől. Úgy tűnt, nem szívesen válik el tőle, mert a fejét nem húzta vissza azonnal; a mosoly az arcán azután, hogy befejezte a beszélgetést, kedves volt és szívélyes, olyan, mint akinek az illető a szeretője vagy jó barátja. Aztán felvette a maszkját, és fertőtlenítette a kezét azelőtt, hogy a házba lépett volna. Néha olyannak képzeltem, mint Emma Bovary, bár egyáltalán nem volt bennük semmi közös. Emma fiatal volt, és nagyon szép, ha egyszer Rodolphe is észrevette, aki pedig értett a nőkhöz. Ez a nő viszont egy középkorú nővér volt csupán, zömök és kis termetű, vastag derékkal és bokákkal.

Napközben kétóránként kiugrott cigarettázni a ház elé. Ilyenkor letolta a maszkját az orráról és a szájáról az álla alá. Sokszor telefonált is, amikor dohányzott, néha komolyan beszélt, vagy szigorúan – a volt férjével? –, máskor meg kedvesen – tizenéves gyerekeivel? –, megint máskor meg egészen bájos és incselkedő hangon csicssergett – feltételezem, a barátjával. Amikor beszélt, el is játszottta azt, amit mondott. Mintha csak mások is látták volna: a sarkán állva forgolódott, az egyik lábáról a másikra lépett, fejét hátra vetve hangosan kacagott fehér, erős fogsorát mutatva, és fényes szemeit forgatva. Volt valami nem természetes is ebben a rögtönzött férficsalogató előadásban – mintha a TV-ben vagy a filmekben látott jeleneteket utánozta volna, de ez a mesterkéeltség is csak vonzóbbá tette. Kezdtém úgy rendezni az időmet, hogy felmehessem ahhoz az ablakhoz az emeleten, valahányszor

ügy véltem, hogy a nő kint lehet. Megfigyeltem azt is, hogy délutánonként a kertben sétáltatja az öregot, ha nem esik. A sovány, magas öregember rózsaszín-fehér babaarcával úgy dőlt neki a nő erős vállának, mint egy beteg gólyamadár, míg a másik kezével a botját fogta, vagy a hegyes orráról és szájáról lecsúszott eldobható maszkiát babrált. Szorgalmas, jó kertész volt az öreg agyvérzése előtt; amikor Margot és Dickie ideköltözött, nevetve próbáltak elbújni előle a házban, hogy ne kelljen az öreggel beszélgetni, mert mindig meg akart nyesni valamit az ő kertjükben is. Margot-t most már furdalta a lelkiismeret emiatt. Nagyon hiányozhat szegénynek az asszony, mondta nem egyszor.

A nő hagyta, hogy az öregember teljes súlyával rátámaszkodjon. A függöny mögé húzódva figyeltem őket az ablakból. A nő viselkedése egészen más volt, mint akkor, amikor egyedül volt, vagy telefonált. Most türelmesen, lassan, óvatosan lépkedett előre az öreggel, alárendelve akaratát annak helyzetéhez; vidáman biztatta, hogy támaszkodjon csak rá nyugodtan. Az egyik fától a másikig mentek, s közben az öreg elmondta, mit is kell tudni róluk; a nő úgy tett, mintha nagyon érdekelné. Rejtély, hogy egyesek mennyire tudnak élni azzal a lelki ajándékkal, amit ki tudja honnan és miért kaptak azért, hogy bánni tudjanak másokkal anélkül, hogy szentek lennének. Hallottam ezt a nőt telefonálni, ezért tudtam, hogy egyáltalán nem volt szent: néha egészen durva volt és közönséges. Isten tudja, mi lakozott a szívében. Mégis sejtettem, hogy nehéz helyzetben, akár a társadalom legalján, ahol egyáltalán nem számít, ki mit gondol ízlésről, emberről, rangról vagy osztályról, ez a nő tudja, hogyan kell valakinek a helyzetén könnyíteni, és valakit megvigasztalni.

Ápolónőként valóban adott valamit a világnak ez a nő, sokkal többet, mint Emma Bovary. Kedvesen és megerőltetés nélkül segített az öreg Hansennek, profi módon és keményen dolgozott a kenyéréért, feltehetőleg rémesen alulfizetve valami ügynökség által, mely biztos lubickolt a bőségben. Ugyanakkor volt egy olyan érzésem, hogy ezt a nőt is ugyanez a végtelen nyugtalanság, vagy bármilyen más erő hajtja, mely Emma Bovaryt is arra készítette, hogy mit sem törődve erkölccsel és előítéletekkel, hajnalban vágjon neki az útnak, hosszú szoknyáját az ázott mezőn maga után húzva, hogy láthassa szeretőjét. A nő, aki öreg szomszédunkra vigyázott, szintén tele volt ezzel a fölös energiával, mely nemcsak a türelmét, hanem a belőle áradó melegséget is generálta az öregember felé. Két élete volt. Az egyik a profi ápolónőé, a másik meg egy titkos élet, melyről csak ő tudott. Vagy

az a fölös energia, melyről beszélek, talán csak belőlem áradt? Mert eleinte kíváncsiságom, hogy megtudjam, miféle, csak olyan apróság volt, mint amikor valaki csak úgy megtetszett régen az iskolában, de most már csak azért siettem fel az emeletre, hogy lássam. És azt, hogy miért akarom látni, mindenféle furfangos okokkal próbáltam magyarázni, mint ahogy azt is, hogy miért nem szabad Margot-nak tudni, de még csak sejteni sem, hogy leskelődtem. Ám ez az újfajta, bennem kialakult lelki komplexus segített az időt is eltölteni valahogy a hosszú és üres napok alatt.

Évek óta nem éreztem semmi ilyesmit. Mint ahogy ezekben az iskoláskori fellángolásokban sem igazán akartam viszonzást – vagy akár elismerést – kapni a szeretett lénytől. Csak annyit akartam, hogy érezzem ezt az ellágyulást, mint régen, amikor elsuhantam a bálvány mellett az iskolafolyosón, miközben ő az ellenkező irányba sietett izgatottan és lelkesen valamelyik tanár után, mert nekünk tiltva volt a folyosón valakit megállítani és beszélni vele, mert pletykálni nem volt szabad. Ő sem pletykálhatott rólam. Nem is tudta, hogy létezem. Vagy amikor néztem, hogy ugrál a háló előtt a teniszpályán, vagy feldobja a labdát, hogy szerváljon, és libben a kis szoknya, amint elüti a labdát. Soha nem én kaptam a labdát. Mert soha nem voltam a megfelelő helyen a megfelelő időben.

Hetente egyszer elmentem a szupermarketbe, ha elfogyott a készlet. Rendelhettem volna online is, de – bár egy csöppet sem haragudtam Margot-ra – élni akartam a lehetőséggel, hogy legalább tíz percig hallgassam a Rádió 4-et az autóban oda-vissza anélkül, hogy közben megjegyzéseket tegyen valaki. Épp próbáltam végiggondolni, hová is tegyem a szokásos tételeket a bevásárlókocsiban, amikor egy késő délután, vagy inkább este felé összefutottam az én Emma Bovarymmal a parkolóban. Ez volt az év legrövidebb napja, a szél fagyos, havas esőt fújt az arcunkba, és síkossá tette a bevásárlókocsik műanyag fogantyúját. Ő éppen kifelé jött, amikor én épp bemenni akartam; maszk volt rajtunk, de én azonnal felismertem. Hallottam az üvegek csörömpölését a bevásárlószatyrában, és szinte egészen ellágyultam, mert úgy éreztem, hogy azoknak az üvegeknek a rokonai, melyeket én is leveszek majd valamelyik polcra. Ugyanis esténként Margot és én néha azért felbontottunk egy-egy Martinit.

Meglepetésemre azon kaptam magam, hogy megálltam előtte, és elálltam az útját. Fejét lehajtva, hogy kivédje az esőt, megpróbált elmenni mellettem.

– Helló – mondtam. – Azt hiszem, ismerem magát.

Semmi jelét sem adta annak, hogy ismer, amikor felemelte a fejét és rám nézett. A szeme épp oly üres volt, mint az a sötét ablak, ahol állni szoktam, hogy őt lessem. Sietett elmenni, mert ázott az esőben, és mielőbb be akart ülni az autóbá: talán épp abba a kékbe. És most ő vezetett, vagy várt rá a barátja?

– Maga vigyáz a szomszédunkra, Mr. Hansenre – mondtam. – Néha látjuk őt magával a kertben.

Láttam, hogy megpróbálja arcának azt a megfelelően szívélyes kifejezést adni, melyet a munkaadók osztályának a képviselőivel folytatott beszélgetéseihez szokott felvenni; így természetesen csak a szemét láttam. Fekete maszkja, mint egy farsangi maszk, érdekes, de kissé fenyegető, abból a bizonyos nyúlós anyagból készült.

– Mr. Hansen kedves ember – mondta. – Szívesen vagyok vele.

– Maga nagyon jó hozzá.

– Szeret a növényeiről beszélni. Akkor hát melyik ház is a maguké?

Mennyire más volt most a hangja, mint akkor, amikor a telefonján beszél, és korhol vagy ugrat valakit. Nagyon szerettem volna megszüntetni a köztünk lévő távolságot és osztálykülönbséget. – Az nem az én házam – mondtam, ami tulajdonképpen igaz is volt. – A hetes számú házban lakom egy öregasszonnyal, akire vigyázok.

Furcsán nézett rám akkor, és szúrósabban. Talán, mert érezte, hogy hazudok, vagy féligazságokat mondok, de így álarcbán nem látszik meg rajtam.

– Azt hittem, lánya van – mondta.

Közben egész idő alatt a kellemetlen időjárástól menekülve csak ment lassan a közelben parkoló autója felé; a szemem sarkából láttam is, hogy az a kék. Legyintettem, mintha csak azt akartam volna mondani, hogy most nem akarok részletekbe bocsátkozni.

– Akkor hát ismeri őket? – kérdeztem. – Ismeri Margot-t? Nemrég kapta meg az első vakcinát. És Mr. Hansen?

– A jövő hétre van előjegyzése – válaszolta. Kinyitotta a csomagtartót, a műszerfalnál volt egy gomb, azzal; felemelte a bevásárlószatyrait és elhelyezte a csomagtartóban. Majd hangosabban, hogy az eső ne nyomja el a hangját, szólt oda még nekem:

– Igen, ismerem Margot-t. Nem nagyon, de ismerem.

Aztán megjött a karácsony, és utána egy hétig esett az eső, így nem sok lehetőségem volt a megfigyelésre. Az ápolónő az eső miatt nem lépett ki az utcára, hanem bent maradt a házban, és csak az ajtót nyitotta ki, ha cigarettázni akart. Így csak a kezét láttam mozogni néha, hogy eloszlassa

a füstöt odabent. Reggel pedig, amikor megjött, csak régi esernyőjének szakadozott tetejét láttam. Néha úgy véltem, hogy Mr. Hansennel járkál a lakásban, és hogyha a falhoz szorítom a fületem, még a hangjukat is hallom, vagy azt, hogy bömböl a tévé, akárcsak nálunk. Amint jobb lett az idő, már láttam őket a hátsó kertben. Egy reggel kávé után felmentem Margot-val a hálószobájába, mely a ház hátsó részében volt. Margot azt mondta, rendbe kell hozni a hajamat. Az öltözőasztalkánál ülve sztoikusán bámultam mindkettőnket a tükörben; ihletett arccal állt mögöttem, és profi módon babrált sötétbarna, ám már helyenként őszülő hajamban, mely megnőtt, és néhány csomó már úgy lötyögött a vállam felett, mint egy spániel füle. Odakint sűrű felhők borították az eget, és keservesen sírt a szél alattuk a téli fák merev ágait zörgetve. Margot akaratlanul is a szomszéd kertje felé nézett, és ijedten elengedte a hajamat.

– Jesszusom! Micsoda nő! Borzalom!

– Milyen nő? – kérdeztem, és felálltam, hogy megnézzem, kiről van szó.

Kilestem a függöny mögül.

– Hogy hívják? – kérdeztem.

– Nem tudom. Talán Teresa.

Mr. Hansen, jól kabátjába és sáljába bugyolálva, gondozójára támaszkodva, szélben és ragyogó napsütésben is tett egy-egy kisebb sétát a kertjében. Az ápolónő mindig az ablakunk felé nézett, amikor megfordultak a kert végén. Margot izgatottan hajolt fölém és bólogatott.

– Dickie-t is ápolta, amikor rosszul lett.

– Komolyan? Hogyhogy nem emlékszem rá?

– Ő jelentkezett. Én nem szerettem. Bárcsak Hansenék megkérdezték volna tőlem, milyen, mielőtt felveszik. Dickie-t is mindig sétálni vitte, ha esett, ha fújt. Pedig ő utált sétálni.

– Egy kis testmozgás senkinek sem árt. Neki pláne kellett. A végén már olyan kövér volt, mint egy disznó.

– Halálra kínozta azt a szegény embert. Könnyen meghülhetett volna, és belehal.

– Májzsugor vitte sírba.

– Hát arról nem Teresa tehet.

Újra az öltözőasztalkához ültem, és próbáltam végiggondolni, hogyan is tüntethetném el súlyos varkocsaimat a fülem mögül.

– Hová való? – kérdeztem. – Spanyol vagy portugál?

– A szülei máltaiak voltak, azt hiszem.

Kéjesen forgattam a nevét a fejemben. Teresa. És Málta is valahogy megfelelt elképzeléseimnek: katolikus, militarista, patriarchális.

– És csak azért nem szeretted, mert kényszerítette a Dickie-t sétálni?

Margot megpróbált csinálni valamit a hajammal, de amikor kezét a fejemre tette, éreztem, hogy remeg.

– Pénzt lopott.

Ledöbbsentem és kissé ideges lettem, azt mondtam anyámnak, hogy az embernek vigyázni kell, nehogy igazságtalanul vádoljunk meg valakit ilyesmivel.

– Biztos vagy benne, mama? Úgy érted, hogy kint hagyta valahol valami pénzt, és eltűnt? De hisz legtöbbször fogalmad sincs, mennyi pénz is van nálad.

– Dickie adott neki pénzt.

– Honnan tudod?

– Megtaláltam a szelvényeket a csekkfüzetében. Azt hitte, soha nem nézek bele. És nem csak a nő fizetése volt benne. Voltak más összegek is ezen kívül. Dickie csak annyit írt mellé, hogy „T”, de biztos vagyok benne, hogy ezt a pénzt neki adta. Amikor szóltam, Dickie úgy tett, mintha nem is emlékezne rá. Egyébként nem valami nagy összegekről volt szó. Egyszer huszonöt font, máskor ötven.

A tükröből nézett vissza rám tüzelő szemekkel. Margot imádta Dickie-t. Őt szerette a legjobban a három férje közül: korosodó, vonzó, jóképű, igazi angol gentleman volt Dickie, amivel tudott imponálni. (Apám cseh volt és zsidó, az unalmas bankár skót). Hozzá hasonlóan Margot is sokat adott a külsőre, és ez nagyon összekötötte őket: Dickie tette a gyöngysort anyámnak a nyakába, húzta fel hátul a cipzárt, és tűzte fel ügyesen a haját, majd adott tanácsot arra vonatkozóan, hogy mit vegyen fel. Emlékszem rá, hogy vitték ki utoljára a házból egy hordágyra szijazva, miközben deliriumos állapotában hangosan kiabált, hogy fontos telefonhívásokat kell még elintéznie.

– És miért adta azt a pénzt?

– Mit gondolsz? Hármat találhatsz.

Nem tudom, miért öntött el akkor a düh. Haragudtam az anyámra. Általában Margot alig várta, hogy beszélhessen a szexről, arról, hogy milyen szentelenül és botrányosan is tud valaki viselkedni. Élvezte, ha erről volt szó. Engem állandóan azzal ugratott, hogy puritán vagyok. Szilárdan meg volt győződve, hogy a szex mindennek a rugója, a szex mozgat mindent. Ez a meggyőződése tette erőssé és határozottá. A férfiak nem tudnak ellenállni a

női bájoknak. Tudom jól, hogy milyenek a lányok, pláne, ha egy szép pofival és jó alakkal áldotta meg őket az Isten. Margot szeretett volna nevetni Dickie hűtlenségén, és szeretete volna félvállról venni a dolgot, de mégsem tudta titkolni, hogy fáj neki.

– Úgy érted, hogy szexuális szolgáltatásaiért is fizetett ennek a nőnek?

– Azt hiszem, hagyta, hogy fogdossa, vagy megérintse. Semmi esetre sem a ruha alatt: legalább is ezt állította, amikor szembesítettem a tényekkel. Fogta a kezét, hagyta, hogy a fejét a keblére hajtsa. Többre úgy sem volt képes, legyünk őszinték. Beléhabarodott, beteg volt. Nem tudta, mit csinál.

Dőlt belőle a szó, hogy értésemre hozza, mi is történt. Dühösen tolultak a szavak a szájára, és mérgesen köpte ki őket; látszott, hogy úgy igyekszik megszabadulni rossz emlékeitől, hogy végre valakinek elmondja, mi az, ami a lelkét oly sokáig nyomta. Sehogy sem értettem, miért nem mondta ezt el korábban; végül is nem vele történt, hanem mással, és ilyenkor nem köntörfalazott. A múltban elég gyakran megbotránkoztatott engem is a nemi étellel kapcsolatos őszinteségével. Lehet, hogy eddig azért nem szólt, mert nem akarta, hogy ezek után rossz szemmel nézzen Dickie-re, bár őt, az anyámat, ez mélységesen felháborította. De aztán rájöttem, hogy anyám nem is Dickie-t hibáztatta, az ő szemében nem a férje viselkedett szégyentelenül. Szerinte, ha valaki valamiért félrelépett, akkor annak csak a nő lehetett az oka. Ha egy férfi például megszegte a házassági esküt, a szégyen akkor is a nőt illette, mert nem tudta megadni, ami neki kell. Talán nem érezte otthon magát mellette. Talán úgy látta, hogy megcsúnyult. Talán nem volt elég jó az ágyban. Ha Dickie együtt hált volna Teresával, az bántotta volna anyám önbecsülését, de ezt Dickie nem tudta megtenni, mert már úgy megöregedett, hogy egyedül öltözködni sem volt képes. Szentimentális lenni viszont még tudott, és erre a célra állandó jelleggel ott volt mellette más valaki, aki erre szemérmetlenül felbátorította.

–Végignézttem a bankszámlakivonatait. Úgy láttam, hogy a nő be se váltotta ezeket a csekkeket.

– Manapság senki sem használ csekket, anya. Nem éri meg a fáradságot. Lefogadom, hogy semmi közülük ehhez az egészszhez.

– Lehet, hogy csak azért fogadta el, hogy megalázzon. Ezt pedig nem tudom neki megbocsátani.

Nekem viszont sok minden más is megfordult a fejemben. Például az, hogy Teresa esetleg csak a kedvébe akart járni egy öregembernek. Lehet, hogy csak kedvesen átkarolta, vagy megsimogatta a kezét, mint ahogy egy

szegény magatehetetlen embernek szokás, és lehet, hogy először vissza is utasított minden plusz fizetséget a fizetésén felül, de amikor látta, hogy ez elkedvetleníti a beteget, hát elfogadta, de soha nem is gondolt arra, hogy beváltsa. Vagy lehet, hogy az a Teresa, aki a szeretőjének telefonálgat, és a sarkával nyomja el a cigarettacsikket, örömet lel az ilyen érdemtelenül kapott csekkekben. Talán ezzel akarja kimutatni szándékosan munkaadóinak, akik dúskálnak minden jóban, és úgy élnek, mint Marci Hevesen, hogy lám, egyszer ti is megöregedtek, és magatehetetlenek lesztek. Vagy mégis csak Dickie volt szenilis, és nem tudta, miért állítja ki ezt vagy azt a csekket, és ezért aztán a papírkosárba dobta.

Nem volt több mondanivalónk egymásnak, és egy kis idő után hallottuk, hogy a nő beviszi Mr. Hansent a házba, és becsukja maga után az ajtót. Nem foglalkoztunk többet a frizúrámmal.

Amikor anyámhoz jöttem, valahogy nyugodtan, lemondóan elfogadtam azt a gondolatot, hogy vége az életemnek. Most rájöttem, hogy dehogyan van vége. Egészséges vagyok és erős, és minden biztonnyal, remélem, még sokáig az leszek. Azért minden óvintézkedést megtettünk, hogy ne legyünk áldozatai ennek a járványnak. Mostanáig úgy éltem, ahogy éltem, igyekeztem tenni a kötelességemet, végezni a munkámat, most pedig itt a covid, és vele kell élnem. Elfogadtam. S ezzel az elfogadással jött a megkönnyebbülés. Ez így volt tisztességes.

Mégis sokszor ébredtem azzal a gyötrelmes érzéssel reggelenként ott a tengerparton, hogy valamit mégis elvesztettem. Hogy lehet, hogy az életem beteljesülés nélkül ér véget? Anélkül, hogy lett volna benne igazi dráma, öröm vagy szenvedély, ami másoknak megadatott, de nekem nem. Tiltakoztam ellene. S ez a tiltakozás álomban valahonnan nagyon mélyről jött, az álom legmélyéről, és amikor felébredtem, először mindig olyan erősnek tűnt, mint valami csillapíthatatlan szomjúság. De aztán racionális énem kényszerített, hogy észszerűen gondolkodjam, és ne akarjak az élettől mindent. Biztonságban vagy, mondtam magamnak. Nagyon szerencsés vagy, kiváltságos. Volt részed a boldogságból; fiad is van. És akkor rá gondoltam, a fiamra, akit a legjobban szeretek. Már nem kicsi, felnőtt férfi, negyven éves, okos és rendes ember. Tiltakozásom azonnal megszűnt, ahogy ennek a tudatára ébredtem. De tudtam, hogy az álomban, valahol mélyen, olyan intenzíven és precízen elrejtve, mint valami emlék, ott van a boldogság, a szeretet és a beteljesülés is.

Egy délután a szobámban, betakarózva az ágyamon, a Bovarynéba mélyedtem: a regény a borzalmas vég felé közeledett. Margot és én

valószínűleg fél háromkor mentünk fel a szobánkba; már négy óra is elmúlt, amikor letettem a könyvet. Kint már sötét volt. Rájöttem, hogy nem hallottam Margot-t felkelni. Ledobtam magamról a takarót, és csak úgy, cipő nélkül, harisnyában siettem a szobájába. Kinyitottam az ajtót, és halkán, nehogy felébresszem, ha még esetleg alszik, a nevéen szólítottam. A lépcsőpihenő fényében láttam, hogy mozdulatlanul fekszik a földön, ahol összeesett; sápadt arccal fordult a szőnyeg felé, a két lába meg kilátszott az összegubancolódott lepedő és takaró alól. Fekvése furán ünnepelesnek tűnt: karja két oldalt egyenesen a testéhez volt szorítva, valószínűtlenül és színpadiasan, mintha valami drámai szerepre vagy előadásra készült volna. Halálos félelem fogott el, mert attól, amit láttam, szinte biztosra vettem, hogy anyám már nem él.

És futottam a szomszédba. Harisnyás lábammal rohantam le a lépcsőn, ki az utcára, remegve és nehezen szedve a levegőt, és észre se vettem, hogy esik az eső, és harisnyás lábammal piszkos, hideg tócsákba lépek. Nyomkodtam Mr. Hansen házának csengőjét, ahogy csak tudtam, és öklömmel vertem az ajtót. Ilyen drámai pillanatokban az ember nem tudja, mit tesz. Olyan voltam, mint egy örült.

– Kérem, segítsen – mondtam Teresának, amikor ajtót nyitott. – Anyám elájult otthon a hálószobában.

Rövid, fehér nővérkeköpeny volt rajta, kezét ronggyal törölgette; épp valami munka közben zavartam meg. Szükségem volt a nyugalmára és profi hozzáértésére, mással nem törődtem. Azzal pláne nem, hogy mi volt esetleg közte és Dickie között, mint ahogy a parklóban való találkozásunkkal sem; nem volt meglepve, amikor megmondtam, hogy Margot lánya vagyok. Teresa azonnal felmérte a helyzetet, érezte, hogy baj van, ezért közölte Mr. Hansennel, hogy csak a szomszédba megy, és mindjárt itt lesz, nincs ok aggodalomra. Olyan valóságosnak tűnt, ahogy most együtt megyünk sietve Cherry Tree Lodge-ba, és mutatom az utat. Fiatalkoromban mindig úgy képzeletem, és sokszor fantáziáltam is róla, hogy az ember egy ilyen válság- vagy katasztrófahelyzetben lesz szerelmes valakibe, amikor minden eddigi szabály és viselkedés érvényét veszti. Elmondtam, hogy aludni mentünk a szobánkba Margot-val, majd amikor bementem hozzá, a földön fekvé találtam. Most is olyan drámai volt a helyzet a szobában, mint amikor elmentem. Margot nem mozdult. Alsószoknyájában feküdt le aludni, és amikor felkapcsoltam a villanyt, csupasz karja és lába kéknek és fehérnek tűnt, olyan volt, mint a tej, mely megalvadt az öregségtől. Lábai lilák lettek, duzzadtak, egyáltalán nem olyan szépek, mint voltak, de ezt én már régen

tudtam. Hosszú haja szétbomlott, szétterült a padlón, és borzolta a szél. – Margot? – mondtam, és mellé térdeltem. – Anyu?

– Hagyatok egész éjjel itt feküdni? – kérdezte halkán, de felháborodva.

– Nem voltál itt egész éjjel, mama. Most még négy óra sincs, teaidő.

Hogy estél el? Megütötte magad? Fáj valami?

– Borzalmas volt, Diane. Hívtalak. Nem hallottál?

Teresa nagyon tapintatosan és kedvesen bánt anyámmal, bemutatkozott, és engedélyt kért, hogy megnézzem. Kitapintotta a pulzusát, félresimította fehér haját a szeméből. Anyámnak Olyan szép volt a haja. Aztán finoman rátette tenyerét a lila lábakra, amelyek jéghidegek voltak.

– Én tudom, ki maga – mondta Margot. – Nem tud becsapni.

– Itt dolgozom a szomszéd házban, Mr. Hansennek. Diane kért, hogy segítsék, amikor látta, hogy maga a földön fekszik.

– Nem kell segítség. Csak vissza akarok menni az ágyba.

Teresa elmondta, hogy ismeri anyámat, mert dolgozott már ebben a házban, amikor a beteg apámra vigyázott. Megmondtam neki, hogy Dickie nem volt az apám, s ekkor talán épp oly kegyetlen voltam, mint Margot. De láttam, hogy Teresa ezt profi közömbösséggel hallgatta, nem reagált a gorombaságomra, és csak annyit mondott, hogy ő akkor is csak egy páciens látott benne, akinek szüksége volt rá. Haboztunk, mi legyen anyámmal, tegyük ágyba, vagy hagyjuk ott a földön feküdni, de Margot azt mondta, hogy nem akar így véresen a pucér szőnyegen maradni tehetetlenül.

– Tudja mozgatni a karját? A lábát?

Margot mogorván mondta, hogy mindene fáj, de tud mozogni. Felhívtuk a mentőt, s egy orvos válaszolt. Részletesen elmondtunk neki mindent, többször is, mire azt tanácsolta, hogy próbáljuk lábra állítani és lefektetni. Ha panaszkodik, hogy fáj valamije, kapjon fájdalomcsillapítót. Amíg vártuk a mentősöket, sikerült Margot-t megfordítani, felállítani és a fürdőszobába kísérni, mert pisilnie kellett. Aztán lefektettük, és több párnát is tettünk a feje alá, hogy kényelmesebben érezze magát. Úgy tűnt, hogy kifecamította a vállát, megütötte a bordáit és mindkét térdét, amikor elesett; rosszábbul is járhatott volna. Találtam és adtam neki paracetamolt.

– Nem akarok kórházba menni – jelentette ki határozottan.

– Talán nem is kell – mondta Teresa vidáman. – Úgy látom, nem történt komolyabb baja. De azért jobb, ha átesik egy vizsgálaton. Ami biztos, az biztos. Sose lehet tudni.

– Utálom ezt a biztos, ami biztost. Unalmas!

Ha Margot rosszul volt valamiért, mindig az előkelő dámát szerette megjátszani, s azt a finomnak mondott akcentust használta és túlozta el, amit még modellként sajátított el Londonban lánykorában. Azt hiszem, még különórákra is járt, hogy megtanuljon így beszélni, de a régi liverpooli proli modor azért sokszor kibújtt belőle. Dühösen rám sziszegett, amikor Teresa elfordult tőlünk.

– Nem akarom, hogy ilyen nyomoréknak lássson.

– Baleseted volt – mondtam. – Senkit nem érdekel, hogy nézel ki.

Nem törődtem azzal, hogy még mindig az a vizes és koszos harisnya van rajtam, melyben kint rohanguáltam az esőben, és nem cseréltem le. Még ebben a túl meleg lakásban is fáztam. Amikor Teresa azt mondta, hogy most már vissza kell mennie Mr. Hansenhez, egészen kétségbe estem: tetszett nekem, hogy így együtt vigyázunk anyámra. Már-már azt kívántam, bárcsak lenne nagyobb a baj Margot-val, mert akkor Teresa biztos maradna.

– Hová mész? – kérdezte Margot ijedten, amikor követtem Terezát a földszintre.

– Mindjárt jövök – feleltem.

Az emeleten, a lépcsőpihenőn égett a lámpa, de az előszobában, tele a Margot és Dickie által egy másik életben vásárolt tervezett bútorokkal és régiségekkel, a borkereskedők által leszállított zárt dobozokkal, félhomály volt. A falakon rengeteg volt a festmény, túl sok ezen a kis helyen. Nem próbáltam rendet csinálni ebben a lakásban, amikor ide jöttem. Egyszerűen elfogadtam a logikáját, a szokásait, az itt uralkodó káoszt.

– Ne haragudjon Dickie miatt – mondtam Teresának, és követtem a verandára. – Anyám azt mondta, bolondot csinált magából néha.

Teresa nevetett, és azt mondta, hogy Dickie-vel neki nem volt semmi problémája. Mindig kedves, aranyos és úriember volt. „Sose volt baj vele. Jól viselkedett” – mondta.

– El sem tudom mondani, milyen hálás vagyok magának. Köszönök mindent.

– Minden rendben, nincs miért aggódni.

Nem volt rajtunk maszk. Nem gondoltam, hogy ilyenkor is kell, amikor egy másféle katasztrófa lóg a fejünk felett, és különben is nem érdekelt, elkapom-e a vírust vagy sem. Elsírtam magam, és átöleltem Teresát, fejemet lágy, meleg kedvességébe temetve; hallottam szívének dobogását a poliészter házikabát alatt, beszívtam ismeretlen egzotikus illatát – a bőrpoló krém és a verejték, az ételek és a cigarettafüst, az enyhe tegnap esti parfüm szagát.

Fontos volt ez az ölelés nekem; olyannak tűnt, mintha egy ismeretlen szereplő lépett volna ki álmaimból, hogy fogva tartson. Kedvesen megpaskolta a hátamat. Tudtam, hogy csak egy másik öregasszony vagyok neki, aki épp olyan bolond, mint az anyám. Hogy finoman távol tartott magától, nem hiszem, hogy a COVID miatt volt.

- Nagyon sajnálom – mondtam.
- Sokkot kapott. De ne aggódjon.
- Tudom – mondtam. – Se perc, és elmúlik.

Még néhány másodpercig csüngtem rajta szótlánul a nyitott bejárati ajtó hidegében. Aztán kiengedtem az előszobából, ahol egy nedves lábtörlő lehelte a hideget, és az akasztókon még most is ott lógtak Dickie kabátjai és kasmír sáljai. Mindig adott magára, ha elment hazulról. Egy fekvő női aktot ábrázoló fából faragott szobor, gavalléros szögben a fején, most is egyik sapkáját viselte.

Teresa elment. Hallottam, ahogy a szomszéd ház bejáratának a gombjait nyomogatja. Kint szitált az eső, és egy autó suhant el a nedves utcán a sötétben. Eszembe jutott, hogy iskolás koromban milyen kevés kellett ahhoz, hogy boldog legyek. Annyi is elég volt, hogy egy lány, akire felnéztem, adott nekem egy ropit a szünetben, vagy megkérdezte, lemásolhatja-e a latin házit tőlem. Csak később lett bonyolult a helyzet, amikor már a fiúkat kezdtem szeretni. Ezen a délután, miután kulcsra zártam az ajtót, és felvittem egy tálcán a teát az emeletre magamnak és Margot-nak, ismét boldog voltam. Ezt a boldogságot azonban most nem mutathattam ki szegény anyámnak, hisz mindene fáj, és a mentőket várta. Mégis gyanakodott: „Mit mosolyogsz?” – kérdezte. Én tudtam, hogy nevetséges az egész, mert semmi sem történt, és semmi sem fog történni. De mégis olyan voltam, mint Emma Bovary, aki hosszan nézte magát a tükörben a Rodolphe-fal való pásztoróra után az erdőben, és állandóan ismételte: „Szeretóm van! Szeretóm van!”.

Ortutay Péter fordítása

TÓTHÁRPÁD FERENC

KORÁNTSEM HALOTT, KIT ELTEMET EGY POLJÁK¹

AVAGY: AZ ÍRÓNAK MINDENT LEHET?

Mit várhat a recenziens egy könyvtől, amelyet a megjelenése előtt 2018-ban már bemutatott a Beregszászi Járási Könyvtárban? Mit remélhet, ha a kötet hátsó fedőlapján az „ajánló” így végződik: „*Kedves olvasó, nem kell megijedni, ez a részlet nem ebből a könyvből való*”. „Hál’ Istennek” – gondolhatja a kiadványok tömegében válogatni vágyó Olvasó.

A bizonytalanság elszállni látszhat a címlap láttán (Kiss Judit és a szerző munkája), amelyre egy Kárpátalja körvonalai elé helyezett profilkép és a tükörképe került. Zöld szín uralja a lapot, mintha szabad utat kínálna arra az esetre, ha a hátoldali ajánló inkább bizonytalanságot, mint meggyőződést váltana ki. A remény, hogy az olvasó kíváncsisága felülkerekedik, várható.

A szokatlanul hosszú cím – *Feltámadás Beregszászon. Mitracsek úr visszazatár* – csakúgy, mint az íróé, szintén zöld „jelzést” ad. További kapaszkodót kínál Lengyel József János a második (?) alcímmel, amely a könyvgerincre már nem fért rá: *Egy különös történet különleges folytatása*.

A főhős (főhősök) nem ismeretlen (ismeretlenek) a Mitracsek-rajongók előtt. A történész, író, újságíró, publicista és „humoralista” tízedik kötete a Mitracsek Ödön esetét ismertető könyv.

A novellagyűjteményként (?) besorolandó (neopamflet) kiadvány harminkét cím (és mottó) alatt követi végig az események különös meséjét onnan, hogy már az első történetben eltemetik a főszereplőt, addig, míg egy riporttal a számos karakterből megalkotott Mitracsek (végképp) visszatér.

Lengyel József János nem hazudtolja meg magát. A számos életrajzi elemmel felruházott történetből sugárzik a zsurnaliszta lét. Az egész művön átüt a szerző karaktere. Rejtett és palástolatlan utalások, célzások és találatok... Politika és társadalom-ítélet-kritika teremt alapot (vermet?) a kisebbségi létet mélyen átható valóságnak. Mint könyvben a könyv, úgy

¹ Tetszésnyilvánításait és az esetleges kritikai megjegyzéseiket a cadaloraster@gmail.com címre küldhetik, de a jogot fenntartjuk, a szerző válasza nem garantált.

ismerkedhetünk meg Beregszászal, de ez a bemutatás kilóg a többi közül. Azt az érzést váltja ki, hogy szívesen olvasnék Beregszász történetéről és a helyi nevezetességekről – Mitracsek nélkül – a hovatartozását felvállaló kárpátaljai húsvér író egy újabb önálló kötetében. (Csak zárójelben: minderről a féltékeny Mitracseknek sem kellene tudnia!)

A Mitracsek – L. J. – Lengyel József János-sztori megoldoztatja az olvasót. Némi segítséget jelentenek a (karakter)gyilkosság áldozatává lett, mégis mindent túlélő szereplő dőlt betűvel szedett megnyilvánulásai, de ott van mellette – mint a borítórajzon –, vagy inkább vele szembe fordulva a folyamatosan perlekedő, provokáló, évődő haragosa, az állító és azonnal önmagát meg is cáfoló másik főhős: az „istenként” teremtő szerző. A tisztánlátást befolyásolja még a tény, hogy kettejük mellé odatartoznak Lengyel József János markáns útmutatásai. Hogy Mitracsek és a többiek még inkább feszegethessék a műfaji határokat, versbetétek, esetenként „pimasz” lapalji jegyzetek okosítják a tisztelt Olvasót. Jellemző önmeghatározás: *„most nem én vagyok, aki ezeket a sorokat írja. Mert ugyan én vagyok az, de az is, aki most éppen”* a főhős, talán épp egy polják.

Mellékes „beszólások”, találékony szójátékok, humor; odafigyelést igénylő jelenetek sorakoznak. Olyan perlekedés-sorozat, amely alkalmat ad közös dilemmáink újragondolására. Megjelenik a többi mellett Merkel, Édes Anna, Soros György, Sztálin, Rubik Ernő, de Fekete Pákó is. Mellettük és társaik mellett sokan magukra ismerhetnek. Befutott nevekkal is találkozhatunk, de az áthallások mögött rejtőzködni nem tudó mellékszereplők egész sorával is szembesít L. J.

„Irodalmia” földjén más szerzők is elbántak már a szereplőikkel, de kevesen vannak, akik ily módon szembenézésre kényszerítenek. A kötet utóélete minden bizonnyal újabb adalékokkal – barátokkal és „barátokkal” –, ötletekkel szolgál majd egy következő mű megszületéséhez, a Mitracsek által kiperelt folytatáshoz. L. J. bátor megnyilvánulásai egyszerre mutatják a tájékozottság és az egyéni látásmód jellemzőit. (Ha nem ő lenne, még Mitracsek-díjat is kaphatna!) Provokál és évődik. Vád- és védőbeszédei miatt lesznek, akik nevetnek, és lesznek – talán a többség –, akik inkább elszomorodnak a valóság szellemesen fanyarkásba hajló ízvilágától.

Befogadásra ajánlom ezt a különleges vádiratot. Perlekedjünk együtt, és ha nem ismeri a kedves Olvasó az előzményeket, az is bocsánatos bűn, ha – önmaga védelmében – a 164. oldalon, a végén kezdi e különleges hangvételű könyv olvasását.

Befejező gondolatként hadd citáljam ide a kötet még egy sorát: „*Kedves olvasó, oszd be, hogy éppen ki van a színen, és ki az, aki színtelen!*” – és, ha némely sziporka mosolyt csal az arcodra, az sem baj, ha gondolkodóba esel.

(Lengyel József János: Feltámadás Beregszászon. Mitracsek úr visszatér – Egy különös történet különleges folytatása. Intermix Kiadó / Kárpátaljai Magyar Könyvek 277./, Ungvár–Budapest, 2019, 168 p.



GAZDAG VILMOS

MAGYAR NÉPRAJZ UKRÁN NYELVEN

Az ukrán-magyar határmente folklórja (Фольклор українсько-угорського порубіжжя) című, 2013-ban napvilágot látott terjedelmes munka után Leszja Musketik 2017-ben újabb kiadvánnyal gazdagította az egyetemes néprajzkutatás szakirodalmát, s járult ezáltal hozzá a modern magyar néprajzi kutatások szláv nyelvterületen való megismeréséhez is.

A *Kortárs magyar etnológia* címet viselő, ukrán nyelven íródott munka *Előszavában* a szerző abbéli reményének ad hangot, hogy „a szomszédos európai ország (értsd: Magyarország) legjobb néprajzi eredményeinek megismerése új horizontot nyit az ukrán olvasók számára, segít megérteni saját értékeiknek, népi kultúrájuknak a nemzeti fejlődésben betöltött szerepét, valamint ösztönözni fogja az ukrán néprajztudomány fejlődését is”.

Az első fejezet a *Főbb kutatóközpontokat* kívánja bemutatni. Elsőként Európa egyik legrégebben létrejött intézetével, a *Magyar Néprajzi Társasággal* ismerkedhet meg az olvasó, melyről azt is megtudhatja, hogy létrehozását három fő elképzelés határozta meg, illetve, hogy a megalapításában olyan neves tudósok működtek közre, mint például Herrmann Antal és Hunfalvy Pál. A történelmi ismertető mellett természetesen a jelen helyzet bemutatása is kiemelt szerepet kap. Ebből például az is kiderül, hogy Bodó Sándor, jelenlegi elnököt megelőzően az elnöki tisztséget olyan neves személyek töltötték be, mint Kósa László és Paládi-Kovács Attila, illetve, hogy a 2000-es években a társaság nyolc irányban végzett kutatásokat, s közel 1400 fős tagsággal rendelkezett.

A továbbiakban a *Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete* kerül bemutatásra. Elsőként ez esetben is az intézet történelmi és jelenkori helyzetéről kaphat részletes tájékoztatást az olvasó. Ezt követően az intézet osztályairól és az azokhoz kapcsolódó szakemberek tevékenységéről ad a szerző részletesebb ismertetést. Így például azt is megtudhatja, hogy a 2007-es adatok alapján, fennállása alatt összesen 62 disszertáció készült el az intézet kötelékein belül. A továbbiakban az intézeti munkatársak tevékenységének részletesebb bemutatását végzi el a szerző, melynek

keretein belül Balogh Balázs, Paládi-Kovács Attila, Hoppál Mihály, Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós, Borsos Balázs, Veres Péter, Fülemlé Ágnes, Tátrai Zsuzsanna, Szemerkenyi Ágnes, Magyar Zoltán és Kriza Ildikó tudományos munkásságával lehet megismerkedni. Ezután az intézet által kiadott összefoglaló munkák (Magyar Néprajzi Atlasz, Magyar Népmesekatalógus, Magyar Néprajzi Lexikon, a nyolc kötetes Magyar Néprajz, melynek kötetei egy-egy bekezdés erejéig külön-külön is elemezve vannak), tudományos folyóiratok és sorozatok (Népi kultúra–Népi Társadalom, Ethno-lore, Néprajzi Tanulmányok, Folklor Archívum, Documentatio Ethnographica stb.) kerülnek bemutatásra. Emellett szó esik a Magyar Népköltészeti Lexikon előkészítési munkálatairól, valamint az intézet által szervezett jelentősebb konferenciákról is.

Ezt követően a Richter Pál által vezetett *Zenetudományi Intézet* népzene és néptánc-kutatási tevékenységének irányzatairól, az ezekhez kapcsolódó adatbázisokról, illetve a közreadott tudományos kiadványokról esik szó.

A szerző külön alfejezetben tárgyalja a *Magyar Néprajzi Múzeum* tevékenységét, melynek keretein belül kitér a Budapesten megtalálható gyűjteményekre, illetve az itt közreadott tudományos kiadványokra (A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai, Magyar Népművészet, A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei, Magyar néprajzi bibliográfia) és folyóiratokra is (Néprajzi Értesítő, Tabula). Ugyancsak külön alfejezet foglalkozik a regionális múzeumok és skanzenek létrejöttével, tevékenységével. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum részletesebb bemutatása mellett említést tesz az ország más tájegységein (Nyíregyháza, Ópusztaszer, Szombathely, Zalaegerszeg, Szenna) megtalálható skanzen-múzeumokról, valamint az ugyancsak komoly jelentőséggel bíró több száz tájházról is.

A továbbiakban a néprajztudomány fejlődésében kiemelkedő szereppel bíró felsőoktatási intézmények tevékenységének, az ott oktatott tantárgyaknak és tudományos eredményeknek a bemutatását végzi el a szerző.

Ennek keretein belül elsőként a budapesti *Eötvös Loránd Tudományegyetem* néprajztudományi tevékenységével, az itt tevékenykedő szakemberek (Mohay Tamás, Bárh Dániel, Verebélyi Kincső, Küllös Imola, Kósa László) munkásságával, valamint a jelentősebb tudományos kiadványokkal ismerkedhet meg az olvasó.

A *Debreceni Egyetem* bázisán 1949-ben létrejött, és a jelenleg Bartha Elek által vezetett néprajzi tanszéket, az itt megjelenő tudományos munkák, folyóiratok tételes (Néprajzi Látóhatár, Ethnica, Magyar Néprajzi Könyvtár,

Ethnographica et folkloristica Carpathica, Studia Folkloristica et Ethnographica), valamint a tanszékhez kapcsolódó szakemberek (Újvári Zoltán, Keményfi Róbert, Selmeczi Kovács Attila) tevékenységének részletesebb elemzése révén mutatja be a szerző.

Egy alfejezetben, de jól elhatárolva tárgyalja a szerző a *Szegedi* és a *Pécsi Tudományegyetem* néprajztudományi tevékenységét. Előbbi kapcsán megjegyzi, hogy a néprajzi kutatások itt már 1929-ben intézményi kereteket öltöttek, s az akkor létrejött tanszéken a fennállása során olyan neves személyek tevékenykedtek, mint Solymossy Sándor, Bálint Sándor, Juhász Antal, Barna Gábor. Említést tesz a tanszékhez kötődő tudományos folyóiratokról, sorozatokról (Néprajz és Nyelvtudomány, Néprajzi Dolgozatok, Devotio Hungarorum, Táj és Népi Kultúra), és egyéb kiadványokról is. Részletes áttekintést ad a Vallási Kultúrakutató Csoport tevékenységét, illetve a kutatásaik eddigi hozadékait illetően.

A szegedinél jóval fiatalabb a *Pécsi Tudományegyetem* 1991-ben létrejött néprajzi tanszéke, mely 2001-től Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék néven folytatja működését. A tanszéki munkatársak közül Nagy Zoltán tanszékvezető, illetve Vargyas Gábor, Pócs Éva, Kisbán Eszter, Nagy Ilona munkássága részletesebben is bemutatásra kerül.

Utolsóként a *Miskolci Egyetem*, Kotics József által vezetett Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékével ismerkedhet meg az olvasó.

Zárásként a szerző azt is hangsúlyozza, hogy az egyetemi kutatóintézetek és tanszékek mellett több főiskolán is komoly néprajzkutatói tevékenység folyik, illetve említést tesz a Keszeg Vilmos által a kolozsvári *Babeş-Bolyai Tudományegyetemen* vezetett, egyetlen határon túli magyar néprajzi tanszék tevékenységéről is.

A második fejezet keretein belül *A főbb tudományos irányzatok és publikációk* ismertetésére tesz kísérletet a szerző.

A fejezet első alfejezetében a kortárs magyar néprajztudomány téma- és problémakörei kerülnek felvázolásra, melyek kapcsán a szerző kiemeli azt is, hogy a rendszerváltást követően létrejött új helyzet bizonyos mértékig a néprajztudomány megújulását is megkívánta. Jól tükrözi ezt az is, hogy a múlt század 90-es éveiben Magyarországon és a határon túli területeken is számos néprajztudományi intézet és szervezet jött létre. A néprajztudomány a hagyományos népi kultúra, a népi vallásosság, vagy épp egy-egy tájegység általános vizsgálata mellett, követve a társadalmi és gazdasági változásokat, fokozatosan új határtudományokkal (ökológiai antropológia,

kulturális ökológia, etnopolitológia), és új vizsgálati területekkel (városi folklór, az internet világának néprajza) bővült, melyek között kiemelt szerepet kell, hogy kapjanak a globális és lokális együttélés kulturális aspektusai, a multikulturalitás és az identitás kérdéskörei.

A népköltészeti alkotások gyűjtésének, vizsgálatának és közreadásának a kérdéskörét járja körbe a következő alfejezet. Ennek kapcsán a szerző említést tesz a témakörben megjelent főbb gyűjteményes kiadványokról is: Magyar Népköltési Gyűjtemény, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, Folklór Archívum, Magyar Népköltészet Tára. A népköltészeti alkotások gyűjtése kapcsán hangsúlyozza, hogy továbbra is folynak a naptári és egyházi ünnepekhez (pl. a karácsonyhoz), a különböző életeseeményekhez (születéshez, házasságkötéshez és halálhoz) kapcsolódó rítusok vizsgálatai. Továbbra is jelentős mértékűnek tekinthető a ballada- és a népmese-gyűjtés (ezen belül az apokrif szövegek), s egyre inkább a szakmai érdeklődés középpontjába kerül a mondák, az anekdoták és viccek, a néphittel kapcsolatos szövegek, parémiák és archaikus népi imák vizsgálata. Ugyanakkor a gyermekfolklór tanulmányozása, a néphagyományok megőrzésében játszott szerepe ellenére, periférikus szerepbe került.

A következő alfejezet a magyarországi kisebbségek népi kultúrájának tanulmányozásáról és népszerűsítéséről szól. A vizsgálatok kapcsán a szerző kiemeli a Magyar Tudományos Akadémia által 2001-ben létrehozott, s Papp Z. Attila által vezetett Kisebbségkutató Intézet tevékenységének fontosságát, illetve azt is, hogy a Magyar Néprajzi Társaság keretein belül tovább működik a Nemzetiségi Szakosztály. Hangsúlyozza, hogy az országban számos olyan magyar és kisebbségi nyelvű folyóirat jelenik meg, amely a magyarországi kisebbségek néprajzával foglalkozik, valamint azt is kiemeli, hogy az 1990-ben Békéscsabán létrejött Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, illetve az 1993-ban megalakult Magyarországi Románok Kutatóintézete révén elmélyült kisebbségi kutatások folynak. A kisebbségek néprajzi kutatásai kapcsán néhány neves szakember (Eperjessy Ernő, Gyivicsán Anna, Krupa András, Udvari István) munkásságát alaposabban is bemutatja.

A fejezet utolsó alfejezete a kárpátaljai magyar néprajzi kutatások eredményeit foglalja össze, hangsúlyozva, hogy a kárpátaljai magyarok nyelvének és népi kultúrájának a megőrzésében és népszerűsítésében kiemelt szerepe van az Ungvári Állami Egyetem [a jelenlegi Ungvári Nemzeti Egyetem] Magyar Tanszékének és Hungarológiai Központjának, valamint a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának, illetve az itt tevékenykedő

szakembereknek. A népköltészeti vizsgálatok kapcsán kiemeli Vári Fábián László gyűjtéseit, illetve szól Kész Margit néprajzi, valamint Kész Barnabás tárgyi kultúra és építészet terén végzett kutatásairól is.

A harmadik fejezet *Az ukrán-magyar tudományos együttműködésről* szól. Ennek első részében a néprajzi kutatások kapcsán megjelenő tudományos kapcsolatok történetéről ejt szót a szerző, hangsúlyozva, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete számos kelet-közép-európai intézettel épített ki kapcsolathálózatot. A magyarországi szakemberek több alkalommal is részt vettek ukrán partnereikkel közösen szervezett kutatásokban, konferenciákon. Ugyanez természetesen fordítva is igaz. Az együttműködés sikerességét is tanúsítják az utolsó alfejezetben bemutatott, az Ukrán Tudományos Akadémia M. T. Rilszkij Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnológiai Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének közös projektjei.

A *Következtetésekben* a szerző röviden összefoglalja az egyes fejezetek főbb mondanivalóját, hangsúlyozva, hogy a magyar néprajztudomány a közel másfél évszázados intézményi háttérével együtt, az értékei megtartása mellett is képes aktívan fejlődni és befogadni a modern európai gondolatokat.

A munkát egy terjedelmes, huszonnégy oldalas *Irodalomjegyzék*, valamint egy cirill betűrend alapján szerkesztett *Névmutató* zárja.

A kötet értékét tovább növeli az, hogy a *Melléletekben* Leszja Musketik fordításainak köszönhetően összesen 11 magyar néprajzkutató (Balogh Balázs; Paládi-Kovács Attila; Tátrai Zsuzsanna; Barna Gábor; Eperjessy Ernő; Bódi Erzsébet; Kriza Ildikó; Viga Gyula; Kósa László; Szabó Piroska) egy-egy dolgozatának ukrán nyelvű fordítását találja az olvasó.

A kötet legvégén található angol nyelvű összefoglaló által még inkább nemzetközi érdeklődésre számot tartóvá válik a munka, s remélhetőleg a bemutatott anyagok révén komoly és pozitív hatást tud majd gyakorolni a szláv, ezen belül pedig az ukrán néprajztudomány fejlődésére is.

(Леся Мушкетик: Сучасна угорська етнологія. Національна академія наук України Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Київ. 2017. 400 p.)

KOVÁCS SÁNDOR

120 ÉVE VESZTETTE ÉLETÉT EGÁN EDE

Ungvárról a délkelet felé vezető M06-os országút osztott pályái mellett, Börvinges (*Barvinok*) falu után a lankás táj varázsa mellett a déli oldalon egy hófehér emlékmű vonja magára a figyelmünket. Ez az Egán Ede-emlékmű. Egy 120 éve történt szomorú eseménynek állít emléket. Egán Edével és halálának körülményeivel többen is foglalkoztak. Talán legerjedelmesebben Botlik József (*Egestas Subcarpathica. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000*), Dupka György pedig folyóiratunk hasábjain éppen 10 évvel ezelőtt publikált egy részletes tanulmányt (*Együtt, 2011/4.*). A hányatott sorsú emlékművek kutatása kapcsán felfigyeltem néhány olyan sajtópublikációra, amely halálának körülményeit is tárgyalja. Nem szeretnék ismétlésekbe bocsátkozni, de az emlékművel kapcsolatosan megpróbálom összefoglalni mindazt, ami állításának, eltüntetésének, majd újraállításának megértéséhez elengedhetlen.



A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC UTÁN

A fejedelem hű ruszin népét megfélemlítésként földjeik elkobzásával, súlyos adóterhekkel büntették. A bécsi udvar 1726-ban a Vezérlő Fejedelem munkács-szentmiklósi uradalmát „a császári udvar iránti hűségéért és császári csapatoknak tett nagy áldozataiért” (értsd: a Rákóczi-szabadságharc leverésének pénzeléséért) Lothar Franz von Schönbornnak (Lothár Ferenc), Bamberg hercegérsekének, egyben Mainz érsekének és választófejedelemének adományozta. Ekkor a birtok területe 45 négyszögmérőföld (116,55 km²) volt, és magába foglalt 4 várost, 152 falut, 15 külterületi lakott helyet,

összesen 14 ezer lakost. Kisebb megszakítással a család hitbizományként (*több nemzedékre szóló elidegeníthetetlen családi uradalom*) egészen Trianonig birtokolta Bereg vármegye jelentős részét.

Az új helyzetet a ruszinok nem akarták elfogadni. A Verecke környéki rutének még a papnak sem engedelmeskedtek, nem voltak hajlandók imádkozni a császáráért, csakis Rákóczi fejedelemért. Az egyik ilyen ügyben 1738-ban a császári udvar felháborodottan indított nyomozást.

A vidéken hiányzott a normális életvitelhez szükséges tömeges munkalehetőség. A nyomor elviselhetetlenné vált, de az udvar és az uradalom még ezt is igekezett fokozni. Például a 19. század végén a Szolyvai járásban élő lakosság tulajdonát képező, és a megélhetésüket biztosító mezőgazdasági területek egyharmadát szándékoztak elvenni tőlük, és haszonbérbe adni. A Schönborn-uradalom árnyékában a mezőgazdaság gyakorlatilag nem fejlődött, ráadásul a gazdasági és pénzügyi élet minden szála a Galíciából ellenőrizetlenül beáramlott zsidóság kezében összpontosult. Mindez ahhoz vezetett, hogy a 19. században a verhovinai ruszinok hihetetlen nyomorban éltek, mindennapos volt az éhezés, már a fennmaradásuk is veszélybe került. A lakosság jelentős része a tömeges méreteket öltött kivándorlásban keresett kiutat.

A RUSZINMENTŐ AKCIÓ

A millenniumi ünnepek idején reflektorfénybe került a vidék népének ínsége. Firczák Gyula, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye püspöke és a négy érintett felvidéki megye országgyűlési képviselői a magyar kormánynál sürgős intézkedéseket kezdeményeztek. A ruszinság megmentése érdekében a kormány az 1890-es évek második felében egy átfogó gazdasági programot indított – ez volt a „hegyvidéki (rutén) akció”. A gazdasági akciót Egán Ede (1851–1901), neves mezőgazdasági szakember dolgozta ki, és 1897-től megvalósításának miniszteri biztosa lett. Az élet minden területét szervesen egybehangoló program legfontosabb láncszeme az volt, hogy az állam közvetlenül juttatta el a támogatást az egyszerű ruszinokhoz. Az állam igekezett mindent megtenni a zsidó uzsora visszaszorítása érdekében. Az életre hívott állami fogyasztási és hitelszövetkezeteken keresztül a rászorulóknak közvetlenül juthattak áruhoz és kölcsönkhöz, kiiktatva a közvetítőként mindenhová beépült zsidóságot. Az állam az uradalomtól földeket, legelőket vett bérbe, és azt a föld művelőjének közvetlenül adta át. Vetőmagot osztottak ki, nyáron aratómunkásokat közvetítettek az Alföldre. A korszerű

alpesi mezőgazdaság meghonosítására mintagazdaságokat hoztak létre, ahol oktatták a gazdálkodás fortélyait. A leghaladóbb szellemű tejgazdálkodás elterjedése érdekében Tirolból, Svájcból és Bajorországból hozott jól tejelő tenyészállatokkal váltották fel a ruszinok gyenge minőségű szarvasmarha-állományát. A foglalkoztatás, a kereseti lehetőségek megteremtése érdekében az állam elősegítette a háziipar fellendülését, melléküzemágakat létesítettek.

Az akció központja kezdetben Szolyva volt, majd az irányítást áthelyezték Munkácsra. Az első fogyasztási és hitelszövetkezeteket, valamint mintagazdaságokat az Alsóvereckeai járásban hozták létre. Az egész mozgalom a görögkatolikus egyház teljes mértékű támogatásával, sok esetben irányításával zajlott. A szép eredményeket felmutató akció gyökeresen megváltoztatta a Verhovina népének életét.

A KAZÁR

A hegyvidéki akció meghatározó alakja, Egán Ede tevékenysége egyre népszerűbb lett, őt pedig a ruszinság megmentőjének tartották. Bartha Miklós, jogász, publicista, politikus, országgyűlési képviselő Kolozsvárott alapított *Ellenzék* című lapjában részletesen beszámolt Egán tevékenységének részleteiről. Később, Egán halála után ezekből a cikkekből született meg az első magyar szociográfiai mű, a *Kazár földön*. Bartha Miklós megkülönböztetésül a tisztességes, a hazát becsülettel szolgáló zsidóktól a Galíciából beáramlott, a helyi lakosságra rátelepedett zsidókat, akik az itt élőket többszáz százalékos uzsorakamattal, legelő-, felesmarha- és egyéb közvetítési díjakkal, valamint pálinkáztatással teljesen kizsigerelte – kazároknak nevezte.

Engedtessek meg egy kis kitérővel segíteni a kazár fogalmának megértését. Fiatal tanár koromban tanítványom volt a nyúlánk, mindenre nyitott Soós Kálmán, aki később dr. Soós Kálmánként a beregszászi főiskola első rektora lett. Sajnos az 1962-ben született történész nagyon fiatalon, éppen tíz esztendeje adta vissza lelkét teremtményének. A tanár-tanítvány viszony az érettségi után hamarosan barátsággá nemesült. Engem érdekelt a történelem, vidékünk múltja, ő pedig adott a véleményemre. Az áldott emlékü tanítvánnyal nagyon sokat, gyakran késő éjszakákba nyúlóan beszélgettünk, megosztotta velem kutatásainak a részleteit, az akkoriban újabb lendületet vett magyar érdekvédelmi törekvések egyik élharcosaként pedig az aktuális problémák helyzetét. Egán Edéről is sokat beszélgettünk. Tőle hallottam a kazárokról egy tanmesét (ő nevezte így):

Egy alkalommal egy szegény verhovinai rutén favágó segítségért folyamodott a kazárhoz.

– Te kazár, segíts rajtam, adj kölcsön egy koronát!

– Elvben adhatok neked egy koronát – mondta a kazár –, de akkor azt nekem nélkülözni kell, s ezt te sem várhatod el tőlem csak úgy.

– Mire gondolsz?

– Hát arra, hogy a nélkülözésem fejében ne egy koronát adj vissza, hanem kettőt.

A rutén nagyon szorult helyzetben volt, ezért beleegyezett.

– Na, akkor adsz egy koronát?

– Elvben adhatok, de mi a biztosíték arra, hogy visszaadod a pénzemet?

– Mire gondolsz?

– Biztosítékként add nekem a fejszédet!

A ruténnek nem volt más választása, odaadta a legfontosabb munkaeszközét a kazárnak.

– Tessék, rutén, itt van az egy korona – így a kazár.

– A rutén már indulófélben volt, amikor a kazár megszólalt:

– Te rutén, mondok én neked valamit. Tartozol nekem két koronával, és most van egy koronád. Add meg az egyik koronát, és már csak egyet fogsz tartozni!

Szegény rutén szolgálalkúen odaadta az éppen akkor kapott koronát. A kazár elietett. A magába roskadó rutén pedig így morfondírozott:

– Hm. Pénzem nem volt és most sincs, fejszém volt és most már az sincs, ráadásul a kazárnak adósa vagyok egy koronával. Mégis minden szabályos.

EGÁN HALÁLA

Nyilvánvaló, hogy Egán Ede ténykedése nem volt mindenki számára üdvözítő. S. Benedek András művelődéstörténész a kialakult helyzetről *Gens fidelissima* című könyvében így írt: „A hegyvidéki akció az addig a ruszin népen élősködő kereskedők, korcsmárosok, uzsorások létérdekeit sértették, akik kezdettől fogva agresszíven fogadták az intézkedéseket. Fenygették a hegyvidéki akcióban alkalmazott munkásokat, több alkalommal is felgyújtották a falujában hitelszövetkezetet vezető felsőbbbiztrai pap házát, feleségét megkéselték, végül 1901. szeptember 20-án az Ungvárra utazó Egán Edét Láz község közelében meggyilkolták.”

Valójában Egán Ungvárról utazott Munkácsra, de közben még egy ebéd-meghívásnak is szeretett volna eleget tenni Nagylázon, a Plotényi-kastély-

ban. Hegyfark és Nagyláz települések között lövéstől származó sebesülést szenvedett, amelybe néhány órával később az ungvári kórházban belehalt.

A tragikus kimenetelű esetről a Földművelésügyi Minisztérium kérésére az Egánnal utazó Rochlitz főerdész táviratban számolt be. A távirat szövegét több lap is publikálta. Az *Alkotmány* szeptember 22-i számát idézzük:

„Rochlitz, kirendeltségi főnök a földművelésügyi minisztériumhoz a következő táviratot intézte:

Ungvár, szept. 20.

Földművelésügyi minisztériumnak. Budapest.

Távirati rendeletre jelentem, hogy 20-án reggel 8 órakor Egán urral utaztam kocsin Ungvárról Munkács felé. Hegyfark közelében Egán a saját védelmére magával hordani szokott Mauser-féle karabélylyal célba löni akarván, velem együtt kocsiból kiszállott, azután 25 fok lejtős hegyoldalon töltött fegyverrel felfelé haladt, én pedig tőle balról rézsut 8 lépésnyire hegyoldalon kapaszkodván, hallom a lövést jobb felől, mire Egán hegyoldalról súlyosan sebesülve lezuhant. Biróság helyszínen véletlen balesetet minden kétséget kizárólag megállapította. Sebesültet kocsin Ungvárra visszahoztuk, hol kórházban fél egy órakor kiszendvedett a nélkül, hogy pillanatra is magához tért volna. Löveg jobboldali halántékon furodott be s baloldali fejbubon hatolt ki.

Rochlitz.”

A sajtó és a közvélemény egy jelentős része azonban öngyilkossággként találta az ügyet. Pedig a vizsgálat, a helyszíni szemlét is beleértve, az öngyilkosságot teljesen kizárta. A *Budapesti Hírlap* szeptember 22-i számában részletesen beszámolt a vizsgálatról:

„Félnyolckor indult el Rochlitz főerdésszel a Sztatina fele vivő uton és utközben az akció terveiről beszélgetett. Ungvártól nyolc kilométernyire a Hegyfark nevű dombra kapaszkodik az ut.

– Lőjünk szarkát! szolt Egan és társával együtt leszállt a lépésben haladó kocsiról.

Az ut itt meredek, az esőtől sikos part között huzodik el. Egan a jobb par-ton egyenest kapaszkodott föl. Mauzer-féle tizlövésű, magától töltő, ismétlő pisztolyát, a mely csatolható agygyal karabélylyá változtatható át, a jobb kezében tartotta. Rochlitz rézsut haladt járhatóbb lejtőn. Nyolc lépésnyire

volt Egantól, a mikor dördülést hallott és látta, hogy Egan a part tövében huzódó árokba zuhan. A kocsissal, Kzoma (helyesen: Kozma – KS) Jánossal, oda rohant Eganhoz, a kinek ekkorra már nem volt szava. A golyó a jobb halántékon hatolt be és a koponya hátsó bal falán jött ki. A fejből két oldalt kisugárzó vér a partra fröcscsent és a zuhanás nyomát vérfoltok és agyvelő-cafatok jelezték. Az árokban, a hol Egan feküdt, vértócsa képződött és ott kétcéntiméteres koponyaszilánkot is találtak. Rochlitz segítségért akart kiáltani, a mikor föltűnt Clotenyi (helyesen: Plotényi – KS) Nándor kocsija. Erre a kocsira tették föl Egant és bevitték az ungvári közkórházba. Itt egy emeleti külön szobába vitték, a hol Roth Armin alorvos éterrel próbálta élesztgetni. Hamar megjött Brujmann főorvos és Kemény dr. is, de Egan egy pillanatra sem nyerte vissza eszméletet. Gyorsan előhívták Sirola Károly segédlelkész, a ki a haldoklónak bünbocsánatot adott és három apáca, Bonifacia, Tedeo és Baptista ott imádkozott a haldokló mellett. Félegykor Egan Ede meghalt.

Orosz Ádám albiró Polyányi alügyésszel (helyesen: Polányi – KS) a véres eset helyére ment. Itt konstataáltak, hogy a szerencsétlenség véletlenül történt. Egan megcsuszott és ekkor sült el a pisztoly. Erre vall, hogy a töltés, a melynek a fegyver magától működő szerkezete következtében a kilőtt patron helyében kellett volna lennie, feleutjában megakadt, a mi a fegyverszakértők szerint csak a fegyver szabálytalan elsülése esetén lehetséges. Török gróf főispán kizártnak tartja, hogy Egan öngyilkossá lett volna, mert tele volt tervekkel és ha olyan sötét gondolatot forgatott volna az elméjében, akkor bizonyára nem vitt volna magával utitársat.

A kórház halottas kamrájában ma fölboncolták a halottat. A boncolást Brujmann és Hackel orvosok végezték Orosz járásbiró, Polyányi (helyesen: Polányi – KS) alügyész, Boldizsár csendőr-főhadnagy, Steiner kórházgondnok és Mocsáry fegyverszakértő jelenlétében. A boncolás eredménye szintén azt bizonyítja, hogy baleset történt. E mellett szól a golyónak erősen fölfelé hatoló iránya és az a mély nyom, a melyet a fegyver agya Egan megcsuszásakor a sáros talajban ütött. A golyó a koponyát teljesen szétzúzta és az agyvelőt egészen összeroncsolta. A széle annak a korona nagyságu lyuknak, a hol a golyó behatolt, erősen pörkölt és roncsolt. A koponya ott, a hol a golyó kijöttében átlukasztotta, erősen kidudorodott.”

A Vasárnapi Ujság gyűjteményemben lévő 1901/43. számában Mocsáry Béla helyszíni fényképfelvételével igyekezett alátámasztani a balesetet: „... megtekintve a képet, azonnal szembetűnik ama hely meredeksége, a melyen Egan haladt, míg társa útja sokkal kényelmesebb volt. [...]



Egán Ede. Strelisky felvétele

A kocsi lépésben tovább haladt, Egan pedig a távirópóznától jobbra, egyenesen az igen meredek agyagos lejtőn igyekezett a 14–15 lépés magas dombra feljutni, míg Rochlitz a póznától balra keresett alkalmasabb utat a tető elérésére s miután 6–7 lépést tett, már hallotta a pisztoly tompa dördülését s látta Egant lefelé gördülni.

Kétségtelen, hogy a szerencsétlenül járt Egan, a mint a meredeket csúszósnak találta, kezében tartott fegyvere agyával akart támaszkodni, midőn a síkos talajon megcsúszván, a fegyver elsült. Hogy így kellett történni, mutatták a sárban fennmaradt nyomok s az a körülmény, hogy az elsült töltény hüvelye is benmaradt a fegyverben, minthogy Egan épen ott fogta; tehát ezért nem vethette ki a gépezet a hüvelyt, amit pedig, mint a bírósági próbák is bizonyították, midig pontosan ki szokott vetni. És ez egyszersmind bizonyosága annak is, hogy nem öngyilkosság, hanem véletlen baleset.”

Az Ung megyei közgyűlés négy nappal a történetek után balesetként aposztrofálta Egán halálát. A sokak által nem kellően alaposnak vélt nyomozás még hetekig tartott, de végül a vizsgálóbizottság hivatalosan balesetet állapított meg. A sajtó és közvélemény még nagyon sokat foglalkozott az

üggyel. Egy részük az öngyilkosságot állította be tényként, a másik balesetről szólt. A közvélemény jelentős része Egán Ede halálában idegenkezűséget vélt felfedezni, azaz úgy vélték, hogy előre eltervezett gyilkosságról van szó. A *Buda és vidéke* 1901/28. számában egy helyi lapot idéz: „Az Ungvárott megjelenő 'Kelet' című lap minapi száma közli Egán halálához a következőket:

«A rejtélyes levelezőlap. A hegyvidéki kirendeltség egyik tagja mult szombaton este Ungváron, a 'Korona' éttermében egy levelezőlapot mutatott föl az egyik asztalnál ülő társaság előtt, mely levelezőlapot múlt hó 20-án kapta a munkácsi postáról. Annak tartalma körülbelül ez volt: 'Egán még köztünk van, még él, bár csak már elveszne! No de majd ma, vagy holnap. Aláírás nem volt rajta.'»

A zsidók nemcsak a ruthénnép között, de másutt is szoktak névtelen fenyegető leveleket írni. Mi is kapunk és kaptunk. Egy esetben bizonyos Hollósy Mihály egy kötél darabbal mellékelte évekkal ezelőtt leveleit, hozzánk az antiszemita párt vezetőihez írott leveleit.”

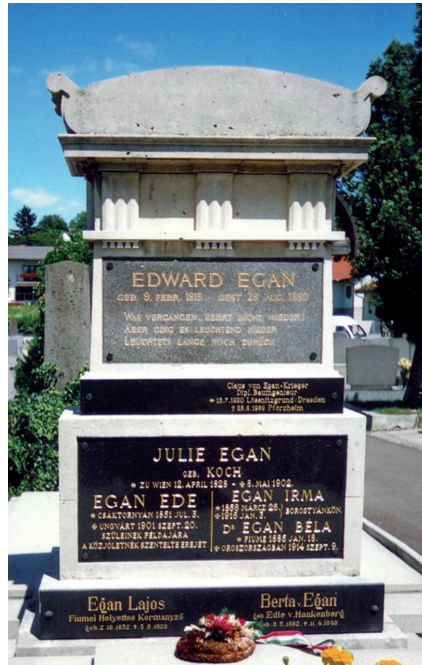
Bihar Jenő (1882–1951) újságíró magánnyomozást folytatott Egán halálával kapcsolatban. Ennek eredményeként előbb egy röpiratban hirdette, hogy Egán Edét meggyilkolták, majd egy kiadványban sorakoztatta fel a gyilkosság bizonyítékait. Erre hivatkozva Dupka György fent említett írásában összegzésként pedig így fogalmazott: „Azóta már nyílt titok, hogy a bérgyilkosság megrendelői, a felbujtók kazár uzsorások voltak. A sors tragédiája, hogy az ügyet balesetnek minősítve eltussolták.”

Dr. Botlik József PhD neves történész, kutató fent említett könyvében adta közre dr. Szakáts Istvánné a rokonok elmondására alapozott, 1972-ben Pitsburgban (USA) megjelent írásának (*Ungmegyei üstökösök, In.: Magyarság, 1972. december*) egy részét: „A hintóban mellette foglalt helyet Rochlitz erdőtanácsos, a bakon meg a kocsis. A lovak lassan húztak fel a Nagyláz felé vezető kaptatón. Amikor már majd a dombtetőre értek – ahonnan messzi vidékre látni, jön-e jármű vagy ember –, a kazárok csapata előszaladt a fák mögül, és túlerőben lévén kirángatta Egánt a kocsiból. Mindez villámgyorsan történt. Egánt saját revolverével lőtték agyon, az árkon túli mogyorófa bokor mögött. A másik két utast azzal rémítették halálra, amennyiben mást vallanak, mint hogy Egán öngyilkosságot követett el, családtagjainak még az írmagját is kiirtják. S nagy fenyegetés volt ez akkor, így emlegették később is mindég Ungban... A kocsis röviddel ezután visszabujdosott verhovinai kis falujába, Rochlitz erdőtanácsos később, a halálos ágyához kért két tanúnak mondotta el a gyilkosság hiteles történetét.”



Egán Ede temetése (Új Idők 1901-2, Rieger György felvétele)

Egán Ede holttestét az ungvári közpórház 1900-ban épült kápolnájában (ma a megyei kórház területén átépítve előadóterem) ravatalozták fel. A szeptember 22-i búcsúztató gyászszertartás neves közéleti személyiségek és nagyszámú gyászoló részvételével délután 3 órakor kezdődött. Az egyházi búcsúztatást Benkő József római katolikus esperes Sirola Károly káplán közreműködésével végezte. Majd az ungvári daloskör énekelt. Ezután a papnevelő intézet növendékei a koporsót a négylovas gyászkocsira emelték, és azt a tömeg kíséretében a vasútállomásra szállították. Az érckoporsót itt kettős fakoporsóba helyezték. A vonat fél hétkor indult el a vas megyei Borostyánkőre (ma Bernstein, Örvidek, Ausztria), ahol szeptember 24-én a családi sírhelyen helyezték örök nyugalomra.



Egán sírja (Sramó Csaba felvétele)

AZ ELSŐ EMLÉKMŰ

Már 1901-ben gyűjtést szerveztek egy Egán-emlékmű felállítására. Ebben a társadalmi szerveződés mellett aktívan bekapcsolódott a görögkatolikus egyház. A *GÖRÖG KATHOLIKUS SZEMLE* 1902. szeptember 14-én, tehát hat nappal az emlékmű felavatása előtt ezeket írta: „Az emlék kereszt felállítása és a tervezett fenntartási alapítványok költségei körülbelül 1200 koronát tesznek s mivel eddigi gyűjtésünk a lapunkban kimutatott 502 kor: 59 fillérrel és a Mocsáry Béla által gyűjtött 340 kor: 86 fillérrel együtt 843 kor: 45 fillért tesz, a még hiányzó összeget a gyűjtés folytatása által kívánjuk behozni. Éppen azért felkérjük olvasóinkat, hogy a kik még nem adakoztak e kegyeletes célra, azok járuljanak most a nemes vállalkozás kiviteléhez.”

Az *Ung* 1902. július 17-i számából az emlékmű elhelyezését ismerhetjük meg: „A kereszt fenn a dombon lesz elhelyezve, vasrácscsal körülvéve.

Azon a helyen pedig, hol Egán megcsúszott, emlékkő lesz elhelyezve, rajta fehér márványtábla aranyozott kereszttel. Ez emlékoszlop előtt pedig három lépcső fog elhelyezést nyerni.”

Arról, hogy a színhelyen, ahol Egán állítólag megcsúszott, emeltek volna kis kereszties emlékkövet, a sajtó hallgatott, sőt, megvalósítására később sem találtam utalást. A dombon emelt, hazai fehér márványból készült, 3,5 m magas emlékkereszt Edelstein Jenő ungvári kőfaragó munkája volt. A vaskerítéssel körülvett emlékműhöz három lépcső vezetett. Az emléktáblára felvéselt szöveg aranyozott betűkkel – a hivatalos álláspont szerint – bal-
 esetnek nevezte Egán halálát:

A MEGVÁLTÁS E SZENT JELÉT
BOROSTYÁNKŐI

EGAN EDE

MINISZT. MEGBÍZOTT

A HEGYVIDÉKI NÉP LEGŐSZINTÉBB
BARÁTJÁNAK ÉS JÓTEVŐJÉNEK EMLÉKÉRE
AZ 1901. SZEPT. 20-ÁN VELE ITT TÖRTÉNT
HALÁLOS KIMENETELŰ BALESET HELYÉN
KÖZADAKOZÁSBÓL EMELTÉK
IGAZ TISZTELŐI.

—
IMÁDKOZZUNK ÉRETTE!

Az 1902. szeptember 20-i szentelési ünnepségről több lap is részletesen beszámolt. A *GÖRÖG KATHOLIKUS SZEMLE* másnap így írt: „Az ünnepélyesség megkezdése előtt a dalárda Dudinszky István karnagy vezetése alatt elénekelte a Hymnuszt, majd kezdetét vette a felszentelés, előbb görög katolikus részről, majd közben Benkő Jozsef apátplébános mondta el a felszenteléssel járó imát, Roskovics Emmánuel pedig megtömjénezte és a szentelt vízzel meghintette a keresztet, mely után a nép meghatottan énekelte el a „Кресту твоему поклоняемся” kezdetű éneket.”

Az Ung pedig így számolt be: „Az egész ünnepélyt méltóság jellemezte, bánat ült az arcokon az ünnepély alatt s nem egy szemből köny gördült, midőn az emlék talpazatára a kegyelet és megemlékezés jeléül a virágokból font koszorúkat elhelyezték.

Az ünnepet az ungvári dalárda alkalmi éneke nyitotta meg. Ezután Jakovics János nagyprépost és Benkő József apát-főesperes teljes ornátusban több lelkész segédlete mellett teljesítették az emlék megszentelését. Az ima és áldás elhangzása után Gebé Péter pápai káplán, theologiai tanár a jelenvoltakhoz beszédet intézett, melyben rámutatott Egan Ede működésére s az elért eredményeket méltatta. Torma János tanító a jelenvolt köznéphez nyelvükön ruthénul beszélt az ünnepély jelentőségéről. Mocsáry Béla ungvári m. kir. adópénztári ellenőr, a ki az emlék létesítésén buzgólkodók elnöke volt: ismertette az emlékkő létesítésének részleteit, köszönetet intézett azokhoz, a kik annak létesítéséhez hozzájárultak. Ezzel az emlékkő vaskerítésének kulcsát az emlékoszlop megőrzésének jeléül átadta Gerény község birójának.”

Tehát az emlékmű felügyeletét arra a községre bízták, amelynek akkor a határában volt. Később a lapokban felröppent hírek arról tudósítottak, hogy az emlékművet megrongálták. Igaz, ezeket általában megcáfolták, de a hirdások nem lehettek alaptalanok, mivel 1909-ben már arról olvashattak egyes lapokban, hogy az emlékművet díszes drótkerítéssel vették körül.

40 évvel Egán halála után, 1941-ben, a kis magyar világ idején nagyszabású megemlékezést tartottak a keresztnél. A *Kárpáti Híradó* 1941. október 3-i számában erről így tudósított:

„A kárpátaljai szövetkezeti élet vezetői, valamint Ungvár és környéke, Perecseny, Szerednye, Nagyláz, Horlyó, Ignéc és több ruszin falu szövetkezeti életének valóságos kis tábora zarándokolt el csütörtökön délután Hegyfark irányában az ungvár-szerednyei országút mentén fölállított Egán-émlékkereszthez. Az emlékkereszt az Ungdaróc utáni első dombemelkedő oldalában, közvetlenül az országút mellett áll és magyarnyelvű fölírásával hirdeti,

hogy 1901. szeptember 20-án azon a helyen vesztette el a "hegyvidéki nép legőszintébb barátját és jótevőjét". Az iránta megnyilvánult szeretet közadakozásból "a halálos kimenetelű baleset helyén" – amint az emléktábla mondja – a hosszú lépcsősor tetején keresztet állíttatott Egán Ede emlékére.

A rejtélyes halál 40-ik évfordulójára jöttek össze csüörtökön Egán Ede még élő munkatársai, valamint szellemének követői. A megható emlékünnepekség résztvevői között ott volt dr. Egán Imre ny. főispán, Ilniczky Sándor főtanácsadó, Plotényi Vilmos, a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamra elnöke, Ortutay Jenő országgyűlési képviselő, Megay László polgármester, aki egyben a távollévő főispánt is képviselte, Ghoma Viktor kanonok, Kalmár Marián, az OKH kárpátaljai szövetkezeti választmányának elnöke és még sokan mások.”

A MAI EMLÉKMŰ

Az 1902-ben emelt emlékművet az 1960-as években a szovjethatalom leromboltatta. Maradványai 1990-ben, az autót út építése során tűntek el, helyszínét elfedi az országút. A rendszerváltás után az elpusztított emlékmű helyén egy kereszt felállításának ügyében Fülöp Lajos, az ungvári Duhnovics Társaság elnöke megkereste a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének vezetőségét. Dr. Dupka György személyes közléséből szereztem tudomást arról, hogy a két szervezet nevében Fülöp Lajos és Dupka György közösen fordultak a szomszédos község és a megye vezetőihez, akik úgy döntöttek, hogy nem keresztet, hanem Egán Ede emlékére egy új emlékművet állíttanak. A megvalósításban fontos szerepet játszottak Olekszandr Ledida megyei vezető, valamint Ivan Szverenyák és ifjabb Pavlo Csucska helyi aktivisták. 2002 márciusában Egán Ede emlékére, nem messze halálának helyszínétől, új emlékművet állíttak. Ifjabb Vaszil Olin 4 méteres alkotása két fehér színű, ívelt csúcú részből áll, melyet domborműves emléktábla kapcsol össze. Utóbbin Egán egészalakos domborműsziluettje alatt neve ukrán nyelven olvasható: E. ЕГАН. A két rész tábla fölötti tagolása keresztet formáz. A kivitelezést Vladiszlav Hanzel építész segítette munkájával. Az emlékműre csak ukrán nyelvű emléktábla került.

A mai táblán néhány pontatlanság fedezhető fel. Az első kettőtőre Botlik József figyelte fel: Egán Ede 1851. július 3-án született, nem pedig 1857. július 13-án, halálának pontos dátuma szeptember 20., nem szeptember 22. (Lásd a síremlékről készült fotót.) A harmadik pontatlanságra magam figyeltem fel: az emlékművet nem Daróc község lakosai állítták, hanem, amint azt fentebb idéztük, társadalmi szervezetek és a görögkatolikus egyház által



Az emlékmű táblája (Fuchs Andrea felvétele)

meghirdetett, a vidéket átfogó össznépi gyűjtésből – közadakozásból – jött létre. A *GÖRÖG KATHOLIKUS SZEMLE* rendszeresen közreadta az emlékműre adakozók névsorát, amiből egyértelműen kiderül, hogy ez nem a daróciak emlékműve, hanem az egész vidék népéé. Ha a daróciak állították volna, akkor az avatáskor az emlékműbizottság elnöke, Mocsáry Béla a vaskerítés kulcsát miért Gerény községnek adta át?

Az új emlékmű fölött védnökséget vállalt a 2005-ben alapított Egán Ede Alapítvány. Később az emlékműre felkerültek a mecénások nevei, két oldalán pedig egy ukrán nemzeti színűre és egy magyar trikolorra festett, virágmintás emlékkövet is elhelyeztek.

2018 júliusában, tiltakozásul a magyar kormány Ukrajna euro-atlanti közeledését blokkoló politikája ellen, a piros-fehér-zöldre festett emlékkövet átfestették piros-feketére. Ez az ukrán nacionalisták egyik szimbóluma, az ukrán forradalmi zászló színei: a vörös a vért, a fekete pedig a földet jelképezi. Az ungvári magyar főkonzulátus néhány napon belül visszaállította az eredeti állapotot. Sajnos rövidebb idő után ugyanez újra megismétlődött, de akkor is helyreállították.

A magyar nemzethez köthető emlékművek Trianon súlyos terhe alatt gyakran válnak a vandalizmus áldozatává. Persze, Kárpátalján néhány ukrán emlékművet is megrongáltak, de nem tudok róla, hogy ezek bármelyikét bizonyítottan a magyarság részéről, nemzetellenes szándékkal követték volna el. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy az Egán Edének állított újabb emlékmű meggyalázása inkább a helyi ruszinság és magyarság szembe fordítását, valamilyen viszály szítását sugallja. Csupán reménykedhetünk abban, hogy a jövőben a szobrok, az emlékművek nem szolgálnak nemzetellenes kirohanások céltáblájául. A művészeti alkotások, a történelmi emlékek minden civilizált nép értékrendjében ezek fölé kell, hogy emelkedjenek, szentségként kell rájuk tekinteni.

DUPKA GYÖRGY

KÁRPÁTALJAI NŐK A GUPVI- ÉS GULÁG-TÁBOROKBAN

(FOLYTATÁS, VI. FEJEZET)

RABSÁGBA HURCOLT NŐK EURÁZSIÁBAN

Kazah történész barátaink eddig feltárt adatainak ismeretében azzal a ténnyel szembesültünk,¹ hogy a Kazahföldre elhurcolt hadifoglyok, internáltak számát tekintve mi, magyarok a németek és a japánok után a harmadik helyen állunk. Kazahföld hatalmas területén a 30-as és az 50-es években számos GUPVI- és GULÁG-lágert állítottak fel, amelyeknek a pontos feltárása, leírása a kutatókra vár.

1.) FOGOLYNŐK A GUPVI-TÁBOROKBAN

Kazahföld lágereiben – a II. világháborút követően – több ezer magyar hadifoglyot, férfi és női internáltakat helyeztek el,² akik az ágazati minisztériumokhoz tartozó különböző munkahelyeken (szénbányászatban, iparban és útépitésben, mezőgazdaságban stb.) dolgoztak.

A hadifoglyok és a civilek között az elhalálozások aránya magas volt. Az elhunytakról készült diagnózisok szerint gyakori volt a disztrófia, diftéria, tuberkulózis (tbc) és egyéb betegségek.

A karagandi területi Szpasszk körzetében kialakított 99. sz. főtábor központi lágertemetőjében 5152 hadifogoly, internált és politikai rab van elhantolva, köztük német, japán, román, osztrák, lengyel, olasz, finn, ukrán, cseh, szlovák, magyar és más nemzetek fiai, lányai alusszák örök álmukat. Az elhunytak listájában egy magyar nőt is felfedeztem, a neve *Huszár Heléna*, 60 éves budapesti lakos. A kazah történészekről és az itteni adatközlőktől

¹ A pécsi Német Kör szervezésében 2017. július 1–4. között több mint 10 fős kutatóexpedíció tagjaként tartózkodtam Kazahsztánban, hogy feltérképezsem a Gupvi-Gulág lágervilágot, illetve az egykori munkatáborokat, rabtemetőket, valamint a nemrég létesített múzeumokat és emlékhelyeket. Írásomban a Kazahföldre hurcolt, fogva tartott magyar és más nemzetiségű nők szenvedéseinek egyes helyszíneiről készítettem vázlatos képet.

² VARGA Éva Mária, KOROTAJEV (szerk.) 2006: 368.



Magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékműve a szpasszki emlékparkban



Volt politikai foglyok emlékoszlopa a szpasszki rabtetető bejáratánál

tudjuk, hogy a Szpasszsk területén felállított 99. sz. GUPVI-tábort a foglyok repatriálása után, átszervezés következtében 1948-ban a Karlaghoz csatolták.

Kazahsztán függetlenné válásának köszönhetően a Szpasszkhhoz közeli lágertemetőt 2013-ban elnöki rendelettel nemzetközi emlékparkká nyilvánították, és állami védelem alá helyezték.³

Eddig 23 ország, országrész és népcsoport nevében állítottak emlékművet. Magyarország kazahsztáni nagykövetsége is felavatta a fogságban elhunyt magyarok tiszteletére emelt emlékoszlopot, amely előtt ott-tartózkodásunk idején fejet hajtottunk, imát mondtunk.

³ Абдулин, А. (Гл. ред.) 2008: Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия. — иллюстрированное. — Алма-Ата: Атамұра.

A karagandi területi *Zsezkazganban* működött egykor az 502. sz. főtábor egyik lágerrészele (*Kengir-Novij Dzsezkazgan*), amelynek bázisán a kelet európai régiókból internált civilek ORB vegyeslágerét szervezték meg. A jótétemeli munkára ideirányított férfiak és a nők a *Kazmedsztroj tröszt* munkásai voltak. Az 1945. április 22-i keltezésű nyilvántartásban 1640 internáltat említenek, köztük 123 nőt. A kontingens nemzetiségi megoszlása szerint: 998 etnikai német, 640 lengyel, 1 román, 1 osztrák. 1945. október 1-jén a koncentrációs tábort felszámolták, a rabok egy részét Németországba repatriálták, a másik részét más lágerbe átirányították.⁴

Az 1945 augusztusában beindított Akmolai 330. sz. főtáborhoz 5 lágerrészeg tartozott.⁵ Végelgyengülésben 291 fő halt meg itt. A főtábort és részeleget 1947 októberében megszüntették. A lágerben elhunytak listáján két magyar nő nevét fedeztem fel. Az egyik a temesvári születésű aradi lakos, **Czárth Anna** (1919), a másik a krasznabélteki **Schmied Mária** (1921). Mindketten az 1054. sz. hadifogolykórházban hunytak el, és az akmolinszki munkászászlóalj temetőjében, a 130. számú sírban nyugszanak.

2.) FOGOLYNŐK A GULÁG-TÁBOROKBAN

A szovjethatalom idején *Karagandit* zárt településnek nyilvánították. Ezt az állapotot a *Karlag és a GULAG ALZSIR* lágerrészelegek megszűnéséig fenntartották. 1931–1959 között idehozták az NKVD, majd a KGB által kiszűrt kulákokat, a hamis váddal elítélt és az ártatlanul kivégzett „hazaárulók” családtagjait: asszonyokat, gyerekeket, lányokat és fiúkat, nagymamákat és nagyapákat, akiknek speciális rabtelep lett a kijelölt lakhelyük, sokak életútjának ez volt az utolsó állomása.

Karagandi első magyar politikai foglyai között találjuk **Huszár Pufi**⁶ budapesti színészt és feleségét, akik a magyarországi zsidóüldözés elől a Szovjetunióba szöktek. A magyarok és németek javára végzett kémkedés vádjával a hadbíróóság Gulág-rabságra ítélte őket, végelgyengülés, éhség következtében hunytak el 1941 júliusában. Megjegyzem, hogy a zsidóül-

⁴ DULATBEKOV 2013: 88.

⁵ DULATBEKOV 2013: 89-90.

⁶ **Huszár Károly** (született Hochstein Károly) színész, külföldön Charles (Huszár-) Puffy vagy Karl (Huszár-)Puffy (Budapest, 1884. szept. 3. – Karaganda, 1941. júl.). Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Huszár_Pufi

dőzés előtt számos magyarországi származású zsidó fiú és lány szökött át 1939–1941-ben, többek között a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet határon, valamennyit az NKVD helyi képviselőinek adták át, majd őket magyar és német kémként ítélték el.

Szak István a ZS-711. számú rab *Fogolynaplójából* megtudjuk, hogy a *Karlagra* érkező rabszállító szerelvények (sztolipin-vagonok) központi vasúti kikötője *Karabasz* állomás volt a *Karaganditól* 40 km-re fekvő sztyepén. Az itt létesített gyűjtőtáborból vitték ki a rabokat a *Karlag* mintegy 24 börtönlágerébe.

Szak István leírása szerint a „gyűjtőtábor két részből állott. Egyik a karantén, vagyis az egészségügyi vesztéző zónája, a másik pedig a közös zóna, több, egymástól szögessdrót kerítéssel elkülönített barakkokkal. (...) A 6-os számú barakk egyik felében minden nemzetiségből származó nők voltak.”⁷

Karabaszról a férfi és női rabszállítások etapjait többek között a *Karlag* ITL-lágerészlegeibe irányították.

Az elítéltek és a Kazahföldre hurcoltak egyike volt **Pongho István** (Szín, 1917) nyíregyházi újságíró, akit 1944 végén a szovjet hadbíróóság elsőfokon halálra ítélt, majd az SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága a halálos ítéletet 10 évre módosította, őt a szpasszki láger munkatelepén dolgoztatták. Hasonló tortúrában részesült feleségét, **Pongho Istvánné Halász Teréziát** (Békéscsaba, 1917) férjével együtt hurcolták a *Karlag* munkatáborába. Ő a szpasszki női lágerből szabadult, 1953-ban amnesztiában részesült, férjével együtt tért haza.

A *Karlag* lágereiben raboskodtak azok a bátor magyar férfiak, akik lakhelyükön a nőkkel erőszakoskodó szovjet katonákkal szembeszálltak. Például **Bátor Joachim** (Kocsér, 1928) gazdálkodó, **Tassi István** (Páhi, 1921) tanyasi földműves, **Csikós János** (Orgovány, 1913) parasztgazda azok közé tartoztak, akik megvédték édesanyjukat, lánytestvérüket, illetve az adott település lányait és asszonyait.

Egykori ungvári ismerősömtől, **Negre Viktortól** tudtam meg, hogy 1955. április 2-án *Karagandi Peszcsanlagban*⁸ született, ahol *aknaszlatinai* születésű édesanyja, **Sztárowszky Júlia** (1926) töltötte büntetését. 1953. március 23-án a 27 éves Júliát Ungváron a Kárpátaljai Megyei Bíróság szovjetellenes tevékenység vádjával 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A karagandi láger-közeli munkahelyen ismerkedett

⁷ SZAK István 1983: 123–132.

⁸ Orosz elnevezése: Песчаный лагерь, Песчанлаг (адрес «п/я ЖЮ-419»).

meg a budapesti *Váradi József* (1904) elítélt hadifogollyal, aki repülőshadnagyaként 1943 januárjában hadifogságba került, majd az 58. § alapján őt is koncepció perbe fogták. 25 évet kapott, és a Karagandi politikai elítéltek büntetőtáborba hurcolták. A már 11 éve itt raboskodó *Váradi József* elítélt – Sztálin halála után szabad mozgáshoz jutott – fogvatartói megengedték, hogy 1954-ben összeköltözzön *Sztárovszky Júliával*. Így született meg *Viktor* Karagandiban. Az akkori szovjet törvények értelmében külföldi állampolgárnak nem engedélyezték a szovjet állampolgárral kötendő házasság hivatalos bejegyzését. *Váradi József* magyar állampolgár, *Sztárovszky Júlia* szovjet állampolgár volt, így közös gyermeküket a leányanyaként regisztrált Júliára anyakönyvezték. 1955-ben mindketten amnesztiában részesültek.

Váradi József családját nem vihette magával haza Budapestre. Élettársa, *Sztárovszky Júlia*, gyermekével visszatért *Aknaszlatinára*. A család egyesítést a KGB éber őrei a továbbiakban megghiúsították. Az édesanya évek múltán *Aknaszlatinán* férjhez ment *Negre Györgyhöz*, aki nevére vette Viktort. Így lett *Viktor* már *Negre* vezetékneven anyakönyvezve. Gyermekük nem született, és 1972-ben felbontották a házasságot. A politikai enyhülés következtében *Sztárovszky Júlia* újra kísérletet tett *Váradi József* felkutatására. Csupán annyi információhoz jutott, hogy élettársa bekapcsolódott az 56-os szabadságharcba, és a forradalom után nyoma veszett. A későbbiekben Ungváron letelepedett *Sztárovszky Júliát* 1988-ban hivatalosan is rehabilitálták. 2009. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig a Karagandiban született *Viktor* ápolta.

3.) DOLINKA: A KARLAG-MÚZEUMBAN

Karaganditól 38 kilométerre dél-nyugati irányban felkerestük a *Serubaj-nura* folyó menti *Dolinkát*. A Volga menti németek 1909-ben alapították, majd a sztálini megtorlás idejében örökös száműzetésre idehurcolt ukrán, litván, fehér orosz, német családok, politikai elítéltek jelentősen gyarapították a lakosságát. Napjainkban közel 5000 lakosa van.

Ezen a településen található az 1931–1959 között működött *Karlag*, az ázsiai térség legnagyobb börtönláger-hálózatának irányítóközpontja, a létesítményt a rabok építették fel. Itt székelő igazgatósága 28 éven keresztül – a szovjetrendszer és a dolgozó nép ellenségének kikiáltott – 3 778 254 politikai elítéltet fogadott a *Karlag*-lágerekben, foglakozott ügyekkel. A táborrendszer területének átmérője észak-déli irányban 300 kilométer, kelet-nyugati irányban 200 kilométer.

A Karlag történetével, a fogvatartottak életével *Bajnova Szyetlana Klimentyevna* múzeumigazgató és munkatársai kalauzolása által ismerkedtünk meg. Kazahsztán függetlenségének elnyerése után a település központjában található adminisztratív központ épületét teljesen felújították, és a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére a *KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeumát* nyitották meg benne 2001-ben.⁹

A neosztálinista stílusban épített kétszintes, több mint 2 ezer négyzetméteres adminisztratív központ 17 termében helyeztek el tematikus kiállítási anyagokat.



Börtönfotók a fogvatartott nőkről és férfiakról a dolinkai Karlag-emlékmúzeumban

Gyakran rendeznek tudományos tanácskozásokat, emlékkonferenciákat, könyvbemutatókat, filmvetítéseket.

Bemutatták a pincebörtönt is, melynek egyik részében felújították a borzalmat keltő kínzó-, büntető- és siralomcellákat, valamint a kivégzőhelyet.

Dolinka külterületén megtekintettük a golyó által kivégzettek két nagy temetőjét. Tovább haladva itt található a csecsemők, gyerekek ún. „*Anyácska temetője*” (500 m²), amely a múzeum szabadtéri emlékparkjához tartozik.

Döbbenettel értesültünk arról, hogy az 1930–1940-es években a börtönlágerhez tartozó szülészeti és bölcsőde szomszédságában temették el a

⁹ Oroszul: КАРЛАГ, Музей памяти политических репрессий (Кзахстан, поселок Долинка, ул. Школьная 39.) Lásd még: <https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru>

csecsemőket végelgyengülésben elhunyt anyjukkal együtt, akik a Karlag foglyai voltak. Legtöbbször szülés közben haltak meg, illetve a későbbiekben éh- és fagyhalál, járványos betegség végzett velük.¹⁰ A rabnőket általában a tábor őrei és a köztörvényes rabok ejtették teherbe. Téli időben a szülészeten elhunyt újszülötteket hordóban tárolták, majd a tavasz folyamán tömegsírba temették.



A dolinkai Karlag „Anyácska” temetőjének főbejárata.

Fotó: infomburo.kz

A dolinkai *Anyácska* temetőben a csecsemőkön kívül a börtönlágerben elhunyt orosz, kazah, ukrán, német, magyar és más nemzetiségű rabokat szintén elhantolták. A 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeummá nyilvánították.

4.) ALZSIR – A HAZAÁRULÓK FELESÉGEINEK AKMOLINSZKI LÁGERE

A kazah fővárostól kb. 36-40 km-re, a R-2. számú *Nur-Szultan-Korgolzsín* útvonalról letérve felkerestük¹¹ *Akmolát* (korábbi elnevezései: „m-26-os munkástelepülés”, 2007-ig *Malinovka*). Az egykori kazah *aul* legfontosabb

¹⁰ <https://infomburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-detey-repressirovaniy-nyh-zhenshchin.html> (2017. szeptember 18.)

¹¹ 2017. július 3-án.

látónivalói a római katolikus templom, a 30-as, 50-es években megtorlásban részesült áldozatok emlékfására.

*Akmolát manapság turisták százai keresik fel, hogy megtekintsék az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum egyedülálló kiállításait. Megjegyzem, 2011-ben már járt itt magyar expedíció. Az emlékről a kutatótársunk, **Havasi János** által szerkesztett *Háborús Keresőszolgálat* fényképes beszámoló is közölt: „A kazahsztáni Karagandai Egyetem kezdeményezésére – az asztanai magyar nagykövetség segítségével – kétfős kutatóexpedíció indult július 29-én a kazak légervilág feltérképezésére. Egyik célpontjuk a hírhedt női GULAG, az „Alzsir” emlékhelyének fölkeresése volt, ahol magyar nők¹² is raboskodtak. **Halmy Kund** és **Havasi Dániel** fölkereste a Karaganda melletti Karlag lágerrendszer maradványait és emlékhelyeit. Munkájukhoz jelentős személyes segítséget nyújtott a karagandai egyetem rektora, **Nurlan Dulatbekov** történészprofesszor, aki három értékes kiadvánnyal látta el a Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége által támogatott magyar kutatókat. A kéthetes kutatóút során számos foto- és videófelvétel készült...”¹³*



A hírhedt ALZSIR, a haza ellenségeinek kikiáltott nők büntetőtáborának (Gulag) bejárata.

Forrás: haboruskeresoszolgalat.hu

¹² Feltehetően moszkvai magyar nők, akiknek férjeit kivégezték.

¹³ Kazahsztáni lágernek nyomában. 2011.07.19. <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=&page=1#id=&page=1>

Csoportunk is nagy érdeklődéssel tekintette meg az ország legnagyobb szabadtéri állandó kiállításával is rendelkező emlékmúzeumot,¹⁴ amely kiemelten a lágerbe hurcolt, különböző nemzetiségű szovjet nők szenvedéstörténetével foglalkozik. Az úgynevezett mozaikszó, az „ALZSIR”¹⁵ nem más, mint a *Hazaárulók feleségeinek Akmolinszki tábora*. Az egykori láger területén a komplexum létrehozását *Nazarbajev* államfő kezdeményezte, és *Sz. Zs. Narinov* építész tervei alapján valósult meg. 2007. május 31-én a politikai megtorlások áldozatainak emlékévében az állandó tárlatokat is megnyitották.

A múzeumi szabadtéri létesítmények közül kimagaslik a sztálini politikai megtorlást jelképező *Élet-halál kapuja*, mögötte látható:

- a sztálini rabszállító vagon;
- a különböző országok kazahsztáni nagykövetségei által állított emlékjelek sétánya;
- a végletekig legyengült férfit ábrázoló műalkotás;
- a reménykedő nőt ábrázoló szobor;
- a kazahsztáni GULÁG-táborrendszer sematikus térképét ábrázoló emlékfal;
- a rabnők élethű barakkja;
- az Alas-park, a rabnők által telepített gyümölcsös kert (területe 1,5 ha);
- fekete márvány-emlékfal: melyen 7 200 eddig ismert rabnő nevét (köztük 7 magyarét is) örökítették meg.¹⁶

Az orosz hazaárulók asszonyain kívül politikailag elítélt magyar nőket is fogva tartottak itt. 2014 májusában a Kazahföldet felkereső *Barkaszi Ödön* arról értesített, hogy az ALZSIR emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant:

Iró Mária Sztepanivna,
Kelen-Frid Jolanta Ljudvigovna,
Kun Teréz Albertovna,
Magyar Jelizabeta Karlovna,
Majerhoffer Margarita Marcelovna,
Péper Irina Jozsifovna,
Rejk Magda Jozsifovna.

¹⁴ Csoportunkat *Tergembayev Samat Ilyasovich*, a múzeum igazgatója fogadta. Honlap: <https://museum-alzhir.kz/en/contacts>, orosz nyelven: <https://museum-alzhir.kz/ru/kontakty>

¹⁵ Orosz elnevezése: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.)

¹⁶Lásd az ALZSIR-ban raboskodó nők névsorát. *Узницы «АЛЖИРА»: Список женщин заключённых Акмолинского и других отделений КарЛага / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал»; Сост.: В. М. Гринёв, В. В. Горещкий и др. -М., Звенья, 2003.*

A komplexum közepén egy hatalmas kónusz alakú, ablaktalan, de a kupola belsejéből megvilágított épületegységben rendezték be a múzeumot, amely a leírás szerint az emberi szenvedés titkait őrző dobozra is emlékeztet.

Az épület első szintjén, az *Alas* teremben Kazahsztán szovjet korszakát megjelenítő kiállítási anyagok sorakoznak. A második szinten az ALZSIR-teremben az Akmolinszki láger történetével ismerkedhetünk meg. Összességében sok ezer Kazahsztánba deportált (német, türk, koreai, lengyel, csecsen, krími tatár) népcsoportnak állítottak emléket, akiknek egy része végül ebben az országban telepedett le.

A tablósorozat az 1986. december 16-i almati kazah diákok, fiatal munkások demokratikus jogokat követelő békés felvonulásának eseményeit is megörökíti, amelyet a Kreml urai vérbe fojtottak. A krónika szerint a nacionalista megmozdulásnak minősített eseménynek számos halottja, sebesültje volt. Ezen kívül 90 főt letartóztattak és elítéltek, az ifjúság egyik szószólóját, a 19 éves **K. Riszkulbekovot** halálra ítélték és kivégezték.

A női tábor történetét 1990–91-ben **Szuraganova Zubajda Kobijevna** kazah kutató-történész dolgozta fel. *Malinovkán (Akmolán)* találkozott a még élő politikai foglyokkal, hozzátartozóikkal, a lágerbörtön egykori őreivel, akikkel interjúkat is készített.¹⁷ A múzeumban a női munkatábort (ALZSIR) orosz nyelven bemutató helytörténeti kiadványokat is kaptam. Ezekben a meghurcolt, megalázott nőkről, családos anyákról megdöbbentő történeteket olvastam.¹⁸

Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársa tájékoztatása szerint az NKVD felügyelete alá tartozó *Karagandi Karlag R-17.* sz. javító-nevelő munkatábor speciális női részlege 1937 augusztusában *Zsalanas* tó partján, 30 hektáros körbezárt területen került felépítésre a 26. számmal újonnan létrehozott zárt településen, amely az örökre kitelepített egykori kulákcsaládok lakhelyévé vált. Az ALZSIR-lágert a kommunista diktatúra idejében a „GULÁG szigetcsoport” harmadik legnagyobb női lágereként jegyezték.¹⁹

¹⁷СУРАГАНОВА, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

Lásd még: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32720803>

¹⁸ *Малиновские вехи* 2003: Сборник публикаций и воспоминаний // От АЛЖИРа до современной Малиновки.

¹⁹ Az ALZSIR-on, a Hazaárulók Feleségeinek Akmolinszki 17. sz. lágerén kívül még három hasonló funkcionált *Gorkij* vonzáskörzetében, 40 km-re *Temljakovszkijban*, a Kirgizföldi *Frunzétól* (Biskek) 100 km-re *Dzsangidszirszban* és Mordvinföldön *Potyma* település határában, *Temnyikovszkijban*, 1948. augusztus 1-i állapot szerint a 13 877 elítéltből 4 371 nő volt.

Az NKVD 00486. számú²⁰ operatív rendeletének értelmében 1938. január 6-án fogadták a kopaszra nyírt nők első csoportját. Különösen 1937-től egészen 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióhoz tartozó Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, Grúzia, Örményország, Közép-Ázsia térségéből közel 20 ezer rabnőt (63 nemzetiséghez tartoztak) ide hurcoltak. Valamennyinek a férjét (különösen a kultúra, a tudomány és az alkotóértelmiség képviselőit) az NKVD halállistája alapján a vérbírák, a trojka döntése folytán kivégezték. A nép ellenségének bélyegzett hazaárulók feleségeit az 58. § 17. pontja alapján 5-10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

Az NKVD hóhérai 1942-ben úgynevezett tisztogatást hajtottak végre, 50 elítélt nőt agyonlőttek. Az áldozatok között volt a hitvalló **Jevdokija Prohorovna Andriánova** (1875–1942) ortodox vallású nővér, akit az NKVD ellenforradalmi, szovjetellenes, vallási hittedzés vádjával 11 társával együtt golyó általi halálra ítélt. A Prohorovna-tanítványokat szintén 2 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. Andriánova vértanú nővért 1993-ban rehabilitálták, 2003 augusztusában a Kazahsztáni Pravoszláv Egyház boldoggá avatta.²¹

1943–1950 között a Karlag részlegein több mint 10 ezer politikai elítélt halt meg. A legnagyobb elhalálozás az 1943. évi őséges időkhöz kötődik. Naponta több százan hunytak el az éhség okozta végelgyengülésben, az áldozatok nagy részét az akmolai lágertemetőben, tömegsírokban hatolták el.

Közel 10 ezer szabadságvesztésre ítélt nő 5 és 8 éves büntetését letöltötte. Az ALZSIR tábor területén egy barakkban mintegy 300 nőt zsúfoltak össze. Csak két év elteltével engedélyezték számukra a levelezést hozzátartozóikkal. A lágerlakók a tó mentén nyáron forró hőségben, télen 45 fokos hidegben nádvággással foglalkoztak, és náddal fedték be az objektumokat. Az újonnan érkezőknek barakkokat, az őrségnek helyiségeket építettek, mezőgazdasági munkát végeztek. A lábadozó betegeket, rokkantakat, a nyugdíjasokat és a tizenéves gyerekeket a varrodában foglalkoztatták.

A helyi lakosok, az aulbéli kazahok szolidárisak voltak a lágerbörtön lakóival, az ellenőrzéseket kijátszva étellel, gyógyszerrel, meleg ruhával és más eszközökkel segítették az éhezőket.

A megtorlásban részesült anyáktól 25 342 gyermeket erőszakkal szakítottak el. Szülés után a csecsemőket hároméves korukig az anyáknál

²⁰ Lásd a rendelet elektronikus változatát: *Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жён и детей изменников Родины».*

²¹ Королёва, В.В. „Евдокия (Андреянова)” // *Православная энциклопедия*, 17. kötet. 121. Tárolt változat: <http://www.pravenc.ru/text/187065.html>

hagyták, majd a gyerekeket zárt gyermekotthonokban, fegyverrel őrzött nevelőintézetekben helyezték el, közben valamennyiük valódi család- és keresztnévét megváltoztatták, hogy a hozzátartozók később véletlenül se tudják megtalálni fiaikat, lányaikat. 1951. április 24-től a terhes nőket, az egy-vagy többgyermekes anyákat szabadlábra helyezték, azonban örökös száműzöttként a települést engedély nélkül nem hagyhatták el.

Sztálin halála után némileg javult a fogvatartott nők helyzete, ekkor már a táborból sok százan amnesztiával szabadultak. 1953-ban a javítótábort – **Juzuipenko Mihail Terencsevics** parancsnoksága idejében – felszámolták. Az elítélt, majd rehabilitált nők 1958-ig nem hagyhatták el *Akmolát*, megfigyelés alatt tartották őket.

A Hruscsov-korszakban az ALZSIR-béli túlélő anyáknak engedélyezték, hogy az árvaházakban felkuttassák életben maradt gyermekeiket, és magukhoz vegyék őket.²²

Magyarország Kazahsztáni Nagykövetségének köszönhetően Magyarország a 12. azon országok sorában, melyek a magyar áldozatok tiszteletére emlékművet avattak. Ez ott-tartózkodásunk során történt.



²² Lásd bővebben: Gyetyi GULAGa (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR” Közalapítvány kiadványa, az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást, Akmol, év. nélkül.

Az ALZSIR-múzeum emlékparkjában leleplezett emlékmű felirata:
 „A kommunista diktatúra éveiben az ALZSIR-ba és más kazahsztáni
 lágerekbe hurcolt magyar politikai foglyok és
 kényszermunkások emlékére.
 Magyarország Nagykövetsége, Asztana, 2017.VII.3.”

A magyar emlékjelről a későbbiekben a nagykövet így nyilatkozott:
 „Büszkeséggel tölt el, hogy, bár nem hirdetjük, mégis, aki Magyarországról
 Asztanába utazik, általában ellátogat az emlékműhöz is.”²³

A kazah államban már 20 éve hagyomány, hogy minden év májusában megemlékezést tartanak az érintett országok nagykövetségeinek bevonásával, és engedélyezik további emlékjelek felállítását.²⁴:

5.) A MOSZKVAI GULÁG TÖRTÉNETI ÁLLAMI MÚZEUMBAN

*Moszkvában Oroszország központi Állami GULÁG Történeti Múzeumának*²⁵
 (rövidített neve: a GULÁG Múzeum) megtekintését választottuk.

Csoportunkat **Galina Ivanovna**, a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. Alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként 2014-től vesz részt aktívan az intézmény irányításában.

A *GULÁG Történeti Múzeum*²⁶ létrehozását **Vlagyimir Putyin**, Oroszország elnöke rendelte el. Szakalapításában **Anton Antanov-Ovszejenko** (1920–2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség is közreműködött, aki egykor 13 évig volt GULÁG-rab. A létesítményt 2015. október 30-án avatták fel. Gyűjteményének állományát folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban látogatók elé tárják.

²³ SITKEI Levente 2018: *Gyökerek*. Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők*, július 24. <https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/>

²⁴ Legutóbb *Zsezkazganban* egy volt Gulág-tábor helyszínén a SZÓRAKÉSZ (Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) egy magyar, angol és kazah nyelvű feliratos emlékművet avatott. Felirata: *A GULÁG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére. Állította: Szovjetunióban volt magyar politikai rabok és kényszermunkások Szervezete. 2019. szeptember*. A zsezkazgani lágerben raboskodott többek között *Szolzenyicin* és *Menczer Gusztáv* (SZÓRAKÉSZ megalapítója) is. Utóbbi gyermekei, nevezetesen *Menczer Erzsébet* (SZÓRAKÉSZ elnöke) és *Menczer Gusztáv* és unokája is fejet hajtott az ide elhurcoltak emléke előtt.

²⁵ Oroszul: Государственный музей истории ГУЛАГа.

²⁶ Lásd bővebben: Moszkva, *A Gulág történetének múzeumában*, 2017.07.07. <http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html>



A moszkvai GULÁG Történelmi Múzeum főbejárata.

Kutatástörténelmi szemszögből tanulmányoztuk az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világát. Például a múzeum Halhatatlan barakk²⁷ nevű online adattárában 1 853 420 politikai elítélt nevével, sorsával ismerkedhetünk meg. 1937–1941 között 463 költőt, író, irodalmárt, bölcészt és újságíró itéltek golyó általi halálra, további 253-at 5-től 25 évig terjedő javító-nevelő kényszer-munkára ítétek, küldtek örökös száműzetésbe, vagy kergettek öngyilkosságba.

A női Gulag-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg *Jevfroszinyija Kersznovszkaja* (1908–1994) orosz emlékiratírót, aki 12 évet töltött a távolkeleti *Norilszkban*. Az 1960-as években Jeszentukiban 12 füzetben írta meg visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzot is készített.²⁸ Emlékirat-kivonatát 1968 és 1910 között kezdték el terjeszteni először szamizdatokban, majd a rendszerváltás után folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban. Azóta több nyelvre lefordították, magyarul *Mennyit ér egy ember?* címmel látott napvilágot 2012-ben.

A múzeum adattárában szerepel *Anna Ahmatova* (1889–1966), az orosz irodalom egyik legnagyobb költője is, akit családjával együtt meghurcoltak.

²⁷ https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/

²⁸ *Керсновская Евфросиния Антоновна (1907-1994)* земледелец, ветеринар, шахтёр, художник, <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1243>

Férje, *Nyikolaj Gumiljov* (1886–1921) orosz költő a kommunista diktatúra áldozata lett. Közös gyermeküket, *Lev Gumiljov* (1912–1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult.

Az idelátogatók Sztálin önkényuralmának fontosabb bűncselekményeivel, társtetteseivel, áldozataival kapcsolatos anyagokat a kiállított pannókon, mobil adathordozókon ismerhetik meg. A kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékkel az NKVD-t használta a párt ellen, és fordítva, a pártot az NKVD ellen. Elérhetővé tették az 1938–1953 között agyonlőtt és eltemetett, 57 nemzetiséghez tartozó, eddig azonosított 26 097 áldozat (köztük 1076 nő) mártírológiáját, és az ún. halállistákat.



Natalia Szac almatai száműzetésében művészettörténetből doktorált

A múzeum munkatársai a hazaárulók feleségeiről is gyűjtöttek anyagokat, készítettek életinterjúkat és portrékat. Érdekesnek találtam az oroszországi német zeneművész családból származó *Natalia Szac*²⁹ (1903–1993) zeneművész élettörténetét, aki 28 évesen már a berlini operában is vendégszerepelt, külkereskedelmi vonalon, Németországban is ténykedő férjét német kémnek nyilvánították, a 30-as években kivégezték, ő pedig 5 évig az ALZSIR női táborban raboskodott, majd örökös száműzetésben élt Almatiban. Közben művészettörténetből doktorált, zenés gyermekszínházat működtetett.

²⁹ https://bessmertnybarak.ru/article/zhen_izmennika_rodiny/

Professzori tudományos címét is megszerezve 61 évesen térhetett vissza Moszkvába, ahol életpályája sikerek sorozatával bővült.

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseményei közül több *rablázádat és hangadót*³⁰ említettek, amelybe mintegy 30 ezren bekapcsolódtak.

Sztálin halála után az amnesztiában³¹ nem részesült elítéltek nagy csoportjai az elsők között a távol-keleti *Gorlaghoz* tartozó *Norilszk* város kényszermunkatáboraiiban szerveztek a szovjethatalomnak is gondot okozó felkelést. Az 1953. május 26. – augusztus 4. közti megmozdulásban 16 378 rab vett részt. A 6. sz. női légerrészleg sztrájkbizottságának elnöke **Alekszandra M. Zelenszkaja** (1927–?), ukrán polgárjogi harcosnő lett, aki a vádirat szerint azért bűnhődött, mert az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) szimpatizánsa volt, szabadulása utáni sorsa ismeretlen.

A moszkvai Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről azt tapasztaltuk, hogy készek az együttműködésre. Segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentum-gyűjteményekhez is hozzájutottunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást a GULÁG–GUPVI tematikájú kiadványokkal. Azóta is a tőlük kapott szakkiadványokat használok kézikönyvként, amelyek számos magyar vonatkozású orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcsere is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók közötti kapcsolattartás.

³⁰ Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

³¹ 1953. március 27-én jelent meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete az amnesztiáról, ennek értelmében több mint egymillió ember nyerte vissza szabadságát, és leállítottak mintegy 400 bűnügyi nyomozást.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2021. JÚNIUS, JÚLIUS)

ELISMERÉSEK

* Idén huszonötödik alkalommal méltatták rangos alkotói díjakkal a kiemelkedő művészeket Kárpátalján. A művészeti életben jelentős eseménynek a Boksay József Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeum adott otthont. Kiemelkedő művészeti tevékenysége elismeréseként többek között **Matl Péter** kárpátaljai szobrász vehette át a *Boksay József és Erdélyi Béla nevét viselő megyei képzőművészeti díjat*. A *Balogh Klára-díj* nyertese az Eszenyi Művelődési Ház Ritmus néptáncegyüttese lett. A rangos elismerést az együttes vezetője, **Szabó Tibor** vette át. Egyéni díj esetén 10 ezer, kollektív jelölésben pedig 15 ezer hrvnya a pénzjutalom.

* Magyarország miniszterelnöke 2020-ban Kallós Zoltán Külhoni Magyarságért Díjat adományozott **id. Hidi Endre** keramikumművésznak a kárpátaljai magyar képzőművészetben elért kiemelkedő színvonalú alkotói tevékenységéért, illetve a kárpátaljai magyarság megmaradásáért és a magyar közösség érdekében

folytatott közéleti tevékenysége elismeréséül. A díjat **Bujdosó János**, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának főosztályvezetője adta át a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) tanévzáró és diplomaátadó ünnepségén a beregszászi református templomban.

* Az újságírók napját méltatták Ukrajnában. Az idei kitüntetettek között volt **Dunda György**, a Kárpáti Igaz Szó lapigazgatója a Kárpátaljai Megyei Tanács oklevelét vehette át, míg **Szabó Sándor** lapszerkesztő munkáját a megyei állami közigazgatás méltatta. Szintén ilyen elismerésben részesült **Kulin Zoltán**, a TV21 Ungvár vezérigazgatója.

* **Papp Ferenc**, a Rimay Alapítvány Kuratóriumának elnöke a június 9-13 között lezajlott I. Rimay Nemzetközi Kölészeti Fesztiválon mások mellett **Vári Fábián László** Kossuth-díjas költőnkét, az Együtt irodalmi-művészeti-humán tudományok-kultúra című folyóiratunk szerkesztőbizottságának elnökét a *fesztivál nagydíjával* jutalmazták.

FONTOSABB ESEMÉNYEK, RENDEZVÉNYEK

JÚNIUS

* Életének 72. évében elhunyt **Zselicki József** kárpátaljai költő, pedagógus.

* Életének 87. évében elhunyt **Zsoffcsák Zoltán** kiváló ungvári pedagógus, egykori iskolaigazgató, Ungvár díszpolgára.

* Bemutatták **Fülöp Lajos** Ungvárról szóló könyvét a megyeszékhelyen. Az eseménynek a Boksay József Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeum udvara adott otthont. Az *Ungvár–Uzhorod–Uzhorod. Az én szülővárosom* című ukrán nyelvű kötet szerzője **Fülöp Lajos** helytörténész, görögkatolikus presbiter, mintegy 30 év kutatómunkájának gyűjteményét szerkesztette egy köteté. Az eseményen az **Erdélyi Béla** születésének 130. évfordulója alkalmából összeállított tárlatot is megtekinthették a résztvevők.

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusán ezúttal **Soltész Péter** Magyar Ezüst Érdemkereszttel kitüntetett, Hollósy Simon-díjas festőművész a MÉKK Munkácsy Mihály Egyesületének alelnöke alkotásait mutatták be. A leköszönő **Buhajla József** főkonzul megkülön-

böztetett figyelemmel köszöntötte Soltész Péter festőművészt és feleségét, Gabriellát. Örömmel jegyezte meg, hogy Soltész úr is másodszor tart itt kiállítást.

* Ünnepeles keretek között adták át az egykori Osztrák–Magyar Monarchia bankintézetének felújított épületét Munkácson a Jaroszlav Mudrij u. 10. szám alatt. Az eseményen avatóbeszédet mondott **Gulyás Gergely** Miniszterelnökséget vezető miniszter. Az ünnepségen **Grezsa István** miniszteri biztos videóüzenetben köszöntötte az egybegyűlteket. A Munkácsy Mihály Magyar Ház kulcsát **Gulyás Gergely** miniszter adta át **Tarpai Józsefnek**, a Zahid Finance Group Kft. igazgatójának, amely kft. ezentúl működteti és fenntartja majd az intézményt.

* **Barta Miklós**, a rádió ügyvezető igazgatója, valamint **Birta Zoltán** felelős főszerkesztő közlése szerint az éterben már 8 éve, online pedig megközelítőleg 20 éve hallhatjuk a Pulzus Rádiót a 92,1-es frekvencián. Jelenlegi stúdiójukat a Beregszászi Református Egyháztól kapták, minden munkatársuknak számára biztosítani tudják a professzionális és kényelmes munkavégzést. A stáb 16 főből áll, és napi 8 óra élő műsort gyártanak, ami elég soknak számít a rádiózás világában.

* Második alkalommal zárta sikeresen klasszikus zenei zongora-

képzését a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány. A közel 60 órányi foglalkozások során 23 művészpallánta bővíthette tudását **Várnagy Andrea** Liszt Ferenc-díjas és Budapest Márka-díjas magyar zongoraművész mentorálásával.

* A Momentum Doctorandus (MD) szervezet tagjai Beregszászban Doctorandus-eset rendeztek. A résztvevőket a szervezet elnöke, **Fazekas Andrea** köszöntötte. Az est megnyitóján **Sin Edina**, a színház jótékonyági alapítványának az igazgatója tartott központbemutatót.

* A Nemzeti Összetartozás Napja alkalmából a Beregszászéért Alapítvány és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) szervezésében az Európa-Magyar Ház udvarán emléktábla-avatással egybekötött megemlékezést tartottak. Köszöntő beszédet mondott **Dr. Zubánics László**, a KMMI és az UMDSZ elnöke, **dr. Erdei Péter**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának vezető konzulja. A Kárpátalja Szövetség nevében **dr. Seremet Sándor**, a szövetség főtítkára osztotta meg gondolatait. A Beregszászéért Alapítvány kuratóriumi elnökének, **Dalmay Árpádnak** a szavait **Csobolya József** tolmácsolta. **Dalmay Árpád** a távolból örömét fejezte ki aziránt, hogy egy újabb magyar emléktáblát avatnak fel a Vérke-parti városban. Az emléktáblát **dr. Erdei Péter** és

Csobolya József leplezték le. A megemlékezésen **Kovács Abigél**, a BorzsaVári Együttes szólistája egy tyukodi népdalt adott elő.

* A trianoni békediktátum aláírásának 100. évfordulója alkalmából tervezett, de a pandémia miatt csak idén megvalósult emlékműavatást és koszorúzással egybekötött megemlékezést tartottak az ungvári járási Gálocson. Ünnepi beszédet mondott **Balogh Lívია**, a KMKSZ Ungvári Középszintű Szervezetének (UKSZ) elnöke, **Sari József**, a KMKSZ Felső-Tisza-vidéki Középszintű Szervezetének elnöke, **Péntek Ágnes**, a Sűrtei kistérség alpolgármestere, **Fülöp János** sislóci görögkatolikus plébános, **Vascuk András** sislóci római katolikus plébános és **Kovács Attila**, a Palágykomoróci és Gálóczi Református Egyházközség lelkésze. Az emlékművet **dr. Bezeg Tamás** ungvári magyar konzul, **Balogh Lívია**, **Molnár Sándor**, Gálocs elöljárója és **Pekár Tünde** leplezte le, majd **Fülöp János** és **Vascuk András** plébános áldotta meg.

* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának vezetőségi tagjaként **Dupka György**, a MÉKK elnöke részt vett **Molnár Zsolt** *Trianon-kislexikon diákoknak* c. illusztrációkkal gazdagított, bővített kiadású kötetének bemutatóján. Az eseményt a Duna Palota színháztermében rendezték meg a Magyar

Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának szervezésében. Beszédet mondott **Szili Katalin** miniszterelnöki megbízott, a kiadvány nagykövete, **Kisfaludy László** köznevelésért felelős helyettes államtitkár, **Balázs Géza**, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának elnöke. Az est házigazdái voltak **Bába Szilvia**, a Művészegyüttes ügyvezetője, valamint **Blankó Miklós**, a Társaság főttkára.

* Az Összetartozás Napján a megemlékezések budapesti programjaiban **Dupka György**, a MÉKK elnöke a Kárpátaljai Szövetség három elnökségi tagjának társaságában (a técsői **Prof.Dr. DSc Borbély Katalin**, a viski **dr. Igyártó Gyöngyi** és **Varga Sándor**) a Kossuth tér felől megközelíthető Nemzeti Összetartozás Emlékhelyén fejet hajtottak. Az anyaországtól leválasztott települések sokaságában a kárpátaljai városok, falvak előtt is tisztelegtek. Többek között meghallgatták a parlament előtt fellépett **Pál István „Szalonna”** és Bandája ünnepi koncertjét, **Pál Eszter** gyönyörű népdalait.

* A Rimay János Alapítvány által első ízben megszervezett Rimay Nemzetközi Költészeti Fesztivál keretében látogattak el költők Beregszászba. A fesztivál június 9-én vette kezdetét a program központi helyszínén, Sárospatakon, majd

június 13-ig további 8 helyszínen – Tokajban, Sátoraljaújhelyen, Miskolcon, Szerencsen, Kisvárdán, Királyhelmeceken, Beregszászban és Szatmárnémetiben – terveznek fesztiválprogramot a szervezők. A beregszászi állomás helyszíne Magyarország Beregszászi Konzulátusának Munkácsy Mihály kiállítóterme volt június 11-én. A 15 idegen ajkú és 15 magyar anyanyelvű költő részvételével megrendezett I. Rimay Nemzetközi Költészeti Fesztivál beregszászi vendégei **Vári Fábián László** Kossuth-díjas költő, író, néprajzkutató, műfordító, **Marcásk Gergely** költő, **Mihályi Molnár László** költő, publicista és **Papp Ferenc**, a Rimay János Alapítvány elnöke volt. A program moderátora **Csordás László** irodalomtörténész volt. Az esemény kezdetén **Beke Mihály András** első beosztott konzul köszöntötte az egybegyűlteket. Ezt követően **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzul, **Papp Ferenc**, a Rimay János Alapítvány elnöke osztotta meg köszöntőszavait a megjelentekkel. A költők a fesztiválra összeállított antológiából, valamint saját és más költők korábbi verseiből olvastak fel.

A fesztivál záró rendezvényére a sárospataki Erzsébet-kertben került sor, amelyen **Vári Fábián László** Kossuth-díjas költő, **Marcásk Gergely** költő, az *Együtt* című folyóira-

tunk olvasószerkesztője is részt vett. Itt adták át a fesztivál díjait is. A rendezvénysorozat a sárospataki várban, hangulatos reneszánsz vacsorával végződött.

* Budapesten online konferencia zajlott le a „Család és kitelepítés a II. világháború utáni Közép-Kelet Európában” az ELTE BTK Néprajzi Intézet és a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért Intézet szervezésében. Ezen a fórumon a kárpátaljai előadók (**Bimba Brigitta, Molnár D. Erzsébet** GKNT tagok, **Marosi István** görögkatolikus pap, egyháztörténész) is remekeltek többek között **dr. Deáky Zita** néprajzkutató elnökletével. A konferencia munkájába **Dupka György** GULÁG-GUPVI-kutató is bekapcsolódott.

* A Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet szervezésében klasszikus zenei koncertre került sor Beregszászban. Az eseményen Bach és Beethoven világklasszis zeneszerzők művei csendültek fel a Beregszászi Kodály Zoltán Művészeti Iskola diákjainak közreműködésével.

* A Magyar Melódiák kamaragyűttes - **Havata Diana** együttesvezető irányításával - Bartók Béla születésének 140. évfordulója alkalmából tartott ünnepi koncertet.

* Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási és Tudomá-

nyos Intézetének Magyar Filológia Tanszékén az állami vizsgabizottság előtt (elnök: **dr. Dupka György**, tagok: **dr. Berta Eleonóra, dr. Györke Magdolna, dr. Nagy Natália, dr. Zékány Krisztina** tanszékvezető, **Stajer Szabina** laboráns) a magyar szakos diákok (**Pelsőci Xénia Ingrid, Simon Viktória, Sitka Alexandra, Takács Mária**) sikeresen megvédték BSc-záródolgozataikat, amelyek kapcsolódtak a magyar irodalomhoz (Móricz Zsigmond A boldog ember, Nagy Lajos Kiskunhalom című művének célirányos elemzése), helytörténethez, néprajzhoz, nyelvészethez (lakodalmi szokások Szürtében és Tégláson, illetve születéssel kapcsolatos hagyományok és kifejezések Dercenben).

* A Kárpátaljai Rózsahölgyek Társasága ünnepélyes keretek között avatta fel **Osvát Erzsébetnek**, Beregszász szülöttének, a magyar gyermekirodalom egyik kiemelkedő alakjának névtábláját a Budapest parkban. Az eseményen **Mező Dianna**, a Kárpátaljai Rózsahölgyek Társaságának elnöke, és **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzul mondott köszöntőbeszédet.

* A Kárpátaljai Magyar Filmgyártásért Alapítvány (KMFA) “Ezt a verset szeretem!” címmel online szavalóversenyt hirdetett fiatalok számára. Az eredményhirdetést és díjátadót a Pásztor

Ferenc Közösségi Házban tartották meg. Az eseményen **Bunda Fehér Rita**, a KMFA elnöke köszöntötte a jelenlévőket, majd kihirdették a győzteseket.

* Hosszú szenvedés után 2021. június 25-én, 13.00-kor 80. életében elhunyt **Bródy András Diban**. Az ungvári születésű festőművész, angoltanár, Kárpátalja miniszterelnökének fia november óta vírussal fertőzött fekvőbeteg volt. Február óta dr. Kerekes Ferenc öregek otthonában a Holland-kertben viselték gondját.

* Magyar őseink Kárpát-medencei jelenlétének legújabb elméletéről tartott előadást **Braun László** történész az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ rendezvényén.

JÚLIUS

* **Homoki Gábor** tiszapéterfalvi festőművész tárlatából nyílt kiállítás Magyarország Beregszászi Konzulátusán.

* Megtartotta soros munkaülését a Szolyvai Emlékparkbizottság. Többek között döntés született arról, hogy a hagyományos megemlékezést 2021. november 20-án tartják a Szolyvai Emlékparkban. Ezt megelőzően november 19-én, a beregszászi Európa-Magyar Házban rendezik meg a Gulag-Gupvi Kutatók Nemzetközi Fórumát.

* **Kopriva Attila**, munkácsi festőművész 50. születésnapja alkalmából nyílt tárlat a Boksay József Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeumban. A hetven festményből álló „Kvintesszencia” című kiállítás összegzi a jubiláló művész alkotói tevékenységét.

* A Nagyszőlősi Révész Imre Galériában sor került a Magyarországon élő, de munkácsi származású költő és festőművész, **Kopriva Nikolett** *Átváltozások* című első egyéni tárlatára.

* A „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány idén első alkalommal szervezte meg verstáborát a Kisgejőci Oktatási Nevelési Központban. A tábor oktatói: **Kudlotyák Krisztina** pedagógus, **Gál Natália** színművész, **Ferenci Attila** színművész, **Tóth Péter Lóránt** versvándor.

* A sárosorosi születésű, Budapestre került **Pógyor Istvánról** (1902-1953), a hetven éve letartóztatott református ifjúsági vezető életéről készített dokumentumfilmet (<https://www.youtube.com/watch?v=IMJXB7R74aA&t=184s>) a Károli Gáspár Református Egyetemen működő Reformáció Öröksége Műhely. Sárosorosi református templom falán egy emléktábla is megőrizte Pógyor István nevét. Forgatókönyvíró-rendező: **Ablonczy Bálint**, a KRE Reformáció Öröksége Műhely vezetője, és **Novák Tamás**, több

történelmi témájú dokumentumfilm alkotója. Pógyor István szerepében **Trill Zsoltot** láthatjuk.

* Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének (UNE UMOTI) 22 diákja vette át az alap- és mesterképzés elvégzését igazoló oklevelet az egyetem Bercsényi Miklós Könyvtárában.

* A Magyar Pen Club „*A vers legyen mindenkié!*” címmel zenés felolvasó estet szervezett Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeum nagytermében. Mások mellett felolvasott **Csornyij Dávid**, **Kopriva Nikolett** és **Marscsák Gergely** kárpátaljai magyar költő is.

* Tiszabökényben a művelődési ház előtt a csehországi Jitka Kusova *Anyá* című alkotása, Tiszafarkasfalván a skanzenben (Tiszaháti Tájmuzeum) a magyar származású spanyolországi Rhea Marmentini *Egyensúly* című szobra, a péterfalvai polgármesteri hivatal előtt Beata Rostas Dla (Eger) *Eger* című szobra, a forgolányi klub előtti téren Olena Dodatko (Kijev) *Család* című szobra körül elkészült a tiszai kövekkel burkolt talapzat a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) támogatásával.

* **2021. július 18.** Turul ünnepséget tartottak a Tiszabökény határában emelt Turulos emlékoszlopnál. A kárpátaljai magyarság képviselői

a Rákóczi-szabadságharc 1703 júliusában, a tiszaujlaki–tiszabecsi révnél vívott első győztes csatájára emlékeztek. Ünnepi beszédet mondott **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Olekszij Petrov**, a Kárpátaljai Megyei Tanács elnöke, **Zubánics László**, az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke, **Jevhen Zsupán**, a Kárpátaljai Ruszin Nemzeti Tanács elnöke, **Barta József**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alelnöke. Ezután a történelmi egyházak képviselői kértek áldást a rendezvényre. Közreműködött mások mellett **Nagy Anikó**, a Magyar Melódiák kamarazenekarának operetténekes. Ezt követően a TurulFeszt hagyományörző fesztiválra került sor a tiszapéterfalvi vidámparkban. A rendezvényt közel ötezren látogatták meg.

* Bemutatták a *Kárpátalja magyar szemmel* című útikönyvet Budapesten, amelynek kiadását a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács kezdeményezte. Az útikönyv megjelenését a **Greza István** vezette miniszteri biztosság finanszírozta, a 450 oldalas több szerzős kiadvány elérhető elektronikusan, pdf-formátumban is. A könyvet **Tarpai József**, a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács alelnöke szerkesztette, kiadója a Shark Kft.

* Megemlékezés Egán Ede születésének 170. évfordulójáról. A

„hegyvidéki akció” megálmodója, a ruszinok jótevője, *Egán Ede* 1851. július 3-án született Csáktornyan. Születésének 170. évfordulója alkalmából Magyarország ungvári főkonzulátusa képviselőjében **Kuti László** első beosztott konzul helyezte el a tisztelet koszorúját *Egán Ede* sírjánál, az ausztriai (Felsőőr) Borostyánkő temetőjében található családi kriptán.

* 200 évvel ezelőtt, 1821. július 20-án született *Mészáros Károly*, Ungvár történetírója, mely alkalmából Ungváron a Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeumban nyílt bicentenáriumi tárlat.

* Havonta több száz látogató keresi fel a munkácsi ősi várban „*A totalitárius kommunista elnyomó rendszer kárpátaljai tevékenységét dokumentáló anyagok*” állandó kiállítását, amelynek tablóit, tárgyait és dokumentumait a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyének **Dupka György** történész által vezetett csapata állította össze. Ezentúl – fizetett főállásban – a munkácsi **Krucanyica István** személyében magyarul, ukránul jól beszélő tárlatvezető fogadja és kalauzolja a vendégeket.

* **Dupka György** újabb, kétnyelvű (magyar, angol) monográfiája került az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) állományába:

Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban, 1944–1991 = Hungarian literary life in Subcarpathia during the Soviet period, 1944–1991 / **Dupka György** ; szerkesztő Zékány Krisztina; fordító Ortutay Péter

<https://mek.oszk.hu/22000/22090>

KÖNYVESPOLC – 2021

Az *Együtt* című irodalmi-művészeti-kulturális-humán tudományi folyóirat 2002–2021 között megjelent számai itt tekinthetők meg:

<http://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>

<http://epa.oszk.hu/00500/00595>

KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖNYVEK

(Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György)

MEGJELENT

Elbe Hajnalka: *Kárpátaljai magyar gyermekirodalom*. Tanulmány. Lektor: Füzesi Magda. Szerkesztő: **Ráti Emese**. Borító, grafika: **Elbe Orsolya**. Műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**. Kárpátaljai Magyar Könyvek 301. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2021. http://kmmi.org.ua/uploads/attachments/books/books-pdf/2021/Elbe_Gyermek_001-111.pdf

Dupka György: *Hungarian literary life in Subcarpathia during the soviet period (1944–1991). Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban (1944–1991).* (Angol–magyar kismonográfia). Fordította: **dr. Ortutay Péter.** A magyar változat felelős lektora, szerkesztője: **dr. Zékány Krisztina.** Az angol változat felelős szerkesztője és lektora: **dr. Molnár Erzsébet.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 297. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. <https://mek.oszk.hu/22000/22090/22090.pdf>

Zubánics László. *A múlt tükrében elmerengve. Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI–XVIII. század fordulóján.* Helytörténeti tanulmányok. Szerkesztő: Szemere Judit. Kárpátaljai Magyar Könyvek 295. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2021. <http://mek.oszk.hu/21800/21841/21841.pdf>

Kiss Ágnes. *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban.* Sajtótörténet. Felelős lektor, szerkesztő: **dr. Zékány Krisztina.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 294. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2021. <https://mek.oszk.hu/21800/21807/>

Dupka György. „Jön még egy új világ...” *A magyar '56 kárpátaljai*

kézikönyve (A forradalom visszhangja a „megrengett Szovjetföldön”, 1956–1959). Kárpátaljai Magyar Könyvek 288. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/21800/21825/>

ELŐKÉSZÜLETBEN

Dupka György: *Magyar GUP-VI-GULÁG rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország, Baskiria, Csecsenföld, Azerbajdzsán, Georgia, Örményország, Kazahsztán, Üzbegisztán régióiban.* Történelmi szociográfia. Második, bővített kiadás. Kárpátaljai Magyar Könyvek 255. Lektor, felelős szerkesztő: **dr. Zékány Krisztina.** Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2021. 450.old.

„*A felnégyelt haza*”. *100 év versei Trianontól napjainkig, 1920–2020.* Kárpátaljai költők antológiája. Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta: **Dupka György.** A kötetben olvasható versek önálló kötetekben, gyűjteményekben, valamint az *Együtt* c. folyóiratban és más orgánumban jelentek meg. Lektor: **Füzesi Magda.** Szerkesztő: **Shrek Tímea.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 296. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. ISBN 978-615-5757-27-03

A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2020. Nemzetközi emlékkonferencia Beregszász, 2020. november 20. A Szolyvai Emlékpark Évkönyve. Összeállította, a jegyzeteket írta: **dr. Dupka György**. Lektorálta: **dr. Zubánics László**. Kárpátaljai Magyar Könyvek 300. Felelős szerkesztő: **dr. Zékány Krisztina**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. 250.old.

Bartha Gusztáv: *Kiút*. Kisregény. Kárpátaljai Magyar Könyvek 300. Felelős szerkesztő: **Nagy Zoltán Mihály**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. 180.old. ISBN 978-615-5757-30-3

Ortutay Mária: *Múltunk és jelenünk „lámpás emberei”*. Interjúk, visszaemlékezések, önéletrajzi írások. Kárpátaljai Magyar Könyvek 298. Felelős szerkesztő: **Szemere Judit**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. 220.old. ISBN 978-615-5757-28-0

Kárpátaljai magyarok 30 éve az ukrán államkeretben. Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Könyvek 301. Szerk. **Dupka György, Zubánics László**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021.

Ferenczi Tihamér: Válogatás a 80 éves költő írásaiból. Szerkesztő: **Szemere Judit**. KMMI-füzetek, Beregszász, 2021.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BARTHA GUSZTÁV – 1963 (Beregszenthalmás)
BÍRÓ JÓZSEF – 1951 (Budapest)
CSONTOS MÁRTA – 1951 (Szeged)
DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
FINTA ÉVA – 1954 (Sárospatak)
GAZDAG VILMOS – 1984 (Zápszony)
KISS ÁGNES – 1945 (Budapest)
KOPRIVA ATTILA – 1971 (Munkács)
KOVÁCS SÁNDOR – 1954 (Budapest)
ORTUTAY PÉTER – 1942 (Bélapátfalva)
TESSA HADLEY – 1956 (Nagy Britannia)
TÓTHÁRPÁD FERENC – 1958 (Szombathely)
SZ. KÁRPÁTHY KATA – 1999 (Beregújfalu)
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári)

Lapszámunkat Kopriva Attila festőművész munkáival illusztráltuk.